

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

**СВЕТОГОРСКЕ КЕЛИЈЕ И ПИРГОВИ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

Манастир Хиландар

(Фото: М. Јеремин, Галерија фресака)

The Monastery of Hilandar

(Photo: M. Jeremić, The Gallery of Frescoes)

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 13

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

СВЕТОГОРСКЕ КЕЛИЈЕ
И ПИРГОВИ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

БЕОГРАД
1972

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

**СВЕТОГОРСКЕ КЕЛИЈЕ И ПИРГОВИ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

INSTITUTE OF BYZANTINE STUDIES
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
STUDIES

N. 13

MIRJANA ŽIVOJINOVIĆ

KELLIA AND PYRGOI
ON THE MOUNT ATHOS
IN THE MIDDLE AGES

Editor

GEORGE OSTROGORSKY

Director of the Institute of Byzantine Studies

BEOGRAD
1972

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 13

Mirjana Živojinović

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

СВЕТОГОРСКЕ КЕЛИЈЕ И ПИРГОВИ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Svetogorske keliје i pirgovi u srednjem
veku

Уредник

Академик *ГЕОРГИЈЕ ОСТРОГОРСКИ*
Директор Византолошког института

БЕОГРАД
1972

101

DF 501

. S73

v. 13

Indiana University
JAN 19 1973
Library

Ова књига је објављена уз помоћ
Републичке заједнице за научни рад СР Србије

Издаје: Византолошки институт САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5

ПРЕДГОВОР

Овај рад представља докторску дисертацију одбрањену на Филозофском Факултету Универзитета у Београду пред комисијом коју су сачињавали редовни професори: академик др. Георгије Острогорски, др. Фрањо Баришић и др. Божидар Ферјанчић. Свим члановима комисије захваљујем на саветима и примедбама које су ми помогле да извршим коначну припрему рукописа.

Посебно се најтоплије захваљујем академику др. Георгију Острогорском који ми је током читавог рада пружао помоћ и својим драгоценим саветима много допринео изради ове студије.

За припрему овог рада несебично ми је ставио на располагање низ ретких публикација професор др. Владимир Мошин. Срдачно му захваљујем и на томе што је после одбране дисертације прочитао цео рукопис и дао своје примедбе.

У Београду,
25. маја 1972.

М. Ж.

САДРЖАЈ

	Стр.
Списак скраћеница	VII
Извори	VII
Литература	IX
Увод	1
Почеци светогорског монаштва	5
Узроци опадања и уступања светогорских келија	31
Карејске келије Прогата	69
Келија Св. Саве у Кареји	91
Пиргови светогорских манастира	103
Закључак	129
Summary	133
Табела уступања светогорских келија	141
Регистар	145

СПИСАК СКРАБЕНИЦА

ИЗВОРИ

<i>Анастасијевић</i> , Неколики неиздати	<i>Д. Анастасијевић</i> , Неколики неиздати грчки текстови, <i>Старинар</i> 12 (1937) 3—11.
<i>Башић</i>	Старе српске биографије, превео и објаснио <i>М. Башић</i> , Београд 1924.
Chil. I	Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs, publiés par <i>L. Petit</i> , ВВ 17 (1911). Приложение.
Chil. II	Actes de Chilandar. Deuxième partie: Actes slaves, publiés par <i>B. Korablev</i> , ВВ 19 (1912), Приложение.
<i>Ђоровић</i> , Списи	<i>Вл. Ђоровић</i> , Списи Св. Саве, Београд — Ср. Карловци 1928.
Данило	Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило, изд. <i>Б. Даничић</i> , Загреб 1866.
<i>Димитриевски</i>	<i>А. Димитриевски</i> , Описание литургических рукописей I, Киев 1895.
Dionys.	Actes de Dionysiou, éd. <i>N. Oikonomidès</i> (Archives de l'Athos IV) Paris 1968.
<i>Dölger</i> , Schatzk.	<i>F. Dölger</i> , Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948.
Доментијан	Живот Св. Саве и Св. Симеуна, написао Доментијан, изд. <i>Б. Даничић</i> , Биоград 1865.
EspH.	Actes d'Esphigménou, publiés par <i>L. Petit et W. Regel</i> , ВВ 12 (1906), Приложение.
Goudas	<i>М. Γούδας</i> , Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Ἄθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, ΕΕΒΣ 4 (1927) 211—248.
Kutl.	Actes de Kutlumus, ed <i>P. Lemerle</i> (Archives de l'Athos II) Paris 1945.

VIII

- Lavra *Actes de Lavra, ed P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos (Archives de l'Athos V) Paris 1970.*
- Липшиц, Геопоники* Геопоники византийская сельскохозяйственная энциклопедия, увод, превод с грчког и коментар *Е. Э. Липшиц. Москва-Ленинград 1960.*
- Мирковић* Данило II архиепископ, Животи краљева и архиепископа српских, прев. *Л. Мирковић, Београд 1935.*
Животи Св. Саве и Св. Симеона, прев. *Л. Мирковић, Београд 1938.*
- MM *F. Miklosich et J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, VI Vindobonae 1890.*
- Moines d'Egypte *Les moines d'Orient IV/I, Enquête sur les moines d'Egypte (Historia monachorum in Aegypto) traduite par A. J. Festugière, O. P. ed. CERF, Paris 1964.*
- Мошин, Акти брат. сабора.* *Вл. Мошин, Акти братског сабора из Хиландара, Годншњак Скоп. Филоз. Фак. IV/4 (1939—1940) Скопље 1940, 173—203.*
- Мошин, Акти* *Вл. Мошин, Акти из Светогорских архива, Споменик 91 (1939) 155—260.*
- Mošin-Sovre, Suppl. Chil.* *Vl. Mošin et A. Sovre, Supplementa ad acta graeca Chilandarii, Ljubljana 1948.*
- Meyer, Haupturkunden* *Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894.*
- Новаковић, Зак. спом.* *Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912.*
- Novellae *Corpus Iuris Civilis, Novellae, ed. R. Schoell, Berolini 1912.*
- Pant. *Actes du Pantocrator, publiés par L. Petit, ВВ 10 (1903) Приложение 2.*
- Патерик I—II *Афонский Патерик или Жизнеописание святых на Святой Афонской Горе просиявших I—II, шестое изд. Москва 1890.*
- Petit, Vie de s. Athanase* *L. Petit, Vie de s. Athanase l'Athonite, extrait de „Analecta Bollandiana” 25 (1906) 5—89.*
- Phil. *Actes de Philothée, publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korabiev, ВВ 20 (1913) Приложение.*
- Ross. *Acta praesertim graeca Rossici in monte Atho monasterii. Атки Русского на св. Афоне монастыря св. великомуч. Пантелеймона, Киев 1873.*
- Sava Palest. *Les moines d'Orient III/2, Les moines de Palestine, C. Scythopolis, Vie de Saint Sava, traduite par A. J. Festugière O. P. ed. CERF, Paris 1962.*

- Соловјев, Одабр. споменици* *А. Соловјев, Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века, Београд 1926.*
- Soloviev, Un inventaire* *A. Soloviev, Un inventaire des documents byzantins de Chilandar, Seminarium Kondakovianum 10 (1938) 31—47.*
- Соловјев-Мошин, Грчке повеље* *А. Соловјев и Вл. Мошин, Грчке повеље српских владара, Београд 1936.*
- Стојановић, Записи и натписи* *Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, III, IV, VI Београд 1902, 1905, 1923, 1926.*
- Теодосије* *Живот Св. Саве, написао Теодосије, изд. Б. Даничић, Биоград 1860.*
- Vat.* *W. Regel, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἁθῶν ἱεράς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, ἐν Πετροπόλει 1898.*
- Veis* *N. A. Veis Συμβουλὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Μετεώρων, Βυζαντίς 1 (1909) 271—273.*
- Vie de s. Euthyme* *Les moines d' Orient III/1. Les moines de Palestine, C. Scythopolis, Vie de Saint Euthyme, traduite par A. J. Festugière, O. P. ed CERF, Paris 1962.*
- Xen.* *Actes de Xénophon, publiés par L. Petit, BB 10 (1903) Приложение.*
- Xer.* *Actes de Xéropotamou, ed J. Bompaire (Archives de l'Athos III) Paris 1964.*
- Zogr.* *Actes de Zographou. Actes grecs, publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev, BB 13 (1907) Приложение.*

ЛИТЕРАТУРА

- Amand de Mendieta, Mont Athos* *Amand de Mendieta, La Presque' île des Caloyers. Le Mont Athos, Bruges 1955.*
- Анастасијевић, Првобитни постанак* *Д. Анастасијевић, Првобитни постанак имена и манастира Хиладара, Богословље II/1—2, 1927, 50—57. и 134—138.*
- Барскии* *В. Г. Барскии, Второе посещение Святой Фонской Горы, С. Петербург 1887.*
- Binon, Xéropotamou et St. Paul* *St. Binon, Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et Saint-Paul de l'Athos, Louvain 1942.*
- Bois, Hésychastes* *J. Bois, Les hésychastes avant le XIVe siècle, Echos d'Orient 5 (1901/2) 1—11; Grégoire le Sinaïte et l'hésychasme à l'Athos au XIVe siècle, ibid. 63—73.*

- Бошковић, Светогорски пабирци* *Б. Бошковић, Светогорски пабирци, Стари-нар 14 (1939) 71—104.*
- Боровић, Даривање св. Никите* *Вл. Боровић, Даривање св. Никите Бањског Хиландару, Гласник Скоп. Науч. Друштва 19 (1938) 53—58.*
- Давидов, Манастир Хиландар на бакорезима.* *Д. Давидов, Манастир Хиландар на бакорезима XVIII века, Хиландарски зборник 2 (1971) 143—171.*
- Darrouzès, Deux sigillia* *J. Darrouzès, Deux sigillia du patriarche Antoine pour le prôte de l'Athos en 1391 et 1392. 'Ελληνικά 16 (1958—1959) 137—148.*
- Darrouzès, Liste des Prôtes* *J. Darrouzès, Liste des Prôtes de l'Athos, Le Millénaire du Mont Athos, 963—1963, Etudes et Mélanges I, 407—447.*
- Đurić, Fresques* *V. Đurić, Fresques médiévales à Chilandar, Actes du XIIe Congrès d'études byzantines III, Beograd 1964, 59—96.*
- Dölger, Regesten I* *F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches I, München-Berlin 1924.*
- ΕΕΒΣ* *'Επετηρίς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.*
- Gedeon, 'Αθως* *M. Gedeon, 'Ο 'Αθως, Carigrad 1885.*
- Гранић, Црквено-правне одредбе* *Ф. Гранић, Црквено-правне одредбе Карејског типика Св. Саве, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 16/2 (1936) 189—198.*
- Грујић, Царица Јелена и Белија* *Р. Грујић, Царица Јелена и Белија Св. Саве у Кареји, Глас. Скоп. Науч. Друштва 14 (1935) 43—57.*
- Грујић, Гусари* *Р. Грујић, Гусари на Св. Гори и хиландарски пирг Хрусија, Глас. Скоп. Науч. Друштва 14 (1935) 1—32.*
- Грујић, Светогорски азили* *Р. Грујић, Светогорски азили за српске владоце и властелу после Косовске битке, Глас. Скоп. Науч. Друштва 11 (1932) 65—96.*
- Грујић, Топографија* *Р. Грујић, Топографија Хиландарских метохија у Солунској и Струмској области од XII до XIV века. Зборник Радова посвећен Јовану Цвијићу, Београд 1924, 517—534.*
- Хвостова, Хиландар. манастирь* *К..В. Хвостова, Взаимоотношения Хиландарского монастыря и некоторых его метохов в XIV в., ВВ 18 (1961) 30—53.*
- Hasluck, Athos* *F. W. Hasluck, Athos and its Monasteries, London 1924.*
- Јуречек, Историја Срба* *К. Јуречек, Историја Срба, прев. Ј. Радонић, 2 изд. Београд 1952.*

- Ktenas* *H. Ktenas*, 'Ο Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ Μεγάλη Μέση ἢ Σύναξις, Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν 6 (1929) 238—281
- Ktenas*, Ἄπαντα *H. Ktenas*, Ἄπαντα τὰ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερὰ καθιδρύματα, Atina 1935.
- Lake*, Early Days *K. Lake*, The Early Days of Monasticism on Mount Athos, Oxford 1909.
- Lampros*, Πάτρια *S. P. Lampros*, Τὰ Πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Νέος Ἑλληνομνημῶν 9 (1912).
- Lascaris*, Deux chartes *M. Lascaris*, Deux chartes de Jean Uroš, dernier Nemanide, Byzantion 25—27/1 (1957) 277—323.
- Leclerq*, L'érémitisme *J. Leclerq*, L'érémitisme en Occident jusqu'à l'an mil, Le Millénaire du Mont Athos I, 161—180.
- Lemerle*, Vie ancienne *P. Lemerle*, La Vie ancienne de s. Athanase l'Athonite, Le Millénaire du Mont Athos I, 59—100.
- Leroy*, Conversion *J. Leroy*, La conversion de s. Athanase à l'idéal cénobitique et l'influence studite, Le Millénaire du Mont Athos I, 101—120.
- Мирковић*, Скитски устави *Л. Мирковић*, Скитски устави св. Саве, Београд 1934.
- Мошин*, Патријарх Калист *В. Мошин*, Св. патријарх Калист и Српска православна црква, Гласник срп. прав. цркве 9 (1964) 192—206.
- Мошин*, Повеља краља *В. Мошин*, Повеља краља Милутина Карејској хелији 1318, Гласник Скоп. Науч. Друштва 19 (1938) 59—78.
- Мошин*, Русские на Афоне *В. Мошин*, Русские на Афоне и русско-византијске одношенија в XI—XII вв., Byzantinoslavica 9 (1947/8) 55—85; 11 (1950) 32—60.
- Мошин*, Светогорски протат *В. Мошин*, Светогорски протат, Старине ЈАЗУ 43 (1951) 83—96.
- Мошин*, Уговор *В. Мошин*, Уговор Св. Саве са светогорским протатом о земљи за виноград, Гласник Државног Музеја, Сарајево 1946, 81—122.
- Мошин-Пурковић*, Хил. игумани *В. Мошин* и *М. Пурковић*, Хиландарски игумани средњег века, Скопље 1940.
- Ненадовић*, Хиландарски метох *С. Ненадовић*, Хиландарски метох Зиг и проблем камене пластике Немањиног доба, Хиландарски Зборник 1 (1966) 163—170.
- Ненадовић*, Хиландар на графичким приказима *С. Ненадовић*, Хиландар на графичким приказима XVIII и XIX столећа, Зборник заштите споменика културе 16 (1965) 97—114.
- Ненадовић*, Конзервација пирга *С. Ненадовић*, Конзервација пирга краља Милутина у Хиландару, Зборник зашт. спом. културе 16 (1965) 175—181.

- Острогорски, Серска област* . *Г. Острогорски, Серска област после Душанове смрти, Београд 1965.*
- Петковић, Арбански пирг* . . . *В. Петковић, Арбански пирг у Хиландару, Архив за арбанску старину, језик и етнологију I (1923) 196—197.*
- Пурковић, Српски епископи* . *М. Пурковић, Српски епископи и митрополити средњег века, Библиотека хришћанског дела 6 (1938) 1—51.*
- Petrakakou, Μοναχικὸν πολιτ.* . *D. A. Petrakakou, Τὸ μοναχικὸν πολιτεία τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Atina 1925.*
- Радојчић, Свети Сава* *Н. Радојчић, Свети Сава, Год. Николе Чупића 44 (1935) 6—49.*
- Радојчић, Државни сабори* . *Н. Радојчић, Српски државни сабори у средњем веку, Београд 1940.*
- Сава Хиландарац* *Сава Хиландарац, монах, Света Гора, прев. Б. Димића, Београд 1898.*
- Синицына, Послание* *Н. В. Синицына, Послание Максима Грека Василию III об устройстве афонских монастырей (1518—1519), ВВ 26 (1965) 10—136.*
- Smirnakis, Ἁγιὸν Ὄρος* *G. Smirnakis, Τὸ Ἁγιὸν Ὄρος, Atina 1903.*
- Soloviev, Histoire* *A. Soloviev, Histoire du monastère russe au Mont Athos, Byzantion 8 (1933) 213—238.*
- Соловьев, История* *А. Соловьев, История русского монашества на Афоне, Записки Русского Науч. Инст. в Белграде 7 (1932) 137—156.*
- Sotirion, Ἁγιὸν Ὄρος* *G. Sotirion, Τὸ Ἁγιὸν Ὄρος, Atina 1915.*
- Станојевић, Српски архиеп.* . . . *Ст. Станојевић, Српски архиепископи од Сава II до Данила II (1263—1326) Глас 153 (1933) 43—78.*
- Тарановски, Историја срп. права* *Т. Тарановски, Историја српског права у Немањичкој држави III, IV, Београд 1935.*
- Тагић, Трагом* *Ж. Тагић, Трагом велике прошлости, Београд 1929.*
- Teocharidis, Κατεπανίκια* *G. I. Teocharidis, Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας, Solun 1954.*
- Троицки, Ктиторско право* . . *С. Троицки, Ктиторско право у Византији и Немањичкој држави, Глас 168 (1935) 81—132.*
- Успенский, История Афона* . . *П. Успенский, История Афона III, Афон монашеский I—II, Киев 1877, С. Петербург 1892.*
- Успенский, Путешествие* *П. Успенский, Первое путешествие в Афонские монастыри и скиты I—II, Киев 1877. Второе путешествие по Святой Горе Афонской, Москва 1880.*
- ВВ* *Византийский Временник*
- ЗРВИ* *Зборник радова Византолошког института*

УВОД

Света Гора, јединствена на свету „земља монаха”, од свога почетка до данас сачувала је све битне специфичне облике православне аскезе и све типове друштвене, економске и правне организације монашког живота. Она је током векова непрестано привлачила радозналост побожног света, а почев од XVIII века и пажњу научника, не само из црквених кругова него и историчара средњовековне културе уопште, на првом месту византолога. Природно је да и путописци и научници у својим делима о светогорском монаштву највише говоре о великим манастирима, у чијим су гостопримљивим зидовима гости — ходочасници могли најлакше да се упознају са приликама у којима живи овај посебан свет, и у чијим су библиотекама и архивским збиркама сачувани драгоцени споменици старе културе и богати историјски извори.

Те изворе сачињавају опште познати документи архива светогорских манастира и Житија светогорских отаца. На овом изворном материјалу заснивала су се сва досадашња научна истраживања о Светој Гори. Међу том изворном грађом најпре треба истаћи бројне повеље цара и деспота, патријарха и других црквених достојанственика, светогорског протата, као и угледних и истакнутих приватних личности. Из њих се сазнаје о настанку, развоју и цветању светогорских манастира и лаври, периодима стагнације и опадања, о њиховом стању за време турске владавине, и уопште о приликама у којима се формирао и развијао живот монашких општина.

Међутим, док су историје светогорских манастира биле предмет бројних књига, келије и колибе, које представљају реални облик анахоретског пустињаштва, биле су много мање изложене историјској светлости. Историчари Свете Горе о њима говоре успут, само уколико су директно везане за главни предмет њиховог излагања.¹ Изузетак чине радови Ф. Гранића, који се позабавио положајем

¹ Такве су историје Свете Горе: Гедона, Успенског, Смирнакиса и Кенаса. За почетке светогорског монаштва још увек је непревазиђена књига *Lake, Early Days*.

келијота до XII века и Р. Грујића о Светосавској келији и Василијевом пиргу.² О овим метосима манастира Хиландара у скорије време писала је и К. В. Хвостова.³

Циљ пустињака био је да удаљавањем од света, одрицањем од сваке материјалне имовине, порицањем постојања свих телесних и сличних брига остваре општепознате монашке идеале. Међутим, без обзира колико је анахорета бежао од живота, он је неизбежно постајао социјална јединка, правни субјекат одређене заједнице и друштва са неотуђивим правима и обавезама које су из тога проистичале. Његова имовина, ма колике да је била величине и вредности, добијала је економско и правно признање, а његов начин живота одређену типизирану квалификацију у оквиру схватања друштвених концепција светогорске средине.

Као главни извор о свему томе служе нам одлуке светогорског протата. То је сасвим разумљиво када се има у виду да су келије биле у његовој директној надлежности. Овде пада у очи постојање извесне неравномерности која се јавља у распореду протатских аката. Наиме, протатске одлуке које говоре о келијама од X до XII века релативно су ретке у поређењу са подацима којима располажемо за XIV век. То је на првом месту последица самог тока историјских догађаја. Јер у XIV веку, када су почели учестали турски напади, дошло је до наглог и брзог пропадања многих келија и њиховог уступања великим манастирима. Стога су и документи који о томе говоре много бројнији у односу на оне из ранијих векова. Осим тога морамо узети у обзир и чињеницу да је акт о уступању једне келије често пута временом изгубио вредност и није више било потребно да се брижљиво чува у манастирској архиви. То се дешавало у случају када се келија која је била уступљена неком манастиру поново враћаола у надлежност протата. Тада је акт о њеном ранијем уступању губио вредност, па је и то разлог за веће одсуство докумената пре XIV века.

У свим манастирским архивима није сачуван подједнак број докумената о уступањима келија. По својој бројности предњачи архива манастира Кутлумуша, док је број аката о уступањима келија за манастир Хиландар, Зограф, Пантократор и Велику Лавру прилично уједначен.⁴ Поред тога, подаци који су сачувани о келијама које су сви светогорски манастири имали у Кареји за смештај својих представника постоје само за Хиландар, Велику Лавру и манастир Дионисија.

Сви ови документи, премда говоре о једном истом проблему — уступању једне пропале манастирске установе — веома се разликују по својој садржини. Они износе судбине различитих келија, узроке

² *Гранић*, Црквено-правне одредбе; *Грујић*, Царица Јелена и Њелија и Гусари на Св. Гори.

³ *Хвостова*, Хиландар, манастир.

⁴ Овде треба имати у виду да збирка аката Велике Лавре обухвата само документе до краја XII века.

који су довели до њиховог пропадања, а који нису увек били исти, мотиве који су руководили протат да уступање изврши одређеном, а не било коме манастиру итд. Предност ових докумената над осталим је највише у њиховој конкретности. Изузев аренге, која је понекад прилично опширна, остали део протатске одлуке садржи само оно што је најнеопходније за разумевање како самог акта уступања који је чинио протат, тако и узајамних економско — правних односа између протата, као врховног сопственика келија, манастира — њихових директних корисника и уживалаца, и самих објеката уступања — келија.

Уз повеље значајно место припада и светогорским типцима. Они, дајући најпотпунију слику светогорског уређења свога времена, садрже и важне одредбе о положају келија и њихових становника. Користили смо типике: св. Атанасија (око 970) и цара Јована Цимискија (971—972), Константина Мономаха (1045) и Манојла II Палеолога (1406).

Допуну овим изворима чине Житија светогорских отаца. Она говоре о подвизању духовних вођа светогорског монаштва — оснивача великих манастира. Посебно су значајна за периоде када недостају други документи. Иако су проткана многим легендама које говоре о натчовечанским и надреалним подвизима њихових јунака, који су плод маште њихових творца, из њих се ипак сазнаје за многе тачне податке и догађаје који су били од пресудне важности у развоју светогорског монаштва. Ови хагиографски списи, заједно са крајње оскудним дипломатичким изворима IX и X века, расветљавају стање на Светој Гори од настанка првих келија до стварања великих манастира. Из IX века значајна су: Житије Петра Светогорца, првог подвижника, о чијем животу на Светој Гори постоје сачуване вести и, његовог нешто доцнијег савременика Евтимија Солунског; из X и XI века: Атанасија, оснивача Велике Лавре, Јована, Евтимија и Григорија Ивирског, Евтимија и Неофита Дохијарског и Антонија Печерског.

На основу података свих ових извора покушали смо да дамо историјски пут настанка и развоја келија, њихов положај после стварања великих манастира, када је њихова егзистенција била угрожена, јер су у борби за опстанак увек имали предност велики и моћни, па затим посебно њихово нестајање за време напада Турака, када нису имали средства ни могућности да им одоле.

Последње поглавље посвећено је пирговима који су, пре свега, служили за одбрану светогорских манастира и њихових поседа. Они су играли велику улогу од почетка зидања ових манастира, а посебан значај су добили у XIV веку.

На крају смо, ради лакшег сналажења и праћења судбине свих келија, како оних које су биле разасуте по целој Светој Гори, тако и оних у околини Кареје, дали табелу њиховог уступања појединим манастирима, монасима или световним лицима.

За боље разумевање и оријентисање приложили смо и једну мапу Свете Горе. На њој су убележене оне келије, односно метоси светогорских манастира, чију смо локацију могли бар приближно одредити. То смо учинили на основу онога што се говори у самим документима о тим келијама, а послужили смо се и мапама које се налазе у Актима Велике Лавре и код Успенског.⁵

⁵ Лавга, стр. 62—63; Успенский, Первое путешествие II/11.

ПОЧЕЦИ СВЕТОГОРСКОГ МОНАШТВА

Историја светогорских келија везана је за почетке светогорског монаштва, за време када су први монаси почели да бораве на Светој Гори. На основу података које пружају Житија првих светогорских монаха, Петра Светогорца и Евтимија Солунског, долазак првих монаха на Свету Гору може се поуздано датирати са првом половином IX века. За то је најпоузданија вест Јосифа Генесија о томе да су представници Свете Горе били присутни на сабору у Цариграду 843. године, на коме је успостављен култ икона.¹ Чињеница да светогорски монаси 843. године шаљу своје изасланике у Цариград показује да они тада већ имају неке своје скупове, те да према томе постојање монаха на Светој Гори треба ставити пре овог датума. За ове монахе употребљава се термин анахорета.²

По своме географском положају издвојена од осталог света, али истовремено и приступачна, Света Гора је била идеално место за све оне којима је главни циљ био вођење усамљеничког живота (*ἀναχωρητής βίος*), „ћутање испуњено лишавањем, да би само са богом разговарали“³.

Својим схватањем монашких идеала, по својим потребама да се излажу патњама и страдањима, изоловани и удаљени од других људи, Светогорци су имали све особине које карактерише средњовековно пустињаштво уопште⁴. У првим стадијумима свога развитка они су

¹ Genesii, ed. Bonn. 1834, 82. Овим се одбацују покушаји ранијих историчара Св. Горе, на првом месту Успенског, да долазак првих светогорских монаха ставе у VIII век и повежу са политиком цара иконоборца према цркви. О томе в. Успенский, История Афона III/1, 1 сл.

² Анахорета (од глагола *ἀναχωρεῖν* = удаљити се, повући се) је назив за човека који се удаљио од осталог света; означава монаха који је прешао из киновije у лавру, или се повукао из лавре у пустињу, или из настањене пустиње у ненастањену; у лаврама где се живело у келијама припадник лавре је могао да напусти своју келију и да се повуче, као анахорета, у пећину. Пећина се тада звала τὸ ἀναχωρητικόν (Уп. Vie de Saint Euthyme, 55, nap. 1)

³ Phil. 1, 11 сл.

⁴ О средњовековном пустињаштву в. Leclercq, L'éremitisme en Occident, 161—180.

били веома слични монасима Египта, Сирије и Палестине, који су готово још четири века раније прошли кроз прве фазе монашког живота. Међу њима је Египат био најстарија земља у којој је цвело монаштво. У њему су се посебно истицала три монашка центра: Тиваида, планина Нитрија и Скитска пустиња. За египатско монаштво карактеристична је појава огромних монашких заједница које су могле обухватати по неколико стотина, па и више хиљада монаха⁵. Из Египта се монашки живот пренео у Сирију и Палестину, где су такође од IV века постојали многи монашки центри⁶.

За све монахе, без разлике на земљу у којој су се налазили, као и за оне који су почели у IX веку да долазе на Свету Гору, било је главно настојање да проводе живот у молитвама, постовима и духовним подвизима и „без обзира да ли су живели у пећинама, пустињама или у најудаљенијим местима, сви посвуда такмичили су се у својим изванредним подвизима аскезе”⁷.

Готово сви познати Светогорци потицали су из веома угледних породица. Своје блиставе каријере и високе положаје које су заузимали у световњаштву добровољно су заменили за монашки живот на Светој Гори. Већином су припадали оном делу монаштва за које је највиши идеал аскезе било ћутање (*ἡσυχία; ἡσυχαστής* је управо назив за анахорету). Неки од њих су годинама живели у потпуној усамљености (*μόνος, μονάζων*). Тако Житије Петра Атонског прича да овај монах за цело време свога боравка на Светој Гори, који је трајао око педесет и три године, до пред смрт није видео човека⁸. Ово се може разумети када се имају у виду топографске особине Свете Горе, начин живота првих анахорета и, посебно, њихово настојање да живе пустињачки и изоловано од других. Сигурно је да је и пре Петра, а истовремено и са њим, било на Светој Гори и других, према малобројних, монаха. Следбеници Петрови су у томе били веома доследни.

Међутим, анахоретски живот је био превише суров и примитиван да би се водио појединачно. Становање у пећинама и рововима Светогорци су почели да замењују колибама⁹. Према су оне биле

⁵ Тако је отац Аполо био на челу петстотина пустињака, а око оца Ора било их је скупљено хиљаду итд. В. Moines d’Egyppte, 46, 29.

⁶ О монаштву уопште у тим земљама в. *Sotiriou*, *Αγίων Ὀρος, 7—16.

⁷ *Moines d’Egyppte*, 8

⁸ Патерик I, 496; уп. *Lake, Early Days*, 30. Аналогно томе Житија египатских монаха наводе напр. да је старац Илија провео седамдесет година у великој пустињи; или да монах Јована нико није могао лако да пронађе, јер је непрестано прелазео у пустињи из једног места у друго итд. (*Moines d’Egyppte*, 44, 86).

⁹ Житије Петра прича да је он нашао „једну дубоку и сасвим мрачну пећину, тако да су улаз у њу препрежавала дрвета која су се спустила, али врло удобну за смештај” (Патерик I, 488; код *Lake*, op. cit., 26). Антоније Печерски је дању и ноћу копао рукама земљу и тако ширио пећину (Патерик II, 81). Такође и Житија египатских пустињака редовно наводе да су они живели у пустињама и пећинама (*Moines d’Egyppte, passim*). Исти је случај био и са чувеним монасима Палестине. За Евти-

крајње примитивне и једноставне, ипак је било лакше да их граде удружена двојица или тројица монаха, него појединац. Дипломатички извори IX и X века не именују посебно ни колибе ни келије, него само спомињу веома скромна, примитивна обитавалишта (τὰς εὐτελεῖς σκηνάς, διαφράς κατασκηνάς)¹⁰. Такав живот светогорских анахорета задржао се још и у време доласка Атанасија на Свету Гору. У његовом Житију се наводи да је он обилазио Свету Гору и посматрао примитиван живот њених пустињака: „Они нису обрађивали земљу, нити имали стоке; живели су у колибама направљеним од грања са крововима од сламе или траве, како лети тако и зими изложени свим страдањима. Хранили су се плодовима дивљег дрвећа. Само у веома ретким приликама, када би стигао неки брод, пружила би им се могућност да учине малу размену дивљих плодова за пшеницу, овас или неко друго семе¹¹.

Због тога је сасвим природно да је овај први период светогорског пустињаштва, када су монаси, претходници Петра и Евтимија, као и њихови савременици, живели, појединачно или удружени, у некој пећини и лутали по Светој Гори, трајао релативно кратко¹². „Да би се бранили од дивљих животиња и да би се узајамно помагали, многи пустињаци граде своје колибе више или мање у близини једни других, чинећи тако једну врсту полупустињачког села, веома раштрканог, где тек почиње да се јавља дисциплина и где се развија колективна организација“¹³. Тако већ од средине IX века настају прва монашка удружења позната под именом лавре (λαύραι). Лавријотски тип пустињаштва је виши од независног и настао је као резултат његове еволуције. Било је потребно да се појави неки чувени пустињак, чији је утицај био велики, да би други желели да се окупљају око њега, да би га следили.

мија његово Житије прича да се он, пошто је проборао 5 дана у Фарану, повукао у пећину Кутила; касније, пошто се здружио са Теоктистом, нашао је једну zgodну пећину и у њој се настанио. Исто тако и за палестинског оца Саву прича Житије да је често живео у пећинама. Једна од његових пећина била је толико неприступачна да је он на њен отвор везао конопца који му је служио за пењање и силазак (Vie de S. Euthyme, 65, 67; Sava Palest. 26. и passim).

¹⁰ То су најпре хрисовуље цара Василија I из 883. и Лава VI из 893. године. Овакво датирање утврдио је F. Dölger (Archivarbeit auf dem Athos, Парис 1961, 410—429). Том приликом Делгер је дао и критичко издање повеље Василија I (ibid., 427—428). Затим хрисовуља цара Романа, Константина, Стефана и Константина из 934 (уп. Dölger, Regesten I, бр. 627). Све три хрисовуље издали су: Lampros, Πάτρια, 150—156; Lake, Early Days, 76, 84—86. и 102, који их је издао према Успенском, Историја Афона 3/1, 295—299; Gedeon, Ἑθνος 79—84. и још неки издавачи који се могу наћи код Dölger, Regesten.

¹¹ Патерик II, 14; о томе в. Lemerle, Vie ancienne de s. Athanase, 72.

¹² Lake (Early Days, 5) је издвојио три различита „мање или више одређена периода“ кроз које је пролазило грчко монаштво уопште: 1. пустињачки период, 2. несталне организације пустињака у лаврама и 3. период организованих манастира.

¹³ Amand de Mendieta, Mont Athos, 11.

Као илустрацију даћемо опис лавре код монаха Нитрије, пошто је она у потпуности одговарала типу светогорских лаври друге половине IX века: „живели су у пустињи (пустом месту), и имали су своје келије удаљену једну од друге, тако да ни један из даљине није могао познати другог, нити га видети на први поглед, нити чути буку гласова. Штавише, живели су у дубокој тишини сваки затворен за себе. Само су се суботом и недељом скупљали по црквама и заједнички узимали учешћа у молитвама. Многи од њих су често нађени мртви у њиховим келијама после 3—4 дана, из разлога што се никада нису посећивали, сем на саборима. Било је међу њима таквих који су долазили на сабор са даљине од 3 до 4 миље, толико су много били удаљени један од другог”¹⁴.

К. Лејк карактерише постојећи тип светогорске лавре као „лабаво повезано тело монаха, тј. пустињачких келија мање или више разасутих, окупљених око вођа, који су се састајали приликом молитава, али иначе нису живели заједно и нису имали никаквих манастирских кућа”¹⁵. На челу једне такве лавре стајао је Евтимије Солунски. Она је настала највероватније 863. године, а већ између 866. и 868. распала се после једног напада Арабљана.

Међутим, чак и када је био једно време вођа лавре, Евтимије је остао типичан пример несталног пустињака. Кадгод би се монаси окупили око њега, он би одлазио. И као предводник светогорске лавре он ју је повремено напуштао; а када је основао лавру у Врстаму (најраније 866. или 867, а највероватније 868. године), није живео са својим монасима за које је подизао келије, него у једном рову удаљен од њих¹⁶.

Келије једне лавре, без обзира на то што су се налазиле на већој или мањој удаљености једна од друге, представљале су неку врсту заједнице. Поред заједничких молитава, припадници једне лавре били су и из других разлога упућени једни на друге, тако да можемо донекле да говоримо о заједничком животу лавре. У исто време систем лаври је значио само усавршавање пустињачког живота, привремени краткотрајни период, када су се монаси припремали за поновни одлазак у самоћу. Исихастичке тенденције Светогор-

¹⁴ Moines d’Egypte, 111—112. У Житију Евтимија палестинског се прича да је он боравио у лаври Фарану. Она је била удаљена од Јерусалима 6 миља и добила је име по градићу Фарану. Касније је сам Евтимије одлучио да организује своју лавру према „типу Фарана” (κατά τὸν τύπον Φαράν). Ово указује да је систем лаври већ био организован у Палестини у време Евтимијевог доласка тамо 405/406. године (Уп. Vie de S. Euthyme, 65, посебно нап. 26).

¹⁵ Lake. op. cit., 5; ова дефиниција лавре одговара и оној коју налазимо као коментар уз лавру Фаран: „Лавра је колонија анахорета који живе у колибама или пећинама, које су мање или више удаљене једна од друге, и ту стално остају осим суботом и недељом када иду на службу и сабор у цркву” (Vie de S. Euthyme, 69, нап. 31). Као „скуп индивидуалних монашких келија окупљених заједно под једним вођом” дефинише лавру A Patristic Greek Lexicon ed. G. W. H. Lampe, под λάρρα.

¹⁶ Патерик II, 279; уп. Lake, Early Days, 44—49.

раца нису доведене у питање и стога је лавријотски систем нашао на добар пријем код светогорских монаха. Они су и даље представљали једну целину, из чије се средине није посебно издвајала нити нека манастирска установа са својим игуманом, нити нека истакнута група монаха¹⁷.

У прво време свога постојања, током целе прве половине IX века, светогорско монаштво није имало никакве друштвене организације, нити су постојале правне норме које би регулисале како међусобни однос монаха, тако и њихову целину према спољњем свету. Због тога су њихови суседи врло брзо угрозили интегритет светогорских монаха. Управо кроз овај контакт са спољним светом, у борби за свој самостални опстанак и очување својих територијалних права, они су се постепено организовали у самосталну специфичну друштвену заједницу, која је имала своју управу, законе и суд.

Светогорски монаси су почели веома рано да одржавају скупо све свих монаха на једном месту које се називало катедра стараца (*καθέδρα τῶν γερόντων*). У почетку су се окупљали само ради одржавања заједничке молитве, а затим су на тим састанцима решавали и проблеме са којима су се суочавали¹⁸. У документима о граничном земљишном спору (в. даље) доноси се одлука да „катедру стараца држе монаси Свете Горе, као што су је држали и раније, према снази њихове хрисовуље“¹⁹. Овде се мисли на хрисовуљу цара Василија I (883), што указује да је катедра стараца постојала још пре ове године. Василије I је издао ову хрисовуљу вероватно на интервенцију игумана манастира Јована Колова, да би заштитио „оне који су изабрали пустињачки живот“ од узнемиравања становника Јерисоа, и ставио их под заштиту манастира Јована Колова²⁰. Тиме је за извесно време игуман овог манастира постао заступник светогорских монаха. Међутим, када је касније заштита манастира Јована Колова постала тешка Светогорцима, они су морали да траже цареву интервенцију преко свога изасланика. Тада су изабрали између себе „Андреју, благочастивог монаха и првог исихасту ове горе“ (*πρῶτος ἱσυχαστῆς τοῦ αὐτοῦ ὄρους*) који се обратио цару у име свих монаха²¹.

¹⁷ Једини манастир који је можда већ постојао крајем IX века био је манастир Климента у близини данашњег Ивилона. Међутим, сведочанства о њему пружа само Житије Петра Светогорца (Патерик I, 500—501; уп. *Lake, op. cit.* 15, 33, 34, 52, 92, 96). О томе манастиру в. *St. Binon, La vie de St. Pierre l'Athonite, Atti del V Congresso Interazionale di Studi bizantini, Studi bizantini e Neolenci V, Roma 1939, стр. 51—52.*

¹⁸ Светогорци су се окупљали обично три пута годишње у лавру у Кареји, откудa је и настао име Лавре Карејске. Доцније се за њу уобичајно назив протат (*πρωτότων*), уп. *Lake, Early Days, 91; Успенский, История Афона 3/1, 38—39.*

¹⁹ *Dölger, Schatzk.* 107, 41 = *Lake, op. cit.*, 79, 82. и 84.

²⁰ За хрисовуљу Василија I в. нап. 10. Оснивање манастира Јована Колова Лејк као највероватније ставља између 869. и 873. године, тј. после распадања Евтимијеве лавре на Светој Гори. Јован Колов који се тада издвојио са групом монаха основао је свој манастир у Јерисоу. О томе в. *Lake, op. cit.*, 58 сл.

²¹ О тим догађајима се сазнаје из хрисовуље Лава VI (*Lampros, Πάτρια, 152—154*).

У њему треба видети будућег прота. Дакле, прот је у почетку значио само првог међу монасима, а касније је то постао назив врховног поглавара целе свете Горе.

Цар Лав VI је послао протоспатарија Нићифора да испита у чему је ствар. Пошто се показало да су жалбе Светогораца сасвим оправдане, цар им је издао хрисовуљу (893), донекле сродну оној Василија I, којом је загарантовао потпуну слободу и интегритет Свете Горе.²²

Поред тога што ови документи показују да је у другој половини IX века већ постојала катедра старца, а крајем тога века и прот, они су веома важни и за упознавање саме структуре монаштва Свете Горе у то доба. Из њих се види да су се на Светој Гори тада налазили само „божњи људи који су се посветили” молитвама итд., тј. да су и припадници лаври и они монаси који су се подвизали самостално били потпуно једнаки међу собом.

Још више од хрисовуља то показују документи о граничном спору између Светогораца и становника Јерисоа из 942/3. године²³. У њима се као заинтересована странка, насупрот становницима Јерисоа, јављају монаси Свете Горе (οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους), Светогорци (οἱ Ἀθωνῖται)²⁴ И не само то, потписници докумената о споразуму обеју страна су монаси Светогорци који заступају све остале монахе (ἡμεῖς δὲ οἱ Ἀθωνῖται μοναχοὶ ὑπὲρ πάντων τῶν μοναχῶν τοῦ Ἱερατικῆς ὄρους)²⁵.

Поред тога, на првом од ових докумената Томе Ксапака (из 942) налази се и потпис „Јована игумана Атоса”. Он је такође, као и поменути Андреја, претеча прота²⁶. Оба примера показују да се установа протата, односно сам светогорски прот, није формирао одједанпут, наиме није створена одлука о његовом постављању, него се ова установа највише светогорске власти стварала постепено. Прот, чија појава је најпре била изазвана случајном потребом светогорских монаха, постепено се претварао, заједно са протатом, у зависности од спољних и унутрашњих прилика Свете Горе, у врховни политички, административни и судски орган.

На Светој Гори су се, дакле, пре стварања великих манастира налазили монаси — келијоти, који су, било да су живели у потпуности као исихасти или да су чинили део једне лавре, били потпуно

²² Све што су хрисовуље Василија I и Лава VI гарантовале монасима Свете Горе потврдио им је и цар Роман I Лакапин својом хрисовуљом из маја 934. године, *Lampros*, *ibid.* 155—156.

²³ Лејк је ове документе ставио у 881/2, а Делгер је то исправио доказавши да они припадају 942/3 (*Lake*, *op. cit.*, 57, 76; *Dölger*, *Schatzk.*, стр. 287.).

²⁴ *Lake*, *op. cit.*, 77, 79, 80, 81, 82, 84 за монахе Свете Горе, и 78, 81. и 83. за Светогорце. Стр. 81 = *Schatzk.* бр. 107.

²⁵ *Lake*, 80, 81 = *Dölger*, *Schatzk.* 107, 14—15. Ови монаси Свете Горе, изузев игумана Јована, нису имали неких посебних титула. Тако за Павла, Варду и Теодора стоји: *μοναχοῦ τοῦ Ἱερατικῆς ὄρους*, *Dölger*, *Schatzk.* 107, 8—9; *уп.* и *Lake*, 80; Аркадије *μοναχοῦ Ἱερατικῆς ὄρους*.

²⁶ *Dölger*, *Schatzk.* 107, 8—9; *Lake*, *op. cit.*, 74, 80. Само као игуман Горе потписао се и прот Герасим 1030. године (*Ross*. 1)

слободни и независни од сваке чврсте везе са неком заједницом. У IX веку то су били Петар Светогорац, Евтимије Солунски и њихови савременици и следбеници; у X веку познати су били исихасти Халда, који су већ тада сигурно били формирани у лавру. Они су имали своја обитавалишта „у гајевима и каменим пукотинама“ на ушћу реке Милопотама, између доцније формираних манастира Ивирона и Фолотеја, ближе последњем. Име су добили по свом вођи (ἀρχηγός) Сави Халду (τοῦ Χάλδου) пореклом из Халдије.

О њима се највише сазнаје из протатског акта из 1087. године, којим се утврђују границе тада већ постојећег манастира Исихаста или Халда²⁷. У њему се прича да исихаста Халда у почетку није било много. Међутим, када се број монаха на Светој Гори повећао и када су од исихастичких обитавалишта постајале киновије и лавре (ἀπὸ ἰσυχαστῶν κοινόνβια καὶ λαῦραι ἐγεγόνεισαν) повећао се и број исихаста Халда. Њих су хранили суседни манастири: Каспака, Ацијоановог, Калиника и други христољубиви монаси и игумани. Касније су они саввим примили киновијски начин живота, а само је њихов манастир задржао име Исихаста или Халда (τοῦ Ἰσυχαστοῦ или τοῦ Χάλδου)²⁸.

И славни Светогорци X века, оснивачи великих манастира, такође су започињали своје животе на Светој Гори боравком у некој усамљеној испосници. И њих је вукла тежња за новим подвизима, што је имало за последицу нестабилност, односно покретљивост. То је било једно од главних обележја светогорског пустињаштва у то доба²⁹. Тако је Прокопије, у монаштву Павле, оснивач манастира Ксиропотама, најпре подигао себи келију на развалинама старог Ксиропотама, у близини пустињака Козме. Касније, пошто је обно-

²⁷ Phil. 1 (август 1087).

²⁸ Ibid., ред. 16—28. Тада су подизали келије и обрађивали винограде. Међутим, пошто нису имали довољно за храну, за време прота Павла (1001—1009) њихов старешина се обратио новом проту са молбом да им нешто придода и да се спрече узнемиравања која су им чинили суседи (οἰκονομίαν γενέσθαι αὐτοῖς τινὰ εἰς διατροφὴν αὐτῶν καὶ ἵνα μὴ παρὰ τῶν γειτονοῦντων ἐπηρεάζωνται). Прот је изишао у сусрет њиховој молби. Међутим, настали су спорови са суседним манастирима и проти су морали интервенисати (ред 29 сл.). Најзад и овај документ из августа 1087. издаје прот Сава, на интервенцију игумана манастира Исихаста Доротеја, да би заштитио овај манастир од његових суседа (ibid. ред. 67 сл.). Познати су игумани овог манастира: Козма ὁ τοῦ Χάλδου, априла 1015 (Schatzk. 103, 53); Гаврило и Игнатије οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων τοῦ κύριου Νικολάου τοῦ Ἰσυχαστοῦ, децембра 1030 (Lavra, 28, 3—4). Манастир се назива и Николин по свој прилици у част претходног игумана који је нечим задужио манастир. Никола, септембра 1065 (Lavra, 34, 35); Дометије, априла 1081 (Хег. 6,65) и поменути Доротеј, августа 1087. Три последња игумана јављају се као ἡγούμενος τῶν Ἰσυχαστῶν. О овом манастиру ур. Lavra, 182—183. нап.

²⁹ Овде подразумевамо степен у развоју пустињаштва једне области, односно земље. Ову нестабилност налазимо и код пустињака Египта и Палестине још у V веку. Житија Евтимија и Саве Палестинског управо су и испуњена причањима о непрестаним променама њихових боравишта (Vies de S. Euthyme et Sava Palest, passim).

вио овај манастир и постао његов предводник, Павле га је, руковођен жељом за усамљеничким животом, напустио и настанио се у подножју Свете Горе. Међутим, и тада су се око њега врло брзо скупили ученици и он је основао нови манастир под именом Св. Павле³⁰.

Једнако Павлу, и Атанасије, оснивач манастира Велике Лавре, отпочео је живот на Светој Гори сакривен код једног пустињака у области Зига. Када се за њега сазнало на годишњем скупу свих Светогораца, прот му је дозволио, на његову молбу, да борави у једној карејској анахоретској келији. Пошто је Атанасијева слава ускоро привукла велики број монаха, он је напустио то место и повукао се у унутрашњост Свете Горе. Ту је подигао себи келију и посветио се једногодишњој аскези³¹.

Интересатно је да је баш сам Атанасије касније учинио преокрет у оваквом пустињачком животу светогорских монаха. То се десило када је Атанасије уз материјалну и моралну помоћ цара Нићифора Фоке створио за Свету Гору нови тип манастира не само грађевински него и по начину живота. Ипак, треба споменути да манастир какав је на крају испао није био првобитно планиран и није се појавио наједанпут. Нићифор је планирао подизање праве лавре, типа какав је већ био уобичајен на Светој Гори. Требало је да се састоји од пет исихастичких келија довољно удаљених једна од друге, цркве где би се монаси недељом окупљали на заједничку молитву и трпезарије у којој би тога дана заједнички ручавали, пре него што би се разишли у своје усамљеничке келије³². Међутим, током градње и додавањем нових келија појавила се грађевина која је само по имену остала лавра. У ствари, то је било манастирско здање које је послужило као узор за грађење осталих светогорских манастира. Тада је настала измена у самом значењу те речи. Наиме, док су се раније под келијотима подразумевали становници лаври, а лавра означавала удружење анахорета, Атанасије је први пут употребио појам келијота у новом смислу. Он је под њима подразумевао поједине анахорете или исихасте, а лавре су тада означавале манастире са заједничким животом³³.

Пошто је створио манастир и увео у њега киновијски начин живота, до тада непознат на Светој Гори, Атанасије је све то озаконио тачно утврђеним правилима, познатим у целини као Атанасијев типик.

³⁰ Патерик II, 101—107; уп. *Binon, Xéropotamou et S. Paul*, 60—61.

³¹ Патерик II, 14 сл. уп. *Lemerle, Vie de S. Athanase*, 72—74. На ову нестабилност и тежњу за новим подвизима, које су, како је већ истакнуто, биле једно од главних обележја светогорског и средњовековног пустињаштва уопште, наилазимо и код неких, нарочито истакнутих следбеника Павла и Атанасија. Тако је Евтимије Дохијарски отпочео свој подвижнички живот у Великој Лаври, да би се касније издвојио са неколицином братственика и основао нови манастир (Патерик II, 348 сл.). Евтимије Ивирски је, пошто је поставио свога рођака Григорија за игумана, напустио манастир и отишао у пустињу (Патерик I, 409).

³² *Petit, Vie de s. Athanase*, стр. 32, 9—15.

³³ *Meyer, Haupturkunden*, 28, нап. 1.

Он се у томе угледао на манастир Теодора Студита, који је дуго времена служио као општи узор за киновијске манастире у Византији. И у типик у који је дао своје манастиру, Атанасије је више од половине правила преузео од Теодора Студита³⁴.

Међутим, према је сматрао живот у киновији узвишенијим од живота исихаста који до краја остају у пустињаштву, Атанасије је ипак оставио могућност и за оне који су желели да се издвоје из заједнице да би се посветили само контемплативном животу. Број таквих је ограничио на пет у чему се види утицај Јустинијановог законодавства³⁵. Њихов положај Атанасије је потпуно одредио у своје типик у. Пошто су овај типик преузели и неки други светогорски манастири, скоро сви светогорски исихасти зависни од манастира били су у једнаком положају. Поред тога, њихово постојање је признато и једним правилом општесветогорског типика Јована Цимискија.

Ови келијоти, чије су се келије налазиле на извесној удаљености од манастира, задржавали су уску везу са њима. Њихов избор је спадао у надлежност игумана. Њему се обраћао монах који је желео да живи у пустињи и износио му своју жељу и намеру. Игуман је тада испитивао кандидата, пошто су за вођење пустињачког живота били потребни одређени квалитети. Од кандидата се тражило: да је проверено послушан, трезвен, да прикладно влада својим умом, да борави у келији удаљеној од манастира, да се моли и бдије, да управља својим страстима, да проучава и да се са смерношћу одаје читању Светог Писма, и да је способан да се посвети мануелним радовима³⁶.

Аналогио овоме је и поменуто правило Цимискијевог типика које каже да они послушници који су дали доказ о своје усавршавању и које њихови игумани сматрају способним за вођење усам-

³⁴ О томе в. *Leroy, Conversion de s. Athanase*, 113 сл.

³⁵ Законодавство цара Јустинијана I, које се односи на уређење манастира, прописивало је киновијски начин живота; живот у засебним келијама дозвољавало је само изузетно, уз изричито одобрење игумана, тако да је број самосталних келијота био веома ограничен (*Novellae*, бр. 133). Међутим, за разлику од стања на Светој Гори и још у неким манастирима, типик манастира Пресвете Богородице τῶν Ἡλίου Βωμῶν одлучно је забранило постојање ове врсте келијота како у главном манастиру, тако и у његовом цариградском метоху (Димитриевски I, 742—743).

³⁶ *Meyer, Haupturkunden*, 116, 14—19. Тако је познато да се и сам Атанасије, оснивач манастира Велике Лавре, за време свога боравка у анахоретској карејској келији, бавио калиграфским занатом. Његово Житије прича да је он у томе био тако вешт да је за 6 дана завршавао цео псалтир (Патерик II, 18; уп. *Lemerle, Vie de S. Athanase*, 74). Такође и Житије св. Саве Палестинског прича да се он, док је живео као келијот изван манастира, бавио ручним радом. Он је недељом увече, када је долазио из манастира, носио листове папире (βαλλοῦς βαίων) од којих је плао кошаре. Тај свој τὸ ἐργόχειρον доносио је суботом у манастир. Плетење кошара било је једно од најраспрострањенијих занимања монаха Египта (*Sava Palest.*, 21—22, нап. 13).

љеничког живота могу да живе самосталним аскетским животом (κατὰ μόνας καθ΄ἑσθαι)³⁷.

Све наведене особине, које је монах требало да испољи да би добио дозволу за вођење усамљеничког живота, имплицирају да се при томе водило рачуна и о добу старости. Послужићемо се поново примером изван Свете Горе. Сава Палестински је напунио тридесет година (469) када је затражио од игумана манастира у коме се налазио дозволу да живи сам у пећини изван манастира. „С обзиром на његову (Савину) узвишену врлину, уравнотеженост његовог карактера, чистоћу његових обичаја, његову ревност и марљивост у молитвама” игуман му је дозволио да живи у усамљености 5 дана недеље. За ову своју одлуку он је тражио и сагласност, свима њима претпостављеног „пречасног” Евтимија³⁸.

Атанасије је, надаље, одредио да они келијоти — исихасти који се покажу довољно искусним и опробаним у духовном животу могу да имају само по једног ученика, изричито забрањујући држање два³⁹. Уз то је забранио да се повећа број ових келија без његовог знања и одобрења. А када се деси да се један од петорице келијота пресели или умре, упражњено место заузме само онај који је способан за вођење исихастичког живота; у случају да се такав не нађе, келија ће остати празна, јер се не може дати келијоту који би се ту случајно затекао⁴⁰.

Пошто су остајали у саставу манастира, ови келијоти су били у потпуно потчињеном положају према игуману, према коме су морали да чувају свако поштовање и понизност (εὐλάβειαν πᾶσαν καὶ ταπεινώσιν πρὸς τὸν καθ'ἑχοῦμενον ἀποσώζοντος)⁴¹. Ова забрана нарушавања каноничке везе келијота — исихаста са њиховим игуманом још је категоричније изражена у Цимискијевом типикy кроз одредбу да се келијоти подвизају само по вољи и одлуци њихових игумана (κατὰ τὴν ἀρέσκειαν καὶ κρίσιν τῶν ἡγουμένων αὐτῶν ἀσχεῖσθαι).⁴²

³⁷ Meyer, *Haupturkunden* 145, 30—34. Аналогно томе и типик св. Хри-стодула за манастир св. Јована Богослова на острву Патмосу давао је игуману право да може да одобри вођење келијотског начина живота оном братственику који у потпуности и савесно испуњава правила манастирског живота (*MM. VI, 76*).

³⁸ Sava *Palest.* 21.

³⁹ Meyer, *op. cit.*, 115, 12—14.

⁴⁰ *Ibid.*, 115, 14—20.

⁴¹ *Ibid.*, 115, 9—11.

⁴² *Ibid.*, 145, 34—35. Одредбе ових двају типика су углавном остале на снази и током каснијих векова. Тако почетком XV века цар Манојло II Палеолог својим типиком из 1406. године забрањује да монаси својевољно, тј. без дозволе игумана (παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου καθ'ἑχοῦμένου) одлазе у манастирске келије (ἐν τῷ κελίῳ αὐτοῦ) тј. исихастије изван манастира. Уколико би то учинили, не би добијали никакво издржавање од манастира (Meyer, *Hauptur.* 204, 35 и 205, 1—3). Нешто даље једна одредаба овог типика наглашава да је дозвола игумана неопходна како за постављање у келији главног келијота — старца, тако и за постављање његових послужника (Meyer, *Hauptur.* 206, 29 сл.).

Оваква потчињеност и повезаност са манастиром коме су припадали била је, поред осталог, узрокована и потпуном економском зависношћу келијота од њега. За своје годишње издржавање келијоти Лавре добијали су од манастира 3 номизме и 5 модија жита⁴³. Поред тога, остали братственици су морали да покажу према исихастима милосрђе и поштовање и да им, заједно са игуманом, обезбеде све што им је потребно за издржавање, како би били потпуно ослобођени телесних брига и сасвим неузнемиравани⁴⁴; јер су, келијоти — исихасти, премда су живели за себе, остајали део манастира и због тога „од њиховог потпуног предавања контекмплативном животу и у исто време од односа послушности према своме игуману и братственицима, користи ће имати сами келијоти, братство манастири и сам манастир.“⁴⁵

Атанасије се побринуо и о будућности исихаста и препоручио својим наследницима да оне којима снага и знање допусте да бораве у келијама ни на који начин не спречавају или узнемиравају, него да покажу сваку пажњу и бригу за њих, а да не сматрају њихово пустињаштво нерадом⁴⁶.

Међутим, поред тога што је игуман једног манастира експонирањем неких својих братственика створио келијоте — исихасте зависне од манастира, ови су могли да настану и када је самостална келија, одн. манастир, губила своју самосталност и постајала саставни део другог манастира⁴⁷.

За светогорске монахе је било битно да се подизањем Лавре и увођењем киновијског начина живота њихов положај потпуно променио. Наиме, када је постао део манастирске заједнице (било Велике Лавре или неког другог манастира), исихаст више није могао слободно, по својој вољи да се удаљи од манастира и посвети усамљеничком животу. И аналогно томе, уколико је живео удаљен од манастира, по дозволи игумана, овај је имао право да га поврати заједничком животу и да му повери неку манастирску дужност.

Стога је било сасвим природно да је стварање другачијег система живота, од оног већ постојећег, морало да наиђе на јак отпор светогорских пустињака. Они не само да су били незадовољни, него су се осетили и угроженим. Број монаха новоствореног Атанасијевог манастира (сто двадесет) био је несразмерно велики у поређењу са бројем монаха појединих светогорских лаври или самосталних келија. Због тога је постојала опаност да приликом доношења важних одлука Лавријоти надгласају остале Светогорце. Огорчени свим тим новинама, пустињаци су одмах после смрти цара Нићифора Фоке (969) послали своје изасланство (прота Атанасија и монаха Павла) новом цару Јовану Цимискију. Овај, пак, пошто је врло добро схва-

⁴³ Meyer, *ibid.*, 115, 8—9.

⁴⁴ *Ibid.*, 117, 10—11, 16—17.

⁴⁵ *Ibid.* 117, 12—15.

⁴⁶ *Ibid.*, 116, 28—35; 117, 1—4.

⁴⁷ О томе в. следеће поглавље.

тио значај новине коју је увео Атанасије, послао је на Свету Гору Евтимија, монаха Студијског манастира. Он је требало да испита и реши спор који је настао између светогорских монаха и Атанасија. Било је природно да ће монах најпознатијег киновијског манастира одобрити у потпуности све оно што је Атанасије створио. Ипак, да би и пустињаци били задовољени, дошло је до састанка коме су присуствовали, поред прота и монаха Павла и сви остали светогорски игумани. Ту су они донели одређена правила за целу Свету Гору и тако у потпуности регулисали положај свих категорија светогорских монаха и установа. Овај типик, познат као Цимскијев (редигован 971. или 972), дао је опште основе целокупног уређења Свете Горе. Типик истовремено даје најпотпунији увид у прилике на Светој Гори у X веку⁴⁶.

Цимскијев типик је посебно значајан по својим одредбама о самосталним келијотима. За њих је он јединствен извор ове врсте у то доба. Поред њега, за упознавање структуре и уопште положаја самосталних келијота, својим подацима су драгоцени и неки приватно-правни уговори и протатске одлуке из X и XI века.

На основу података свих ових извора можемо да створимо одређену представу о келијама које су постојале пре стварања великих манастира и као такве сачувале свој положај и после њиховог формирања. Овде треба имати у виду да прелаз од пустињачког — анахоретског живота на заједнички није извршен одједанпут на целој Светој Гори. Управо су самосталне келије током X и XI века биле сведоци првобитног живота Светогораца. Кроз пустињачки живот самосталних келија нашле су своју реализацију исихастичке тенденције, које су продужиле да постоје на Светој Гори и после стварања киновијског система у њеним манастирима.

★

САМОСТАЛНЕ КЕЛИЈЕ су биле мале, потпуно самосталне монашке јединице, а то значи да су имале све што им је било потребно за свој самостални опстанак. Поред ових келија узећемо у обзир и мале манастире који постоје већ од X века. Они су по својој величини и броју чланова били једнаки келијама. Документи их спомињу и као мале манастире (*μονύδρια*) и као келије (*κελλια*). При томе треба нагласити да је на челу малог манастира као манастирске установе увек стајао игуман, док је на челу келије био келијот — њен старшина.⁴⁷

Посматрањем историјског развика монашких установа на Светој Гори примећујемо да су постојале две могућности за прелазак једног манастира на ранг келије. Прва је била у моменту настанка и развоја једног манастира, када се он развијао из келије и прерастао

⁴⁶ О томе в. увод у типик Јована Цимскија (*Meyer, Hauptg.*, 141—142) и Живот св. Атанасија (Патерик II, 34).

⁴⁷ Старешина (*πρεσβυτός*) јавља се и као заступник манастира. Тада се обично под њим подразумева сам игуман дотичног манастира.

у манастир. Ова појава је нарочито карактеристична за епоху настанка и развика манастира на Светој Гори. Друга могућност се јављала приликом пропадања једног, често богатог и угледног манастира, који је постепено губитком људства и имовине доспевао на ранг келије. Иако за ово има примера већ крајем X века, то се много чешће дешавало у касније време, а нарочито током XIV века.

Једна самостална келија (односно мали манастир) обично се састојало од обитавалица, које је поред просторија за живот имало и капелицу за молитву (εὐκτήριον). То се односи на време када се већ побољшао и усавршио систем градње на Светој Гори. Затим, у састав такве келије улазила је и одређена обрадива земљишна површина, која је била неопходна за издржавање њених становника. Због тога је вредност те земље била велика, те се то одразило и у терминологији купопродајних уговора или аката о уступањима. У њима се манастирион или манастир назива и поље-агрос (ἀγρός); тиме се баца тежиште на земљишни посед који је припадао дотичном манастиру. Тако се спомиње агрос Св. Апостола (980), Христа Спаса и Кааиграу (1051), Тавлас (1141), Калика и Халда (1154).⁵⁰ У недавно објављеном документу архива Велике Лавре из фебруара 1024. године мали манастир τοῦ Πιθαρά назива се и ἀγρίδιον.⁵¹

У келији је живео њен старешина, обично старији човек (γέρον) са једним или двојицом, а понекад и више послушника, његових ученика.⁵² Тако, на пример, у браћи игумана Томе или монаха Онисифора видимо њихове ученике; монах Георгије је преузео манастир Питара као ученик игумана Кирила, свога претходника; за Василија, наследника Теодосија Сидерокавса у Арменијаском манастиру такође се спомиње да је био Теодосијев ученик; исто тако игуман овог манастира Сава изричито каже да су Игнатије и Григорије били његови ученици.⁵³ Старешина келије био је, попут игумана, њен законски заступник и једино је он имао право да учествује у светогорском сабору са осталим игуманима и исихастима (τοὺς δὲ λοιποὺς ἡγουμένους, κελλιώτας τε καὶ ἡσυχαστὰς ἅπαντας)⁵⁴. Ова одредба, а нарочито чињеница да су келијоти узимали учешће у раду протата и имали своје

⁵⁰ Zogr. 1, 5; Esph. 2, 15; Zogr. 4, 8; Lavra, 61, 7; 63, 23, 31, 38, 41, 45 сл.

⁵¹ Lavra, 25, 5. Коментатори овог издања аката Лавре, које се недавно појавило, (Lavra, стр. 174 нап.) дошли су до истог резултата у вези са употребом термина ἀγρός. Они још наводе и неке параграфе типика св. Атанасија и Јована Цимискија (Meuer, Hauptur. 121, 8, 15; 144, 14; 145, 2, 7, 10; 147, 12), у којима би појам агрос подразумевао манастирску установу.

⁵² Уп. Petrakakou, Μοναχικὸν πολιτεῦμα, 134. У Житију Антонија Печерског спомиње се да су у XI веку Светогорци још увек живели претежно пустињачки, удружени по двојица или тројица, а понекад и сами (Патерик II, 80).

⁵³ Zogr. 1 (980); Lavra, 25 (1024); Zogr. 2 (1038).

⁵⁴ То је правило које одређује да ће на једном годишњем сабору (о Вел. Госпојини) уместо дотадашња два (о Ускрсу и Божићу) прот имати право да долази са 3 ученика; Атанасије, игуман Велике Лавре са 2, монах Павле са једним; а сви остали игумани, келијоти и исихасти без послушника (Meuer, Hauptur. 142, 29—34).

место у светогорској хијерархији у другој половини X века, тј. после стварања великих манастира, указује на њихов значај у то доба. То потврђује и одредба истог (Цимискијевог) типика којом се игуманима и келијотима забрањује узимање свнуха или деце и одређују санкције за оне који би то прекршили.⁵⁵

Према типик ставља келијоте уз игумане, односно спомиње их после њих, стварни положај келијота био је далеко од тога да буду изједначени са игуманима. Пошто је површина Свете Горе ускоро била раздељена међу манастирима чији се број веома брзо повећавао, самостални келијоти су били присиљени да признају власт надлежног игумана, или да се удаље са његове територије. То показује и једно правило типика цара Јована Цимискија, које дозвољава придошлом монаху да подигне келију уз одобрење надлежног игумана. Келијот ће моћи, уколико зажели, да напусти саграђену келију и да се удаљи на друго место, излаже се у наставку исте одредбе; али у случају да оде по својој вољи, исплатиће му се само половина вредности његове келије; а ако, напротив, узрок његовог удаљавања буду сметње које долазе од стране игумана, њему ће се исплатити цела цена обитавалишта које напушта; иста одредба се односи и на њиве и винограде којима је келијот располагао.⁵⁶ Тако је, априла 1012, игуман манастира Ивирона одредио да земљиште које уступа самосталном келијоту Јовану неће смети ни он ни његови наследници да „продају странцима и другим лицима (подразумева се страним манастиру Ивиرونу) или да га придруже другом манастиру; а ако буду желели да га отуђе платиће вредност манастир Ивирон и примити место и сва побољшања у њему”.⁵⁷

Дакле, без обзира да ли су самостални келијоти куповали или изнајмљивали посед са већ постојећим обитавалиштем (или су га сами подизали), у случају њиховог одласка, надлежни игуман им је надокнађивао само уложене трошкове, тј. вредност коју су дали за подизање или побољшање келије. Стварни власник келијотове непокретне имовине остајао је манастир, јер се земљиште које су келијоти изнајмљивали налазило у саставу манастирског поседа.

Манастири су настојали да на сваки начин повећају свој земљишни посед и строго су водили рачуна да спрече његово смањивање или распарчавање. Због тога су се бринули не само да се, како смо видели, озакони неотуђивост њихове земље, него су такође полагали посебну пажњу на избор лица којима су изнајмљивали земљиште за подизање келије. Монах који се постригао у једном манастиру духовно је увек остајао његов припадник и без посебних разлога није га напуштао. Уз то треба имати у виду да је монасима било забрањено да примају нешто као сопствено имање (διὰ τὸν κανόνα τὸν εἰρηνοῦτα τοὺς ὑποτακτικούς ἰδίαις κτήσεσις ἐπιλαμβάνεσθαι); јер

⁵⁵ Meyer, *Ibid.*, 147, 10—15.

⁵⁶ *Ibid.*, 147, 24—31.

⁵⁷ Lavra, app. VI, 22—24.

према обичајном праву монаси су били обавезни да све што стекну и ураде за живота у манастиру завештају манастиру у коме су примили моншки завет.⁵⁸ Из истих разлога су игумани избегавали да „туђим” монасима уступају непокретну имовину и најрадије су монаси свога братства омогућавали стварање самосталних келија. Подразумевало се да је монах који је желео да се осамостали испуњавао за то и материјалне и моралне услове. Обично су то били људи који су, било да су као монаси долазили на Свету Гору, или су то постајали у неком од светогорских манастира, располагали неким иметком који су уносили у манастир у који су дошли. О томе говоре неки светогорски документи.

Један од њих прича о настанку самосталне келије Ивирског манастира (априла, 1012).⁵⁹ Монах овог манастира, Јован, постао је самостални келијот у време када је на челу манастира био монах и презвитер Евтимије, Јованов духовни отац. Међутим, Јован се придружио братству Ивирског манастира, у коме се и постригао врло млад, још док је био жив Евтимијев претходник Јован.⁶⁰ Када је умро отац (световни) монаха Јована, он је унео у манастир имовину која му је по наслеђу припала. Вероватно да је он касније, на основу те имовине, заснивао своје право да му се купи земљиште на којем ће самостално подићи келију. Евтимије је изишао у сусрет његовој молби и пошто је купио земљиште које се свидело Јовану, даровао му га је да би подигао келије и кућицу за молитву (*ἀποχαρίζομαι σοι τὸν τοιοῦτον τόπον ποιῆσαι ἐν αὐτῷ κελλίᾳ καὶ εὐκτήριον*).

Јованово осамостаљивање подсећа на стварање лавре старог типа. Међутим, из даљих Евтимијевих одредаба види се да је било у питању стварање самосталног келијота, који би се налазио на челу малог братства. Ова одредба о броју братственика заслужује посебну пажњу, јер даје могућност за стварање малог манастира. Наиме, Евтимије каже да ће Јован бити на челу браће која ће „хтети да га послужују” (*μετὰ καὶ ἀδελφῶν τῶν θελόντων σοι καθυπηρετεῖν*). При томе он дозвољава да буде 2 или 3, а највише 7 братственика, јер број преко тога би био штетан и противан лаврином уставу, у чијој се близини налазио.⁶¹

⁵⁸ Хег. 2, 11—14 (априла 1010). Због тога је и Евстратије, монах Велике Лавре и будући игуман, када је, марта 1012. године, желео да дарује свој мали манастир на острву Скиру своме нећаку Атанасију, игуману манастира Вулевтирија и овом целом манастиру, морао да тражи одобрење игумана Велике Лавре и истакнутих стараца. Овакво преношење имовине (на други манастир) било је противно закону послушности (*τοῦ νόμου τῆς ὑποταγῆς*), *Lavra*, 16.

⁵⁹ *Lavra*. app. VI. Овај документ сачуван само у копијама нема везе са манастиром Велике Лавре, у чијем архиву се чува. Стога су га издавачи Аката Лавре и метнули у додаток.

⁶⁰ Овде се мисли на самог оснивача манастира Ивирона Јована. О њему в. Патерик I, 403—404.

⁶¹ *Lavra*, app. VI, 16—19. Назив „лавра” односи се на манастир Ивирон, који се још увек тако називао у то доба (Уп. *Vinon*, *Xéropotamou et St. Paul*, 250).

Дакле, радило се о стварању самосталног братства, мале монашке јединице, која би постојала поред матичне из које се „отргла.” Ипак, наведена одредба о забрани отуђивања земљишта Јованове келије изван надлежности манастира Ивирона, показује да се радило о самосталном келијоту који, премда је задржаво одређену самосталност према манастиру у чијој се територијалној надлежности налазио, није био слободан у располагању земљишним поседом, као и непокретном имовином уопште, коју је уживао. Његова самосталност се заснивала првенствено на економској независности од матичног манастира, коју је условљавало поседовање њиве, винограда и сл. које је келијот, у поменутом случају Јован, добијао са правом подизања келије. Да у питању није био тако мали посед, показује следећа чињеница: Евтимије је првобитно купљеном месту за Јована, пошто је било „превише мало”, придодао други мали комад земље, који је отргнуо од поља Магула. Затим је дао тачан опис поседа којим ће располагати Јован.⁶² Јасно је да је игуман, на изглед дарезљив према келијоту, стварно задржавао право власништва свога манастира над земљом, коју је само давао у најам на дужи или чак неограничени временски период.

Следећа два документа су из архиве Велике Лавре. Први, од фебруара 1024. године, укратко износи судбину малог манастира Питара, који је у X веку основао у близини Кареје Тома Питара.⁶³ Овај манастир су купили пре јуна 1002. године Димитрије Ламарис и Јован Ивишки.⁶⁴ Димитрије и Јован, оставили су, сваки свој део, монаху Кирилу, у чијим се рукама тако нашао цео манастир.⁶⁵ Када је Кирил остарио и онемоћао, примљен је међу братственике Велике Лавре, а његов ученик, конах Георгије, преузео је уз новчану накнаду управљање манастиром Питара. Међутим, пошто због болести и других неприлика није могао да врати посуђени новац потребан за добијање права власништва над манастиром Питара, нити да њиме управља како треба, монах Георгије звани тоῦ Χαρζανῶ, продао га је Торникију Контолеону, протоспатарију и стратегу Грчке, који је управо тражио неки манастир на Светој Гори.⁶⁶

Други је судска одлука светогорског протата од априла 1037. године.⁶⁷ Из ње се види како се зависни келијот потпуно одвојио од манастира и постао независан. Тужба коју је подигао игуман манастира тоῦ Ραχῆ Вартоломеј износи да је његов претходник, игуман

⁶² Lavra, *ibid.*, ред 28 сл.

⁶³ Lavra, 25.

⁶⁴ То је датум Јованове смрти. (Уп. Lavra, стр. 174 нап).

⁶⁵ Кирил, као игуман манастира Питара, познат је на следећим документима: Chil, I, 1,5. и 44—45 (април, 1009); Kutl. 1,41 (јули, 1012); Dölger Schatzk. 103, 43 (април, 1015); и Хег. 3,16, 51 (август, 1016), када се јавља као Кирил Χαρζανῶς. Да је реч о истом лицу, потврђује то што се његов наследник Георгије назива тоῦ Χαρζανῶ (Лавра, 25,2—3, и нап. стр. 174).

⁶⁶ О Торникију Контолеону в. Lavra, стр. 174—175. нап.

⁶⁷ Lavra, 30.

Андреј, уступио монаху Дионисију пусто земљиште у околини Кареје да подигне на њему келије (ἐνα ποιήσης κελία). Очигледно се радило о земљишту манастира Рахи. За овај уступак требало је да монах Дионисије омогући монасима манастира Рахи да се користе његовим млином. Међутим, он се није придржавао склопљеног уговора и примљене обавезе. Међу њима су избили спорови, тако да је ствар стигла и пред протат. Прот Теоктист и игумани тачно су утврдили границе онога што су игумани Андреј и Вартоломеј даровали монаху Дионисију. За то, укључујући и млин, Дионисије је платио игуману Вартоломеју 4 номизме. Тиме се потпуно оделио од манастира Рахи. То најјасније излази из одредбе да Вартоломеј, као игуман манастира Рахи, „неће моћи да потражује право власништва над млином монаха Дионисија, нити над одељеним земљиштем келија”. Тако је монах Дионисије стекао потпуну самосталност у односу на манастир Рахи.

Међутим, пошто се у оба случаја, и малог манастира Питара и места уступљеног монаху Дионисију, радило о протатовом земљишту, и то оном које се налази у близини Кареје, протат је сачувао за себе право врховне својине над њим. Дајући уобичајена права уживања Торникију Контолеону, односно монаху Дионисију, протат је изричито забранио да се добијена имовина продајом отуђи.⁶⁸

Навешћемо још два примера која у целини приказују судбине двају самосталних келијота, тј. њихово осамостаљивање и поновно прикључивање матичном манастиру. Први је случај монаха Саве, братственика Велике Лавре у којој се потригао.⁶⁹ Он је, као монах Лавре, преузео половину манастира τοῦ Ἀρμενίου у Ксирокастру. То је био део који је његов стриц купио новцем из Савине очевине. Сава је примио манастир у веома лошем стању, како сам каже „био је сасвим неупотребљив и некористан, јер није имао ни цркве ни обитавалишта”. Све то, па и винограде, Сава је подигао сопственим средствима. Будући сасвим самосталан, он је постригао два монаха Игнатија и Георгија, који су постали његови послушници и ученици. Тако је до дубоке старости Сава, као старешина своје самосталне келије, остао независан од Велике Лавре. Међутим, када више није могао да се стара о своје манастиру, пошто се разболео и очни вид изгубио, он се обратио (1023. или 1038) Михаиљу, игуману Велике Лавре и своје духовном оцу, са молбом да њега и његове ученике прими у манастир. Као што је била пракса уопште у оваквим случајевима, уласком у манастир, Сава и његови ученици имали су да добију потпуно издржавање од дотичног манастира; за узврат, Сава је присајединио, или како сам каже „даровао“ (ἀποχάριζομαι) свој манастир са целим његовим покретним и непокретним имањем у потпуно власништво и својину (πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα) Велике Лавре.⁷⁰

⁶⁸ Lavra, 25, 25; 30, 29—30.

⁶⁹ Zogr. 2 (1038).

⁷⁰ Ibid., ред 30 сл.

Следећи докуменат, из 1051. године, везан је за монаха Теодора.⁷¹ Он је као нећак Евстратија, игумана манастира Галеагре, добио манастир Христа Спаса на доживотно уживање. Пошто је Теодор стигао до стања када више није могао сам да живи у своме манастиру, требало је да се поново врати у манастир Галеагру. Стога се Теодор споразумео са игуманом Галеагре Симеоном, својим духовним оцем. Он је имао поново да прими Теодора у свој манастир, с тим што ће манастир Христа Спаса постати, односно опет се вратити у власт манастира Галеагре, као раније (*εις τὴν ἀρχαίαν δεσποτέλαν*).

Из изнесеног се види да су примери Саве и Теодора били идентични. Међутим, захваљујући Савином причању прошаих догађаја, сазнајемо и за оно што се догађало у Арменијском манастиру пре Савиног доласка. Наиме, неки кир Теодосије Сидерокавс, већ покојни почетком XI века, имао је цео Арменијски манастир у Ксирокастру. Још док је био жив, вероватно због недостатка средстава, продао је половину свога манастира Савином стрицу Теодору. Даља судбина тога дела манастира већ нам је позната. Другу половину наследио је Теодоров ученик Василије и завештањем га оставио Великој Лаври.⁷² Тако је цео манастир постао својина Велике Лавре. У исто време историја овог манастира пружа пример пропадања и постепеног ишчезавања једне манастирске установе.

Наведени случајеви нису били усамњени примери нестајања независних келија — манастира самосталном одлуком њихових игумана. Ипак, таквих примера, сасвим природно, нема много. Једна самостална установа је настојала да на сваки начин сачува своју самосталност. Тек када није било другог излаза игуман се одлучивао на прикључивање другом манастиру. Разлози који су га присиљавали на такав корак били су обично: старост, болест или одсуство наследника. Тако је, аналогно Сави и Теодору, Дамијан, игуман манастира Богородице, званог Калафата, предао (септ. 1101 — август 1102) цео свој манастир Јакову, игуману Велике Лавре и његовом братству.⁷³

Овој групи документа о припајању једног манастира другом припада и следећи споразум између двају монаха: Николе, игумана Св. Илије и Симеона и игумана манастира Продрама, званог Ацијоановог (февруара 1016)⁷⁴. За разлику од претходних случајева у којима се увек игуман, чији манастир је губио независност, потчињавао игуману манастира коме се присаједињавао, у овом је случају било супротно. Никола, као духовни син Симеона, улазећи у његов манастир по својој вољи и присаједињавајући му се (*θέλω τοῖσιν καὶ βούλομαι ἐλθῆν εἰς τὴν κατὰσὲ μόνῃν καὶ αἰνωθῆναι σοί*), имао је одмах да преузме и руковођење свим световним стварима. Симеон, као његов духовни

⁷¹ Esph. 2.

⁷² Zogr. 2, 9—20.

⁷³ Lavra, 54.

⁷⁴ Lavra, 19.

отац, требало је још само годину дана да управља духовним пословима. После тога и то је требало да пређе на Николу. За Симеона је било предвиђено да се тада повуче са својим послушником у келију и да буде под Николином управом (*καθέξουσαί σε ἐν τῷ κελλίῳ καὶ διαικήσθαι παρ' ἐμοῦ*). Да је доиста Никола у потпуности преузео сву власт над сједињеним манастирима Св. Илије и Продрома показује одредба да ће он, а не Симеон, имати право да одреди свога наследника, чак и у случају да умре пре Симеона. Сједињени манастир добио је назив τῷ Ἀγιοηλίτου, о чему сведочи (маја 1017) потпис представника овог манастира Николе ὁ Ἀγιοηλίτης⁷⁵.

Из наведених примера се види да су келијоти, односно игумани, који су присаједињавали неком манастиру своје до тада независне установе и сами у њега улазили, постајали једнаки осталим братственицима. При томе су или продужавали живот у киновизи, као што је то вероватно био случај са поменути^м Савом и Теодором, или су постајали келијоти зависни од манастира, као Никола и Дамијан. У последњем случају њихов положај је био идентичан положају исихаста — келијота, које је сам игуман постављао у келије на одређеној удаљености од манастира. То значи да су били потчињени сво^ме надлежном игуману, као што је то јасно речено за однос Николе према Симеону: *διαικήσθαι παρ' ἐμοῦ*, и да су све материјално издржава^{ње} примали од манастира. Међутим, пошто су они за узврат уступали своје манастире у целини, о њима се морало водити мало више рачуна него о обичним келијотима — исихастима. То се види из клаузуле која је постављена у уговорима Дамјана и Симеона. Њоме се предвиђало да, уколико ова двојица не би били задовољни издржавањем и опскрбом коју би им пружили игумани манастира Лавре и Ацијоановог, имали су да добију годишње издржавање изражено у одређеној количини животних намирница (жита, сувог поврћа, вина итд.).⁷⁶

Већ смо истакли да су игумани обично монасима свога братства давали могућност да постану самостални келијоти, јер су тиме обезбеђивали неутуђивост непокретне имовине манастира. Како се та гаранција реализовала у пракси, показали су примери у којима су игумани доносили одлуку о присаједињавању свога манастира другом, тј. сво^ме матичном манастиру. Наиме, игуман и старешина једне самосталне установе уопште могао се присајединити само манастиру коме је, изгледа по правилу, сам првобитно припадао и од кога је он сам, или неки од његових претходника, добио непокретну имовину којом је располагао. То се види из односа духовне везе

⁷⁵ Lavra, 21, 42.

⁷⁶ Дамијан би у томе случају годишње добијао: 12 модија жита, 40 мера вина, 3 модија сувог поврћа, 12 литара уља, 1 мегарикон меда, 4 литра воска, уз обавезу монаха Лавре да му врше помен после смрти (Lavra, 54, 13—14). Аналогно томе Симеон би примао за себе и свога послушника: 30 модија жита, 50 мера вина и 6 модија сувог поврћа, а за одевање и остале намирнице 6 златних номизми (Lavra, 19, 20—23).

према игуману матичног манастира. Видели смо да је сваки од игумана који су се присаједињавали (Сава, Теодор, Никола и Дамијан) то чинио у својству духовног сина, одн. оца (у случају Николе) у односу на игумана манастира, у чије окриље се враћа, као свога духовног оца. То никако није значило да је „духовни син“ примио монашки завет баш од игумана кога назива својим „духовним оцем“. Тако је сасвим очигледно да то није био случај са Теодором и игуманом Симеоном, коме се Теодор обратио; јер, и манастир који он 1051. године враћа (ὑποστρέφω) није ни примио од Симеона већ од тада покојног његовог претходника Евстратија, Теодоровог стрица. Исто тако ни игуман Велике Лавре, у време Савиног замонашења по свој прилици није могао бити Евстратије.

Када говоримо о самосталним келијама, које су постојале још пре стварања великих манастира, као и о оним које су настајале осамостаљивањем појединих братственика неког манастира и њиховим издвајањем из манастирске целине, морамо да се осврнемо и на питање наслеђивања тих келија за време њиховог самосталног постојања.

Пошто су уз старца, главног држаоца келије (κατέχων καὶ νεμόμενος) живели и његови послушници или ученици, који су му помагали у вршењу свих послова, нормално је да су они били и његови природни и законом признати наследници. Тако је било од почетка светогорског уређења, а исту ову праксу срећемо у XV веку код самосталних карејских келија.⁷⁷ О томе говори и једно правилно Цицикијевског типика, које одређује да је „ономе ко жели да пренесе своју њиву на свога ученика, слободно да то учини неспречаван ни од кога“ (Εἰ δὲ πρὸς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ θελήσει καταπέμψαι τὴν τοῦ τοιοῦτου ἀγροῦ δεσποτεῖαν καὶ κυριότητα, ἔξεστιν αὐτῷ καὶ διατάττεσθαι καὶ μὴ παρὰ τινος ἐμποδίζεσθαι)⁷⁸. Уз земљу, на коју очигледно типик ставља тежиште, аутоматски је ишло и обитавалиште — келија која се на њему налазила.

Такав принцип наслеђивања потврђују и примери из докумената светогорских архива. Тако је презвитер Евтимије који је, како смо видели, омогућио своме духовном сину Јовану да постане самостални келијот, одредио да ће земљиште са келијама после Јованове смрти прећи на његове ученике и наследнике (μετὰ τὴν σὴν τελευτὴν παραπέμπειν μαθηταῖς καὶ διαδόχοις σου)⁷⁹. И само земљиште које је Евтимије купио од монаха Дамијана, овај је наследио од неког Михаила Ехмалота, као његов ученик.⁸⁰ Исто тако монах Георгије, који је преузео мали манастир Питара од игумана Кирила, био је његов ученик (μαθητὴς αὐτοῦ). Када је исти манастир купио Торникије Контолеон, добио је право да га предаје својим ученицима и наследницима.⁸¹ Такође је споменуто да је половину манастира кир Теодо-

⁷⁷ В. стр. 75.

⁷⁸ Meyer, Haupturkunden, 145, 6—8.

⁷⁹ Lavra, app. VI, 20—21.

⁸⁰ Ibid., ред 12—14.

⁸¹ Lavra, 25, 13, 24.

сија наследио кир Василије „пошто је био његов ученик“.⁸² И у манастиру на острву τῶν Γυμνοπελαγισίων које је спадало у подручје Свете Горе, игумана Саву наследили су његови ученици (τοῦ ἡγουμένου μαθηταί) монаси Козма и презвитер Лука.⁸³

Предавање имовине ученицима постало је нешто толико уобичајено да је ушло као саставни део формуле о правима новог власника: имаш потпуну власт и господство да садиш, градиш, ученицима преносиш . . . (τὴν πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα κτίζειν, φυτεῦν, μαθηταῖς παραπέμπειν). Аналогно томе, игуман који је уступао или даровао неку своју имовину, лишавао је свих права на њу не само себе него и своје ученике и наследнике.⁸⁴

Уколико би се десило да келија смрћу келијота остане без наследника, она би се обично враћала под директну власт протата. Овај ју је тада уступао неком другом лицу или манастиру. Међутим, о судбини келија без наследника, а које су се налазиле у границама земљишта неког манастира, одлучивали су подручни игумани, тј. игумани манастира у чијем опсегу се келија налазила. Ово се углавном односи на случајеве када су у питању биле келије које су настале издавањем и осамостаљивањем од матичног манастира. Тако је презвитер Евтимије (1012) одредио да ће монах Стефан имати власт над својом келијом током целог свога живота; после његове смрти његову келију је имао да преузме монах Јован, пошто му је била у суседству (ἔστω ἐν τῇ αὐτοῦ ἐξουσία πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, . . . μετὰ δὲ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν ἔχειν σε τὸ τοιοῦτον κελλίον διὰ τὸ πλησιάζειν σε).⁸⁵

Аналогно овоме и кир Евтимије, игуман манастира Трифона, са својим ученицима и наследницима имао је према купопродајном уговору из 1034. године, да преузму оно што ће до своје смрти држати монах, старац Петар, јер се налазило у опсегу земље коју је Евтимије купио.⁸⁶

Ова брига манастира и њихово настојање да очувају самосталне келије у своје земљишном опсегу сасвим је разумљива и у складу са сталним тежњама манастира да на сваки начин повећају свој земљишни посед, водећи при томе строго рачуна да не дође до његовог смањивања или распарчавања.

Из документа о нестанку појединих самосталних келија и манастира као независних установа види се на први поглед да је за то била довољна одлука њихових старешина или игумана, као и сагласност игумана манастира којима су се присаједињавали. Међутим, пошто се радило о доношењу веома важних одлука, чијим спровођењем су до тада самосталне установе престајале да постоје као правна лица, за њихову реализацију било је потребно и одобрење протата. Протат је будно пазио да се све врши према уобичајеним и утвр-

⁸² Zogr. 2, 16—17.

⁸³ Lavra, 10, 4 (септембар 993).

⁸⁴ Ross. 2 (1034).

⁸⁵ Lavra, app. VI, 40—42.

⁸⁶ Ross. 2.

беним прописима и да не дође до непредвиђеног поремећаја равнотеже у интерним односима међу светогорским установама. Због тога је и сасвим разумљиво образложење да Дамијан, игуман манастира Калафата, пошто „после дугог тражења није нашао никога ко би предводио и руководио” његовим манастиром, обратио се (1101/1102) игуману Велике Лавре.⁸⁷ Очигледно је да је његов избор у тражењу свога наследника био веома ограничен и да му је једини излаз био да се обрати игуману Велике Лавре.

Пракса је показала да је протат интервенисао у случају када је неки игуман доносио одлуку која није била у складу са обичајем и законом. То се десило када је монах Пимен, игуман и поседник манастира Вулевтирија, хтео да уступи свој манастир у „потпуну и неотуђиву својину” (. . . ἐπιχωρῶσαι καὶ εἰς παντελεῖ . . . καὶ δεοποτεῖαν ἀναφέρετον) Евстратију, монаху Лавре. Да би се спречило да манастир Вулевтирија, завештањем Евстратија, као монаха Лавре, пређе у својину овог манастира, протат је одлучио (априла 1010) да Евстратије остане у Лаври. За игумана Вулевтирија постављен је Атанасије, нећак Евстратија, који није примио монашки завет у Лаври, те самим тим није имао ни обавеза према овом манастиру.⁸⁸

Поред наведених случајева дешавало се да је игуман, пошто није имао наследника, поверавао свој манастир бризи протата. То је учинио Никола, игуман манастира Св. Николе τῶν Ρουδάβων. Протат је после његове смрти поставио за новог игумана монаха Василија и дао му (априла 1035) за послушника Николиног нећака Герасима (μετὰ σοῦ ἐν τῇ σῆ ὑποταγῇ). Овај, уколико би „простојно радио и бринуо се за Николу до краја његовог живота, те постао достојан игуманства” (. . . καὶ γένηται ἰκανὸς τοῦ ἀναδέξασθαι τὴν ἡγουμενίαν) наследио би Николу као игуман. У противном, Василије је могао да постави за игумана неког другог, кога би сам одабрао.⁸⁹

Дакле, сви примери о присаједињавању појединих манастира — келија њиховим матичним манастирима, као и доношењу одлука уопште о њиховој даљој судбини, показују да је, уз одобрење надлежног игумана, била потребна и сагласност и потврда протата као врховне власти над целим светогорским поседом. Само протат је на Светој Гори био стварно надлежан за све трансакције непокретне имовине. То његово право озакоњено је већ у Цимискијевом типикју. Једно правило овог типика забрањује онима који долазе на Свету Гору и постају чланови светогорске заједнице да купују поља, да овладају слободним местом или да постављају келију (μῆτε κελλίον ἐπίστατεῖν) без пристанка и сагласности протата.⁹⁰ Његово одобрење аутоматски је постајало неопходно и приликом даљег одлучивања о тако стеченој имовини, тако да сва права која је добијао игуман у смислу слободног располагања земљишним поседом, тј. да га може

⁸⁷ Lavra, 54, 6—7..

⁸⁸ Хег. 2.

⁸⁹ Lavra, 29.

⁹⁰ Meyer, 144, 11—17.

по својој вољи продати, даровати или оставити у наслеђе, могла су се остварити само уз потпуну сагласност и одобрење протата (Εἰ τινα τῶν ὑπομένων ἐτι περιόντι αἰρετὸν καταφανεῖη πωλεῖν ἢ χαρίζειν ἰδίων ἀγρὸν καὶ διαπέμψαι ἐν ᾧ βούλεται προσώπῳ . . . ἐξεῖναι αὐτῷ μετὰ πάσης ἀδείας, τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ καὶ δεσποτείᾳ κεχρησθῆναι προτροπέμεθα καὶ μηδαμῶς κωλύεσθαι)⁹¹. У складу са овом одредбом су подаци које пружају неки протатски акти. Они говоре о купопродајама које су вршили игумани, односно келијоти, са својим братственицима и послушницима. Тако је августа 980. године игуман Тома са својом браћом, његовим ученицима, продао киру Онисифору и његовој рођеној браћи поље Ксирокастрон и манастир Св. Апостола са свим покретним и непокретним добрима за 64 номинизме.⁹² Монах Георгије звани тоῦ Χαρζανᾶ, као поседник малог манастира Питара, продао га је (фебруара 1024) протоспатарију Торникију Контолеону за двестотине десет номизме.⁹³ Интересантна је куповина коју је учинио Теодул, игуман Ксилурговог манастира. Он је купио (фебруара 1030) келије које је, тада покојни, Димитрије Ковач био одредио за продају (τὰ κελλῖα τὰ ὀρισθέντα πραθῆναι) ⁴. Суму од двадесет и две номизме колико је игуман Теодул платио за ове келије примили су заступници (ἐπίτροποι) покојног Димитрија Ковача, а у присуству игумана Велике Лавре, Ватопеда и неких других чланова протата.

Свакако да су и куповине за које сазнајемо индиректно, из причања других докумената, чињене уз одобрење протата. То је већ спомињана куповина „места за подизања келија”, коју је учинио презвитер Евтимије за свога духовног сина Јована, о којој сам прича у документу од априла 1012. године.⁹⁵ Евтимије је купио то место од монаха Дамијана за 3 номизме. Оно што сазнајемо из причања документа, да је пре Дамијана на томе месту живео неки Михаило Ехмалот, упућује на закључак да се уз место подразумевала и куповина келије или сличног обитавалишта поменутих монаха. Из наведеног документа о манастиру Питара дознаје се да га је његов игуман Кирил продао (пре фебруара 1024) за сто тридесет две номизме своме ученику Георгију.⁹⁶ Слично овоме кроз причање догађаја из већ познате историје пропадања Арменијског манастира види се да је негде крајем X века половина тога манастира била продата за педесет номизми.⁹⁷

Занимљива је чињеница да је поред одлуке целог манастирског братства (βουλῆ καὶ γνώμη τῆς καθ' ἑμῶν ἀδελφότητος) и одобрења про-

⁹¹ Meyer, Hauptur. 145, 1 сл.

⁹² Zogr. 1.

⁹³ Lavra, 25, 21—23.

⁹⁴ Ross. 1.

⁹⁵ Lavra, app. VI, 13—14.

⁹⁶ Lavra, 25, 13—15.

⁹⁷ Zogr. 2, 9—13.

тата у овим земљишним трансакцијама на Светој Гори, играо важну улогу и закон прече куповине (πρωτίμησις)⁹⁸. Ово право првенства у куповини давало је предност појединим игуманима, односно њиховим манастирима, у куповини комада земље који је био суседан њиховом манастиру. Обично су у питању била необрађена и запуштена земљишта куповином којих су дотични манастири стицали право да их обрађују, саде винограде, подижу на њима келије и сл.

О томе нам говоре два протатска акта, оба из 1034. године. Први се односи на продају земљишта коју је извршио Христодул, игуман манастира Кацари, са својим братством. Купац је био Евтимије, игуман манастира Трифона. Он је за пусто и занемарено земљиште, које је било гранично са пољем његовог манастира (τὸν καὶ πλησιάζοντα τοῦ ἀγροῦ σου) платио двадесет номизми.⁹⁹ Док је у овом случају купопродајни споразум склопљен уз обострану вољу и сагласност суседних игумана, у следећем примеру купац, игуман манастира Есфигмена, је то постигао на основу права прече куповине. Јер, продавац земљишта, Герман, игуман манастира Κατὰ Δαιμόνων са својим братом Петром, покушавао је најпре да земљу одређену за продају прода неком другом. Међутим, пошто је она била суседна манастиру Есфигмену, они су је морали продати игуману овог манастира, Теоктисту, који је, по речима овог купопродајног акта, био „потпомогнут законом и имао је код њих (купаца) предност, пошто је место било суседно његовом манастиру (ἐβουθίσθη παρὰ τοῦ νόμου καὶ πρωτιμίας παρ' ἡμῶν, ὡς πλησιάζοντος τοῦ τοιοῦτου τόπου τῆ κατὰ σὲ μονῆ)“¹⁰⁰.

Дакле, било да се радило о споразуму између самих игумана, или игумана и слободних келијота, било је потребно да би споразум био пуноважан, одобрење протата. То што видимо да је крајем X века било озакоњено Цимискијевим типиком само је било резултат обичајног права, које је још од раније постојало на Светој Гори. О томе говори одредба која се уносила у документе о уступањима земљишта и манастира, а која се не позива на закон него на обичајно право. Она гласи: „Према обичају који је од давнина предаван на овој нашој Гори није дозвољено ни једном лицу, било угледном или безначајном, значајном или скромном, без питања и дозволе заједничког тела прота и игумана, да прими и обрађује неко пусто место, (одн. манастир), или да га купи од некога, пошто се чува овај наш закон од давнина до данас.“¹⁰¹ Ова одредба се односи и на самосталне келијоте и на игумане.

Ове куповине, продаје или уступања које су вршили самостални келијоти, као и игумани малих манастира, имали су карактер слободне

⁹⁸ Право првенства суседа при куповини сељачких имања установио је Роман I Лакапин (920—944) у новели коју је објавио 922. године. Оно је било укинато за време Лава VI (886—912). Вид. *Г. Острогорски*, *Историја Византије*, Сабрана дела, Београд 1969, 263.

⁹⁹ Ross. 2.

¹⁰⁰ Esph. 1, 20—23.

¹⁰¹ Lavra, 9, 21—26 (новембар, 991) и 12, 13—15. (октобар, 996).

трговине. Оне су стога везане само за време постојања самосталних келија као таквих, тј. за X и XI век. Видели смо да су самосталне келије још извесно време продужиле да постоје и после стварања великих манастира, који су имали тенденцију да их сузбију. То се види и из једне одредбе типика св. Атанасија. Њоме се „забрањује онима који, било да су припадници Велике Лавре или долазе из туђине, да подижу друге келије (*κελλία ἑτέρα*) у читавој околини Велике Лавре”.¹⁰² Очигледно је да се ова одредба односи на самосталне келије. Примери из XI века, првенствено његове прве половине, показују да су оне биле у процесу ишчезавања, наиме да су се одлуком њихових старешина присаједињавале своје матичном манастиру. Да су самосталне келије (као Јованова, Савина и сл.) доиста нестајале, поткрепљује и чињеница да се о њима у типичу цара Константина Мономаха (из 1045) говори само на једном месту. Реч је о одредби која је настала због тога што су се неки светогорски монаси (*τινὲς τῶν ἐν τῷ βρει μοναχῶν*) жалили цару да их моћни манастири спречавају у сечењу дрва потребних за кување, печење хлеба и градњу.¹⁰³ Монаси који су тада иступили као самостална странка могли су бити једино самостални келијоти, пошто осим њих на Светој Гори у то доба није било других монаха самосталног положаја.¹⁰⁴

Осим тога, још једна одредба овог типика показује да су самостални келијоти већ толико били у процесу нестајања да више нису заузимали ни одређено место у протату уз игумане како је то било одређено Цимискијевим типиком.¹⁰⁵ Реч је о аналогној одредби типика Константина Мономаха, о томе са колико ће послушника долазити чланови протата, наиме сам прот и игумани појединих манастира.¹⁰⁶ Келијоти овде нису споменути.

И најзад, одредба истог типика којом се забрањује да проти, било сами или преко појединих игумана дарују и продају по својој вољи онима који би желели још преостало „заједничко земљиште” (*ὁ τοῦ κοινῆ τῆπος*) односи се и на забрану стварања самосталних келија.¹⁰⁷

Дакле, превладавањем великих манастира престала је пракса стварања малих монашких јединица. Тада, већ у XII веку, а нарочито од XIII века, наилази се само на келије које су настале опадањем појединих манастира. Њих је протат као пропале и запуштене уступао другим економски јачим манастирима. Оне су тада обично трајно остајале у власништву манастира коме су биле предате. Отуђење такве имовине могло се вршити само уз одобрење протата. Ко-

¹⁰² Meyer, Haupturkunden, 121, 5 сл.

¹⁰³ Meyer, *ibid.*, 159, 1—10.

¹⁰⁴ Уп. Гранић, Црквено-правне одредбе, 191—192; Гранић је већ приметно да је нетачна тврдња Ф. Мајера (Hauptur. 31) да у типичу цара Константина Мономаха нема више говора о самосталним келијотима, што је и употребно као доказ да су они у то време већ ишчезли.

¹⁰⁵ В. стр. 17 и 18 нап. 54. и 55.

¹⁰⁶ Meyer, Hauptur., 160, 12—17.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 159, 11—19.

лико велика је била протатова брига за то што је било у његовој врховној власти види се и из одредбе која се налази у протатским актима о уступањима поља Платис (991) и манастира Моноксилита (996) игуману Велике Лавре, Атанасију. Њом се изричито забрањује „Атанасију и његовим наследницима или неком од његове странке да пренесу добијену имовину на неко световно или духовно лице, пошто она потпада под права и границе Свете Горе” (. . . ὑπὸ τὰ δίκαια καὶ τὸν περιουσιῶν καὶ ἡμῶς βροῦς ὑπάρχουσαν)¹⁰⁸.

Видећемо (стр. 38—39 и 53—54) да у случајевима када је манастир враћао протату раније добијену келију или манастир, протат је овоме давао положај слободног манастира, или га поново уступао. Ипак то нису били чести случајеви и манастири су их практиковали само ако су за то имали посебних разлога.

Временски се не може поставити граница када је протат отпочео са праксом уступања опалих манастира — келија. Она је очигледно настала онда када су се почели јављати пропали и опустели манастири, који су аутоматски постајали протатови. Природно је да у X и XI веку, у време када су манастири тек настајали и развијали се, није могло бити много таквих који су већ прешли свој животни пут и потпуно пропали. Дешавало се ипак и тада да су поједини манастири из различитих разлога пропадали и одлуком протата постајали зависни од других.

¹⁰⁸ Lavra, 9, 15—18 и 12, 9—11.

УЗРОЦИ ОПАДАЊА И УСТУПАЊЕ СВЕТОГОРСКИХ КЕЛИЈА

Узроци који су доводили поједине манастире до пропасти били су бројни и разноврсни. Веома често су се комбиновале унутрашње слабости манастира са невољама које су долазиле споља. Дешавало се да је неки манастир временом опадао, број монаха се смањивао, а то је доводило до запуштања винограда и других обрадивих површина чиме се благостање манастира смањивало. Понекад су и саме манастирске зграде почињале да се руше. Тако ранији манастир Скорпија протатски акт (августа 1288) спомиње као „келију Скорпија, која је некада напредовала и плодносно се развијала бригом монаха баш као и многе друге, (сада) као да се оденула плаштом сиромаштва и (спала) на једног монаха”¹

Као карактеристичан опис опалог манастира наводи се: непостојање кућа — обитавалишта за монахе, нарочито пропадање капелице (εὐκτήριον), затим винограда који се не обрађују како због недостатка људи, тако и због оскудице свега што је потребно за обраду.² Приликом уступања келије Скати и Схиноплока (децембра 1369) наводи се да се „на оном месту нити храмови дижу од тих келија, нити зграде, нити виногради и маслињаци” (οὔτε ναοὶ ἴστανται τῶν τοιοῦτων κελλίων οὔτε κελλίων οἰκοδομαὶ οὔτε ἀμπέλια οὔτε ἐλέαι)³. Томе је често доприносила небрига, грамжљивост и уопште рђаво управљање манастирских предводника. Тако се каже да је манастир Филадельф стигао (јула 1334) у велике неприлике због небриге у многим стварима оних који су га предводили (πρὸς ἐσχάτην ἀπορίαν πρὸ πολλοῦ καταντήσασα, ὃ καὶ ἐν πλλαῖς ἄλλαις ἐξ ἀμελείας τῶν ἐπιστατούντων συμβέβηκεν)⁴.

Свакако да су повољни природни услови доприносили просперитету једне манастирске установе. При томе треба имати на уму да

¹ Chil. 10, 13—16: τὸ τοῦ Σκορπίου κελλίον, ὃ ποτὲ μὲν εὐθουούμενον ἦν καὶ κατάκαρπον τῇ τῶν μοναχῶν συγκροτήσει ἐπιδιδόμενον ἄρτι δὲ ὡς καὶ πολλὰ τῶν ἐτέρων, ὡς τι περιβάλαιον τὴν πενίαν ἐνδέδεται, εἰς ἓν δὴ καὶ μόνον καταστατὸς μοναχόν.

² Kutl. 2, 24—26.

³ Kutl. 28, 11—12.

⁴ Kutl. 17, 28—29.

се приликом бирања места за подизање манастира водило рачуна о постојању неопходних природних животних услова. Ипак, током времена дешавало се да су и у природи настајале неке измене. Тако на пример, уколико би пресушно извор воде, који је манастир користио, његов даљи опстанак би био доведен у питање. Изгледа да је то био случај са манастиром који се спомињао као манастир старца Лаврентија Паксимаде. Њега је протат (јануара 1076) уступио Неофиту, игуману манастира Кастамонита, јер је био „незаштићен, пуст и до крајности опустео и сасвим и потпуно уништен и угашен, тако да нема ни човека који би могао становати у њему због дивљачности његове и непогодности и непријатности и што је лишени саме воде и свега осталог од чега се исхрањују житељи долине мука”.⁵ Пошто овај манастир није познат ни из једног другог извора, не може се ни приближно утврдити колико времена је постојао и да ли је био један од већих манастира па је временом дошао до тако бедног стања или је у питању био мањи манастир.

Несметано коришћење воде био је разлог да је протат предао келијицу Ексиполита манастиру Каракали (фебруара 1324).⁶ Наиме, монаси ове келије су спречавали оне у манастиру да воду која је текла од келије Ексиполита несметано користе за напајање поврћа и других потребних биљака.⁷

Међутим, још много више од унутрашњих слабости, пропадању појединих манастира доприносили су насртаји, пљачкања, поробавања и сл. различитих спољних непријатеља. Ту се мисли најпре на нападе Арабљана и Бугара, а затим нарочито на вишевековне навале различитих гусарских банди; оне су угрожавале безбедност многих, првенствено приобалних, манастира. И најзад од друге половине XIV века појава и навале Турака изазивале су страх, ужас и забринутост светогорских монаха.

Када се имају у виду сви ови чиниоци, сасвим је разумљиво зашто су бројни светогорски манастири свршавали свој животни пут још много пре него што су се други појавили или тек доживљавали почетне стадијуме свога настанка и развика. Већ смо споменули да је праксу уступања пропалих манастира онима који су напредовали у своме развикау протат отпочео у време када су се почели јављати такви манастири, који више нису били у стању да опстану као самосталне установе. Протатски акти показују да је то

⁵ *Mošin-Sovre*, Supplementa Chil. 1, 12—17; исто Д. Анастасијевић, Неколики неиздати грчки текстови, 3, 10—14.

⁶ *Dölger*, Schatzk. 106.

⁷ На аналогне примере свађа које су избијале међу монасима због воде изгледа да се налази у свим периодима светогорске историје. Навешћемо још један из пост-византијског времена, јула 1472. Монах Манасис, који је кутину напуштено келију Св. Стефана, желео је да у њу уведе и воду која је текла од протата, „како је то било од давнина, оа када је келија постојала”. Међутим, његови суседи су покушали да га спрече у томе. Спор је стигао пред протат, који је донео одлуку у корист монаха Манасиса (*Dionys*. 31).

било већ крајем X века (996).⁸ Пошто се стално дешавало да поједини манастири стагнирају и назадују, док други доживљавају периоде просперитета и успона, то је и поменута пракса уступања опалих манастира — келија била непрекидна. Због тога се у XIV веку у протатским актима понекад и истиче уступање келија као већ устаљени обичај. Наиме, проти су се, правдајући свој поступак уступања једне опале манастирске установе позивали на аналогне уступке својих претходника. Тако прот Исак приликом присаједињавања манастира Анапавса Кутлумушу (септембра 1329) каже: „Ово што смо учинили није ни мало необично, штетно за протат, страшно или неуобичајено, него је штавише корисно, оправдано и уобичајено од оних пре нас“.⁹

Правдање слично овоме, тј. позивање на своје претходнике у погледу уступања келија и то „не само сиромашних, него и оних добро стојећих“, прот Исак наводи и приликом присаједињавања манастира Филадельфа Кутлумушу и предаје келијице (κελλιδριον) Експолита манастиру Каракали.¹⁰ А у документу којим се решава спор између монаха манастира Кутлумуша и Велике Лавре око Исидорове келије наводи се да ју је манастир Кутлумуш „имао већ од пре много година по уступању протата, према старом обичају у вези са тим келијама“.¹¹

Протатски акти о уступањима појединих келија, односно манастира који су спали на њихов ранг, често пута дају могућност да се прате судбине појединих манастира. Када посматрамо животни пут једног таквог манастира, видимо да су периоди благостања и цветања често пута били смењивани периодима стагнације, сиромаштва и пропадања. Тако су манастири којима се дешавало да пропадне потпадали под директну власт протата и овај је њима, као и келијама уопште, располагао по своме нахећењу, односно, обично их је предавао у власништво другим манастирима.

Ове келије и манастири, пре него што су постајали објекти уступања, као самосталне јединице светогорске заједнице имале су својство правног лица. Документи, додуше, показују да се приликом таквих предавања увек радило о опалим и запуштеним манастирима, који су се, с обзиром на малобројност, а понекад чак и непостојање монаха у њима, готово и престајали сматрати манастирима, тј. у потпуности су спали на ранг келија. Међутим, управо чињеница да су монаси, иако малобројни, још увек живели у таквој келији, показује да се у већини случајева радило о предајама запуштених, али још увек живих установа са свим њиховим добрима, правима и привилегијама. Из великог броја докумената види се да је келија, дакле и манастир који је спао на ранг келије, када је од стране

⁸ Lavra, 12.

⁹ Kutl. 15, 79—80.

¹⁰ Kutl. 17, 22—24; *Dölger, Schatzk.* 106, 19—21.

¹¹ Kutl. 37, 3.

протата давана, придруживана, сједињавана, поклањана или посвећивана (δίδωμι, παρα-, ἀνα-δίδωμι, προσκυρῶ, προστίθημι, συνάπτω, ἐνώω, χαρίζομαι, ἀφιερῶ) неком манастиру и тиме постајала његово власништво губила својство правног лица. То се исто дешавало и са самосталним келијама када су одлуком својих игумана присаједињаване матичним манастирима. Међутим, док је обично тада иницијатива за припајање келија долазила од њихових старешина, а протат само то одобравао, од краја XII века, односно нестајањем самосталних келија у томе је настала извесна измена. Наиме, тада је сам протат, у чију су надлежност долазиле келије (опали манастири) одлучивао о њиховом уступању у метохе обично њима суседним манастирима. Управо је одредба о давању једне келије у метох (εἰς μετόχιον) неком манастиру најјасније говорила о њеном нестанку као правног субјекта. Тако је вероватно током XI века мали манастир кир Илариона Маркогена претворен у метох. Он је подигао овај манастир на земљишту манастира Ксенофонта.¹² Када је прошао временски период у оквиру кога је манастир Ксенофонт имао право да избаци кир Илариона као бесправног узурпатора манастирске територије, протат је уздигао Иларионов манастир у ранг самосталног манастира (εἰς ἡγουμενεῖον ἀποκατέστη). Међутим, пошто је манастир Ксенофонт због тога много узнемиравао протат, овај је ипак одлучио да му преда манастир кир Илариона као метох. Предаја је била условљена тиме што ће монах Иларион бити под влашћу манастира Ксенофонта који ће му пружити доживотно издржавање (τὸν δὲ μοναχὸν κῆρ Ἰλαρίωνα ἕνα κυβερνήτης καὶ ἀναπαύσης μέχρι τέλους ζωῆς αὐτοῦ).¹³ Овај пример нам илуструје већ све познате случајеве самосталних келијота (Саве, Теодора, Дамијана и др.), чије самосталне келије су постале метоси других манастира, а да то није у документима посебно истакнуто.

Веома рано, још крајем X века, па затим током XI, XII и XIII, многи приобалски манастири постали су метоси својих суседа. Користећи предност које им је пружало море, ови манастири су у исто време били у незавидном положају да постану први плен разних пљачкашких гусарских банди, које су долазиле са мора. Тако је протат већ октобра 996, уступио игуману Велике Лавре Атанасију манастир Моноксилита „пошто је био пуст и сасвим без средстава” (ἐρημον οὖσαν καὶ ἄπορον παντελῶς).¹⁴ Име овога манастира (μονόξυλον = чун, чамац) сасвим јасно указује на занимање његових монаха. Слично њему престали су да постоје и манастири Агноилта (в. стр. 23) и Исихаста или Халда (в. стр. 11). Ови манастири су били један другом суседни.¹⁵ Први је, неодређеног датума после маја 1017. године, када се пос-

¹² То земљиште даровао је манастиру Ксенофонту игуман манастира Кацари (ὁ Κάτσαρης) Xen, 1, 175—176.

¹³ Ibid, ред 175—181.

¹⁴ Lavra, 12, 4—5.

¹⁵ То се види из протатског акта о одређивању граница манастира Исихаста или Халда (августа 1087), Phil. 1.

ледњи пут јавља као самосталан,¹⁶ постао метох манастира Филотеја. Он га је 1045/46. продао Великој Лаври.¹⁷ Као метох овог манастира спомиње се у документу од августа 1087. године: . . . τῆ μονῆ τοῦ Ἀτζιωάννου ἥτις μονὴ λέγεται ἄρτι τοῦ Ἀγιοηλίτου, τὸ καὶ μετόχιον ὄντα τῆς Μεγάλης Λαύρας.¹⁸ Тога датума манастир Исихаста или Халда још увек је самосталан. Међутим, новембра 1154. године, он је, изгледа, већ дуже времена био у поседу Велике Лавре.¹⁹

Део Свете Горе, где су се налазили ови манастири, очигледно је био дуго времена мета гусарских напада.²⁰ Тако половином XII века исту судбину „дугогодишњег опустошења и скоро потпуног пропадања“ доживљава и трећи сусед, манастир Калика, један од најстаријих светогорских манастира.²¹ Овај манастир, премда опао, није био сасвим без монаха, што је био веома чест случај са пропалим манастирима. Његов игуман Макаар споразумео се, јуна 1141. године, са Арсенијем, игуманом манастира Филотеја, да се „због економског разлога (манастир Калика) претвори у метох манастира Филотеја“ (οἰκονομικῶ λόγῳ ἀποκαθισταμένης εἰς μετόχιον). Природно, тај споразум био је праћен „жељом и заједничком сагласношћу чланова протата“. Премда договор Макара са Арсенијем донекле подсећа на случајеве нестанка самосталних келија, ипак је очигледно да се овде радило о уступању једног до тада самосталног манастира. Пре свега, одлука протата овде заузима много важније место него у раније наведеним случајевима о присаједињавању самосталних келија њиховим матичним манастирима; затим, игуман манастира који се уступа, Макаар, није ушао у манастир Филотеј у својству духовног сина игумана Арсенија, него се повукао на добро Тавлас, које је његов манастир имао у Кареји (. . . ἀγροῦ τῆς αὐτῆς μονῆς. . .). На томе пољу очигледно се од раније налазило обитавалиште које се сада претворило у самосталан манастир Богородице на челу са Макаром.²² Макаар је преко десет година провео у своме новом манастиру, а тада је, опхрван старошћу, и нарочито страхом од „гусара који су

¹⁶ Lavra, 21, 42.

¹⁷ Kourilas, ΕΕΒΣ 8, 1931, стр. 79. Уп. Успенский История Афона III/I, 329. О томе в. Lavra, стр. 153 нап.

¹⁸ Phil. 1, 49—50. Овај манастир је вероватно у XIII веку повратио своју самосталност, како то показује присуство његовог игумана Леонтија на протатском сабору августа 1287 (ΕΕΒΣ 23, 1953, стр. 559).

¹⁹ Lavra, 63, 31: ὑπὸ σὲ ταύτῃ μονῆ ἀγρόν ὅς τοῦ Χάλδου κατανομάζεται.

²⁰ О гусарским нападима на Свету Гору дају податке и Теодосије и Доментијан. Причају како су морски разбојници напали манастире Каракалу и Ксиропотам; за последњи Теодосије наводи да „запусти и паде у крајњу порушеност“. Братствима оба манастира помогао је св. Сава (в. Теодосије, 65—66, у прев. Башућа, 131, 132; Доментијан 183—184, у прев. Мирковића, 83, 84).

²¹ Тако се још 980. године потписао Петар, монах и игуман ὁ Καλιόβια, што представља најстарији облик имена Калика (према Успенский, Первое путешествие I/2, 313). Он се налази и на документу од јануара 1076: Тома, монах Калиука (Mosin-Sovre, Suppl. Chil. 1, 52). Познати су још представници Калика: презвитер и игуман, монах Ксенофон, октобра 996. и монах Давид 1101/1102 (Lavra, 12, 29. и 54, 28. Уп. ibid., стр. 316 нап).

²² Lavra, 61, 3—10.

такоређи свакодневно пустошили манастире Свете Горе и хиљаде невоља чинили њиховим монасима", начинио нови споразум октобра 1153. Овога пута са игуманом Велике Лавре Нићифором. Према томе споразуму требало је да Нићифор и његов манастир преузму поље Тавлас, а Макар да постане келијот зависан од Велике Лавре. Од ње је имао да прима на име „издржавања и савке друге бриге и управљања“ двадесет перпера.²³

Дугогодишње је било опадање још једног приобалског манастира званог Ихтиофага (τοῦ Ἰχθυοφάγου, ἰχθύς — риба, φάγομαι — јести). Још у XII веку, када је путем даровања (δωρεᾶς τρίπω) добио поље Агиопатита, укључујући и манастир који се на њему налазио, манастир Ихтиофага није био у могућности да му побољша стање. Због тога је почетком XIII века прот Дометије Јеросолимит одобрио замену између манастира Ихтиофага и Алипијског. Последњи је преузео поље Агиопатита, а манастир Ихтиофага је добио виноград који се налазио у Калиагри. Међутим, стање манастира Ихтиофага није се поправљало, тако да је и добијени виноград пропао. Докуменат од децембра 1257. године, који нам износи све те појединости, каже за манастир Ихтиофага да је „доспео у неприлике, као што видите данас“.²⁴ Пропадање овог манастира продужавало се и даље, тако да је првих деценија XIV века коначно спао на ранг келије. Тада га је протат, као келију или мали манастирчић, који је био „један од сасвим сиромашних и незбринутих и у крајњем пропадању“ уступио, септембра 1325. године, монасима Алипијског манастира као имање за њихову употребу (εἰς κτήμα ἑαυτῶν λήψεσθαι εἰς θεραπείαν)²⁵. Као посед Алипијског манастира келија Ихтиофага је изгубила својство правног лица. То потврђује и завршетак формуле, иначе уобичајене за потврду и сигурност учињеног дара, који гласи: ради неотуђивог поседовања и држања тога манастирчића (ἐπὶ τῇ ἀναφαιρέτῳ κτήσει τοῦ μοναδρίου καὶ κατοχῆ)²⁶.

Овде, као и често пута у другим случајевима, треба обратити пажњу на назив мали манастир (μονάριον), који стоји уместо манастир или келија Ихтиофага. Јер, монидрион, поред тога што означава мали манастир, у протатским актима често пута подразумева и манастир подређен другом као његов метох.²⁷ О таквом положају малих манастира (μονάρια) говори одредба о предаји малог манастира Кацари Руском манастиру (априла 1363) под условом да буде у положају других малих манастира предатих великим и које ови чврсто држе (καθὼς καὶ τὰ ἄλλα μονάρια ὅσα ἐδόθησαν πρὸς τὰς μεγάλας μονὰς κρατοῦνται βεβαίως ὑπ' αὐτῶν)²⁸.

²³ Lavra, 62.

²⁴ Kutl. 2,12.

²⁵ Kutl. 12, 16.

²⁶ Ibid. ред 23.

²⁷ Соловјев—Мошин, Грчке повеље, стр. 469.

²⁸ Ross. 9 и 10.

И манастир Кали Агра, који се налазио на истоименом приобалном подручју северно од манастира Ивирина, пропао је, са једне стране из истих разлога као и остали приобални манастири; уз то још и због тога што су се они који су га заменом добијали у власништво „једино бринули да добију од њега приходе“.²⁹ Овај манастир је познат још од XI века.³⁰ Потпис његовог игумана последњи пут се јавља 1198. године, што показује да је Кали Агра крајем XII века још увек био самосталан манастир. По свему изгледа да је током прве половине XIII века и он, из већ наведених разлога, доживљавао своје пропадање. Због тога га је прот Козма (1263—1264) уступио представнику Алипијског манастира Јоаникију на педесет година.³¹ После истека тога времена, протат је, очигледно бринући се да Кали Агра и даље буде заштићена и под окриљем једног већег и јачег манастира, а још више да би задовољио потраживање Јосифа, игумана Алипијског манастира, уступио је у трајно власништво овог манастира (1313—1314).³² Да је Кали Агра доиста остала у његовом трајном власништву потврђује један докуменат из архиве Руског манастира (априла 1422). Према њему је игуман Алипијског манастира Евтимије са својим братством дозволио Руском манастиру да подигне нешто попут пристаништа за брод (*καραβοστάσιον*) у месту званом *Καλοάγρα*, које је Алипијски манастир имао од „давнина и пре много времена према царским христовулама и другим правним исправама“.³³

Занимљив је животни пут још неких приобалних манастира, чија судбина је била слична. Први од њих је манастир Факина (*τοῦ Φακηνού*), чији се игумани, премда ретко, јављају на документима још од XI века.³⁴ Изгледа да је овај манастир сачувао самосталност до XIV века, када је доживео своје пропадање. По свој прилици је то манастир који се спомиње у типичу патријарха Антонија (маја

²⁹ Kutl. 9, 19—22.

³⁰ У документима он се јавља као: *Γαλιτιάγρα*, *Γαλιάγρα* и *Καλιάγρα*. Игуман тога манастира Симеон спомиње се 1045. у типичу Константина Мономаха ((*Meyer*, *Haupturkunden* 162, крит. апарат; 1048 (Ross. 3, стр. 24); 1051, као игуман *τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς Γαλατιάγρας* (Esp. 2) и 1056 (Her. 5. 8). Познати су још и ови представници тога манастира: монах Григорије 1076 (*Mošin-Sovre*, *Supplementa Chil.* 1, 76), Методије 1143 (Ross. 6. стр. 50) и Теодосије 1198. (*Chil.* I. 3, 49), исто и код Solovjev, *Un inventaire* 45.

³¹ За датирање прота Козме у 1263—1264. години вид. *Lemerle*, *Kutl.* стр. 54 нап.; такође *Darrouzès*, *Liste des Prôtes* 420; *Мошин*, Светогорски протат, 90.

³² Kutl. 9.

³³ Ross. 12, стр. 118. Морамо претпоставити да Дионисије, „јеромонах и игуман Калигре“, који је присуствовао протатском сабору 1294. године (*Chil.* I. 9,159), није представник поменутог манастира Калигре, јер он више не постоји као самостална установа. Вероватно је у питању његов готово истоимени сусед. Уп. о томе *Lemerle*, *Kutl.*, стр. 55, нап.

³⁴ Игуман овог манастира Јован налази се међу потписницима типика Константина Мономаха 1045. године (*Meyer*, *Haupturk.* 162, крит. апарат). Од августа 1288. познат је игуман Никодим: *ὁ τῆς Φακηνού μονῆς*. . . (*Chil.* I 10,99). Овако се потписао и игуман Јоаким на протатском акту из 1313. или 1314. године. Он је последњи игуман овог манастира чији потпис нам је познат (*Kutl.* 9,53).

1394) као келије Факина (τὰ κελλῖα τοῦ Φοκίηροῦ).³⁵ Вероватно да је ускоро у целини или један његов део постао метох манастира Пантократора, како то сведочи протатски акт од новембра 1398. године.³⁶

Манастир Фалакра (τοῦ Φαλακροῦ или τοῦ Φαρχαλοῦ) постојао је још у X веку.³⁷ Такође и протатски акти из XI века чувају потписе игумана овог манастира.³⁸ Међутим, прот Герасим Ксенофонтски га је (пре 1070) претворио у метох манастира Ксенофонта. То је, према причању документа од јула 1083. године, учинио да би поправио економско стање манастира Фалакра; јер, како обавештава овај протатски акт, сам прот Герасим је засадио винограде на имањима овог манастира и подигао пирг. Овај губитак независности манастира Фалакра трајао је веома кратко време, пошто га је већ прот Павле Дохијарски (1070—1083) уздигао на ранг самосталног.³⁹ Ову своју независност манастир Фалакра је сачувао до XIV века,⁴⁰ а тада је, као и многи други, пропао. Негде током XIV века он је претворен у метох манастира Пантократора и као такав се спомиње у акту прота Јеремије, новембра 1398.⁴¹

Скоро читав век трајало је пропадање манастира Анапавса (τοῦ Ἀναπαυσῆ, Ἀναπαύουτος), пошто су „страховити дугогодишњи напади са мора учинили да је стигао до потпуног ништавила“.⁴² Случај овог манастира је посебно интересантан због тога што га протат, приликом његове предаје (децембра 1258) Теофану, игуману Алипијског манастира, није претворио у метох. Напротив, протат је инсистирао на очувању извесне самосталности манастира Анапавса. Наиме, игуман Теофан је имао за време свога живота да уздигне и побољша уступљени му манастир, али при томе и да сачува његову самосталност (ὡς ἰδιοσύστατον μονῆν διαφυλάττει); после смрти Теофана требало је да манастир Анапавса поврати своју властиту слободу (πάλιν . . . τὴν ἰδίαν ἀπολαμβάνειν ἐλευθερίαν).⁴³ Изгледа да је он врло брзо уздигнут

³⁵ Meyer, Hauptur. 201, 5—10.

³⁶ Pant. 13, 23.

³⁷ У актима Велике Лавре дешавало се да у имену манастира Фалакра λ и ρ замене своја места. Из X века познати су: новембра 991 Нићифор монах, презвитер и игуман ὁ Φαλακρός (Lavra, 9,50) и октобра 996, Вартоломеј, монах и игуман τοῦ Φαρχαλοῦ (Lavra, 12, 30).

³⁸ То су били: септ. 1018. — авг. 1019? монах Неофит (Lavra, 23,30) и 1045, маја 1048. монах и презвитер Леонтије (типик Константина Мономаха у Meyer, Hauptur. 162, крит. апарат и Ross. 3).

³⁹ Xen. 1, 200—204.

⁴⁰ Из XII и XIII века познати су његови игумани: Козма, новембра 1107 (Pant. 1,7 сл); Калиник, јуна 1141 (Lavra, 61,51); Неофит, новембра 1154 (Lavra, 63, 73); Макарије, пре новембра 1294 (Chil. I. 9, 16) и Матија новембра 1294 (Chil. I. 9, 143 и 162).

⁴¹ Pant. 13, 23.

⁴² Kutl. 2, 23—24. То је био стари манастир. Да је постојао у XI веку, сведочи потпис његовог игумана Константина, јануара 1076 (*Mošín-Sovre, Suppl. Chil. 1,80*). Од септембра 1108? познат је игуман Теофилакт (Lavra 57,62), а августа 1287. монах Дамијан (ΕΕΒΣ 23, 1953, стр. 559). Последњи пут његов игуман јеромонах Марко, потписао се на протатском акту од септембра 1325 (Kutl. 12, 37).

⁴³ Kutl. 2, 26—28.

на ранг самосталног манастира.⁴⁴ Међутим, пошто манастир није имао довољно снаге да крене путем јачања и уздицања, стигао је у такво лоше стање да се као најбоље решење показала протатска одлука о његовом трајном припајању манастиру Кутлумушу, септембра 1329.⁴⁵

Поред манастира који су се налазили у близини морске обале, једнаку судбину пустошења и пропадања, доживљавали су и манастири који су били смештени према копненој граници Свете Горе. Најбољи пример за то је манастир Гомата, звани тоу 'Ορφανού који се, премда није био на самој Светој Гори, налазио у њеном суселству (συνεγγύζει δὲ καὶ τῷ ὄρει τοῦ Ἁθῶ), испод Јерисоа и припадао је Солунској теми.⁴⁶ Овај манастир је крајем X века, према речима патријарха Николе „изнемогао због бројних навала, и нарочито на сртаја суседних становника Бугара, као и небригом рђавих управника био доведен до крајње оскудице и одасвуд је био окружен опасностима”.⁴⁷ Због тога га је патријарх предао, априла 989. године, игуману Велике Лавре Атанасију да би он у њему повратио ред и довео га до потпуног процвата.

Разлози због којих је манастир Зиг, изгледа, прилично нагло опустео, нису познати. Међутим, с обзиром да се он налазио у близини границе Свете Горе према Јерисоу, смемо да претпоставимо да су највероватније узрок томе биле навале и пустошења народа који су долазили са копнене стране.⁴⁸ Овај манастир је постојао сигурно већ карјем X века.⁴⁹ Имовински спор који се водио између њега и манастира Хремицине (τῆς Χρεμιτζένης), априла 1009. године, показује да се радило о манастиру који је располагао одређеном земљишном имовином. И Доментијан, када говори о Савиној посети Цариграду и добијању за Хиландар манастира Зига каже: „И приложи му цар свој мертик, Зиг царски манастир, са свим

⁴⁴ Није познато колико је живео сам Теофан. Већ за време прота Козме (1263—1264), игуман Алипијског манастира Јоаникије добио је од протата Кали Агру, очигледно као накнаду за манастир Анапавс, који је повратио своју потпуну самосталност (Kutl. 9).

⁴⁵ Kutl. 15.

⁴⁶ Овај манастир је постајао већ 942. године; из тог времена је сачуван и потпис његовог игумана Григорија (*Dölger, Schatzk. 107,6*). Исти игуман се спомиње и у документу, августа 943. Вид. *G. Rouillard — P. Collomp, Actes de Lavra (Archives de L'Athos I) Paris 1937, 5, 15—16.*

⁴⁷ *Lavra, 8, 10—14: ταῖς τῶν ἐκ γειτόνων οἰκούντων Βουλγάρων ἐκδρομαῖς. И. Дујчев, (Проучавања вврху бугарското средновековие, Софија 1945, стр. 21, сл.) сматра да се овај податак односи на напад цара Самујла у области Јерисоа 987—989. године.*

⁴⁸ О положају манастира Зига у овом пограничном делу Свете Горе в. *Ненадовић, Хиландарски метох Зиг, 163.* Истимени гробан је чинио границу између Светогораца и становника Јерисоа: εἶναι τὴν ἡμετέραν δεσποτεῖαν ἕως τὸν Ζυγὸν ἐκεῖθεν δὲ τῶν Ἀθωνιτῶν (*Dölger, Schatzk. 107, 22—23*).

⁴⁹ Никон, игуман тоу Ζυγοῦ, потписао се на протатском акту од октобра 996. године (*Lavra, 12,30*). *Lemerle (Vie de s. Athanase 72, nap. 40)* је указао да пре овог датума нема података о постојању овог манастира. Наиме, да се Атанасије сакрио „у области Зига” а не у манастир Зиг. Уп. за ово *Lavra, стр. 32, nap. 97.*

пасиштима својим и са метохијама"; а Теодосије, када говори о истом догађају, каже: „Одмах дарова (цар) манастир, више поменути Зиг, са метохијама и са свим насељима”.⁵⁰ Потписи игумана манастира Зига могу се пратити током XI века.⁵¹ Последњи пут представник манастира Зига Нићифор потписао се почетком XII века (1101—1102).⁵² После тога датума његово пропадање је вероватно било убрзано, према се још у век спомиње као постојећи манастир 1141. године.⁵³ Међутим, очигледно је да је тај манастир ускоро сасвим опустео, пошто је, јуна 1199, Сава замолио од цара Алексија III, поред осталог и да „присаједини манастиру Хиландару неко место које се налази на овој (Светој) Гори, и по мештанску се тако некако назива Зиг, које је пусто и већ од пре много времена сасвим избрисано и из саме успомене, па је потпуно изгубило и облик манастира, и нема ни једног насељеног монаха”.⁵⁴ Тако је Зиг постао трајно власништво Хиландара и у каснијим вековима се спомиње као хиландарски метод и место које припада Хиландару.⁵⁵

Прот Исак (1329) укратко је изнео узроке пропадања многих манастира, истичући да су се: „или истрошили од дугих година, или због поремећености ствари и прилика, или честим поробљавањима и варварским најездама, . . . или због небриге и грабежљивости њихових старешина”.⁵⁶ Поред манастира Св. Павла, који је у XIV веку сасвим пао на ранг келије (в. стр. 67), прот Исак наводи као пример још четири манастира који већ одавно нису постојали: Вулевтирија, Зиг, о коме је управо било говора, Колова⁵⁷ и Пимена.

Судбина веома старог манастира Вулевтирија (τῶν Βουλευτηρίων).⁵⁸ посебан је случај, јер његово присаједињавање Великој Лаври није

⁵⁰ Доментијан, 167, у прев. Мирковића, 69; Теодосије, 52, у прев. Башића, 120.

⁵¹ Изгледа да су током више година прве половине овог века манастир Зиг заступала два монаха: игуман Нифон и Нићифор 1015, 1016, 1024. и 1035. године (*Dölger*, *Schatzk.* 103, 46; *Хег.* 3, 18, 55; *Лавра*, 25, 49, 52 и 29, 3, 22). Затим су још познати монах Јован 1048, 1056 и 1071 (*Ross.* 3, стр. 24; *Хег.* 5,7 и *Лавра*, 35,22).

⁵² *Лавра*, 54, 27.

⁵³ *Лавра*, 61, 31—32: ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ζυγοῦ.

⁵⁴ *Chil.* I, 5,30—34: τόπιόν τι ἐν τῷ αὐτῷ ὄρει διακείμενον καί οὕτω πῶς ἐγχαρίως Ζυγὸν ὀνομαζόμενον προσενοθήναι τῇ διαλυθείσῃ τοῦ Χελανταρίου μονῇ, αἰκὸν ὃν καὶ παντάπασιν ἐξηλειμμένον πρὸ πολλῶν ἔθῃ χρόνων καὶ μνήμης ἐπέκεινα, καὶ οὐδὲ σχῆμα ὅπως περισσῶς μονῆς οὐδὲ ἐν αὐτῷ γούν προσκαθήμενον ἔχον.

⁵⁵ *Chil.* I, 110, 4; 128, 15, 18, 46; 136, 14, 49.

⁵⁶ *Kutl.* 15, 34—40.

⁵⁷ О овом манастиру в. стр. 9. нап. 20.

⁵⁸ Његов игуман и по свој прилици и сам оснивач монах Пимен, априла 1010. године, поседује овај манастир већ педесет година, што указује да је манастир Вулевтирија постојао још пре настанка Велике Лавре (*Хег.* 2,5 и *Лавра*, 15,4—5). О Вулевтирији в. *Лавра*, стр. 64—67. Управо недавно објављени документи: *Лавра*, 15, 26. и 27 (докуменат бр. 16. је објавио још *Успенский*, Второе путешествие, 470—472), упознају нас са догађајима који су се десили између 1010. и 1030. године, а који су до сада у науци били спорни и само су се могли наслућивати. Већ је *Успенский* (op. cit., 335—336) сматрао да су монаси Велике Лавре после 1010. године потпуно-

било узроковано сиромаштвом и немоћи самог манастира, него је било последица узајамне жеље и настојања Атанасија, игумана манастира Вулевтирија и Евстратија, игумана Велике Лавре. Шта више, познато је да је протат покушао да обезбеди самосталан опстанак манастира Вулевтирија, тако да постављени игуман Атанасије „није имао право да било када придружи манастир Вулевтирија ни продајом, ни даровањем Великој Лаври, Ивируну, Ватопеду или другом манастиру, него да га наизменице преноси на сопствене ученике и наследнике”.⁵⁹ Истим овим документом (априла 1010), игуман Велике Лавре Теодорит, са истакнутим братственицима, загарантовао је проту Нићифору и осталим члановима протата „да никад неће ни он ни његова сабраћа полагаати никакво право власништва над манастиром Вулевтирија”.⁶⁰

Међутим, односи између ова два манастира су остали и после ове одлуке и датих обећања веома блиски. Тако је најпре (марта 1012) монах Лавре Евстратије, ујак Атанасијев, учинио дар манастиру Вулевтирија⁶¹, а откад је постао игуман Велике Лавре (1016), почео је да пружа и материјалну помоћ за потпуну обнову Вулевтирија (цркве, келија, осталих зграда и подизање винограда).⁶² Због свега тога игуман овог манастира Атанасије сматрао се обавезним, а и желео је, да још за време свога живота завешта свој манастир Великој Лаври (θέλω καὶ βούλομαι ἀφιερωμένην εἶναι τὴν τοιαύτην τῶν Βουλευτηρίων μονὴν εἰς τὴν ἁγίαν Λαύραν . . .), која се јавља као нови ктитор Вулевтирија (δι' αὐτῆς γὰρ . . . καὶ συνεστήθη καὶ ἀπὸ θεμελίων ἐκτίσθη).⁶³ За разлику од раније споменутих игумана (стр. 23) који су и сами улазили у манастир коме су присаједињавали свој манастир, Атанасије је желео да до краја свога живота остане у Вулевтирији. У исто време, имајући у виду да би овај његов поступак могао да наиђе на неодобравање протата, Атанасије се осигурава од тога и одређује да онај ко би се усудио да обори ову његову одлуку мора да надокнади пет стотина двадесет номизми, суму коју је монах Евстратије уложио за обнову Вулевтирија.⁶⁴ У исто ово време, марта 1030. године, монаси Лавре су загарантовали монаху Атанасију издржавање, без обзира на то да ли ће он боравити у њиховом манастиру, Вулевтирији или на метоху Платис.⁶⁵

гали манастир Вулевтирија. И *St. Binon (Xéropotamou et Saint-Paul, 99—101)* био је мишљења да одлуке из 1010. године нису остале на снази и да је Вулевтирија припала Великој Лаври. Међутим, ово његово мишљење није и Бомперово (*Хэг.* стр. 7, нап. 28).

⁵⁹ *Хэг.* 2,20—24; о постављању Атанасија за игумана в. стр. 26.

⁶⁰ *Хэг.* 2, 24—28.

⁶¹ *Лавга*, 16, в. стр. 19 нап. 58.

⁶² *Лавра*, 26, 4—5.

⁶³ *Ibid.*, ред 7—10.

⁶⁴ *Ibid.*, ред. 10—13.

⁶⁵ *Лавга*, 27; требало је да Атанасије буде примљен међу братственике Лавре као да је примио монашки завет у томе манастиру (ὡς τὰς πρώτας συνθηκὰς ἐν αὐτῇ δεδωκώς), што није био случај.

Манастир Пимена (τοῦ Ποιμένου) био је самосталан у XI веку. Његов игуман, монах Илија потписао се на протатском акту од априла 1049. године.⁶⁶ Његова даља судбина сасвим је непозната. Међутим, то што о њему више нема помена изгледа више случајно и можда је још дуго времена био самосталан.

Да су, доиста, многе келије, односно манастири који су спали на њихов ранг, претворени у метохе других манастира, каже се и у документу од децембра 1347. године: „келије које су некада биле починијене протату, како се то видело на целој Светој Гори, сада су постале метоси часних манастира” (καθώς ἐστὶν ἰδεῖν τοῦτο εἰς ἅπαν τὸ ἄγιον ὄρος τὰ ὑπὸ τὸ πρωτεῖον τελούμενα κελία ποτέ, νῦν εἰς μετοχία τυγχάνειν τῶν σεβασμιῶν μονῶν), јер су их проти у разна времена посвећивали појединим манастирима.⁶⁷

Међутим, од друге половине XIV века, појавом Турака, Светој Гори, као усталом и целој Византијској држави, запретила је нова, до тада непозната опасност. Из докумената друге половине XIV века види се да ни светогорски манастири нису остали поштеђени од турске навале. Штавише, изгледа да су страдања манастира, нарочито мањих, и келија била многобројнија и чешћа од онога што сазнајемо из протатских докумената. Наиме, у протатским актима су само забележене вести о келијама које је протат уступао појединим манастирима, али већ се и из њих наслућује да су и многе друге претрпеле исте невоље; само пошто можда није било згодно да се придруже већим манастирима, остале су тако опустошене и уништене. Тако се приликом уступања келија Гомата (око 1350) и Камилавха (децембра 1369) каже: „претрпела је једнако пустошење” односно „потпуно је опустела, једнако као и друге келије, од напада безбожних Турака”.⁶⁸ Углавном су пропадале оне келије које су биле удаљене од неког већег и добро утврђеног манастира, како се то каже у поменутом протатском акту: „оне које су се налазиле изван манастира и сигурност од утврда нису имале” (τὰ πόρρω τῶν σεβασμιῶν μονῶν διακείμενα κελία πάνταν ἀπόλλωντο τὴν ἐκ τῶν φρουρῶν ἀσφάλειαν ἀποροῦντα).⁶⁹ Уз то, чини се да у то доба није ни било тако лако решити о уступању таквих келија, јер и сами манастири, сучени од једанпут са новим и јачим непријатељем од дотадашњих, нису имали могућности да и њих заштите, нарочито ако су оне, како је споменуто, биле на већој удаљености од манастира. Са друге стране протат, живо заинтересован за судбину једне, поготово веће и богатије келије којој, било да је претила или је већ претрпела турску најезду, а да јој се не би поново „десило очекивано пустошење и потпуна пропаст. . . да не би остала незбринута и сасвим занемарена”, трудио се да је заштити тиме што би је придружио најбли-

⁶⁶ Zogr. 3, 56.

⁶⁷ Chil., I, 135, 20—24.

⁶⁸ Kutl. 23, 2; Zogr. 45, 3—4.

⁶⁹ Kutl. 23, 12—13.

жем манастиру.⁷⁰ Због тога, управо у ово време, веома се водило рачуна да се келије уступају њима најближим манастирима.

Из тих је разлога и келија Гомата, некадашњи манстир познат још од XI века као τοῦ Γομάτου или τοῦ Γεμάτου,⁷¹ придружен (февруара 1350) Алипијском манастиру. Чланови протата су нашли да је он „граничан” и потпуно суседан и на сваки начин полаже право на ову келију” (πλησιάζουσαν καὶ ἀρχιθυροῦσαν εἰς τὰ μάλιστα καὶ κατὰ πάντα τρόπον μοροῦσαν τῷ τοιοῦτῳ κελίῳ).⁷²

И приликом предаје келијице (κελίδριον) Св. Тројице пиргу Св. Саве, јуна 1353. године, водило се рачуна да се, пошто се ова келијица налазила у његовој близини, изабе у сусрет захтевима монаха овог пирга.⁷³ Међутим, овде није било у питању поправљање бедног стања уступљене келије која „од почетка није спадала у снажније и која се не би могла опрети некоме ко би желео њома да загосподари, а која је стигла до потпуне пропасти и пустоши”. Напротив, било је потребно разрушити њене остатке и очистити терен, како непријатељи не би могли ту да се скривају и из заклона нападају пирг Св. Саве. Јер, сигурност и одбрамбена снага овог пирга у исто време је била од значаја и за сам протат. Молбу српског манастира протату су предали: игуман Хиландара, управник келије Св. Саве (Е) Нуфрије, а са њима још тројица, очигледно најугледнија представника Руског манастира: игуман, монах Исаија и јеромонах Дамијан.⁷⁴ Из других докумената о уступању келија види се да није било уобичајено да захтев једног манастира заступају још и представници неког другог. Ова интервенција најугледнијих представника Руског манастира уз хиландарског игумана, указује на велику важност сваког одбрамбеног објекта у то доба. Чланови протата су били свесни тога, јер страх од турских напада сјединио је све Светогорце у настојањима да се одбране и спасу.

Изгледа да су турски напади веома учестали током седме децсније XIV века, пошто од фебруара, новембра и децембра 1369. го-

⁷⁰ Ibid., ред 3 сл.

⁷¹ Познати су бројни потписи његових игумана: Евстратија 1009, 1015. и 1016 (Chil. I. 1,7; Schatzk. 103,50; Xér. 3, 17, 54); Јосифа 1048. и 1051 (Ross. 3 стр. 24 и 4 стр. 30); Константина 1081 (Xér. 6, 66, 67); Григорија 1198 (Chil. I. 3, 43); Теодула 1287 (Kutl. 3, 32; Chil. I. 10, 41, 97. ΕΕΒΣ 23, 1953, стр. 559); на култаумшком документу из 1292 (бр. 5,4) спомиње се Евстратије. Међутим, изгледа да је у питању погрешно датирање, тј. да је реч о Евстратију из 1009—1016. године (о томе в. Lavra, стр. 116, нап.); Јосифа 1294 (Chil. I. 9,164); Јоаникија 1313. или 1314 (Kutl. 9,51); Теостирикта 1316. и око 1322 (Esp. 7, 242. и ВВ. 11, 1918, III део, стр. 98, ред 80); Матије 1325 (Kutl. 12, 35); Макарија 1329. и 1330 (Kutl. 15, 107, и 16, 58) и Матије 1347 (Chil. 135, 43).

⁷² Kutl. 23, 15—17.

⁷³ Mošin-Sovre, Supplementa Chil., 7, 11—12.

⁷⁴ На протатском акту поменути су овим редом: најчаснији игуман часног царског манастира Хиландара, најчаснији игуман Руса, препознати монах кир Исаија, најчаснији јеромонах кир Дамијан и господар келије Св. Саве јеромонах Нуфрије (Mošin-Sovre, Supplementa Chil., 7, 30—35).

дине имамо три акта о уступањима келија. Два се односе на манастир Кутлумуш, који је свакако у то доба спадао међу утврђене и снажније. Први, од фебруара 1369. године, говори о сједињавању келије Св. Николе Чудотворца, а други од децембра исте године, о придруживању келија Скати и Схиноплока поменутом манастиру. Протатски акт о уступању келије Николе Чудотворца не спомиње у каквом стању је била ова келија у моменту предаје Кутлумушу. Међутим, с обзиром да је у посебном акту (новембра 1369) дат опсег њених граница, јасно је да је у питању била мало имућнија и боље стојећа келија. Протат је вероватно пожурнио да је као такву уступи Кутлумушу пре него што доживи судбину келија Скати и Схиноплока за које се јасно каже (децембра 1369) да су „упропаштене у сваком погледу због честих турских напада“ (*διεφθαρμένα εις τὸ παντελὲς διὰ τὰς πυκνὰς ἐφόδους τῶν ἀθέων Τούρκων*).⁷⁵ Други документ, од децембра 1369, говори о уступању келије Камилавха манастиру Зографу.⁷⁶ Протатски акти о предавању ових келија садрже формулу о предаји келије са целим својим поседом и држањем (*μετὰ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς*). Ова одредба је значила губитак свих имовинских права келије и тиме је она постајала потпуно власништво манастира коме је уступљена.

И прот Герасим је испунио, јануара 1375. године, молбу монаха Алипијског манастира и оставио им на даље у поседовање келију Јона Хрисостома, која је била суседна њиховом манастиру, „са целим од давнина и старина поседом и имањем њеним“.⁷⁷ Он је то учинио колико због трошкова и труда који су монаси у њу уложили, још и више због напада Турака (*διὰ τὴν ἐφόδον τῶν Μουσουλμάνων*).⁷⁸

Крајем XIV века Турци су потпуно опустошили и претворили у рушевину мали манастир Ливадогенија (*τὸ τοῦ Λιβανογενεῖον μονῆριον*). Он се налазио између манастира Пантократора и Ставрениките. Њега је имао епископ Јерисоа, Софроније, као своје боравиште приликом својих посета Светој Гори. Пошто после поменутог турског напада рушевине више нису могле да пруже заштиту становницима овог манастира, међу њима је завладао страх и морали су да побегну из њега. Због свега тога је епископ Софроније затражио да се изврши пресељавање малог манастира *τοῦ Λιβανογενεῖου* у околину Кареје (маја 1399).⁷⁹

Међутим, без обзира коме су времену припадали, манастирима свих категорија дешавало се да пропадну: „не само оним најмањим

⁷⁵ Kutl. 25. и 27; 28, 12—13.

⁷⁶ Zogr. 45.

⁷⁷ Kutl. 31, 24—25: *μετ' ἀπάσης τῆς ἀρχαίας καὶ παλαιῆς νομῆς καὶ κατοχῆς αὐτοῦ*. Оваква формулација употребљена је, и приликом „завештавања“ келије Плака манастиру Хиландару јануара 1375. године (Chil. 156, 26—27).

⁷⁸ Kutl. 31, 20.

⁷⁹ Ktenus, стр. 275. В. и стр. 90.

који нису заслужили велику благонаклоност, него и они од највећих и славних су пропали, како нам је то показало дуго време", каже прот Исак у своме акту.⁸⁰ Тачност ове тврдње посведочили су већ неки од наведених примера. Пре свега, оба манастира која је прот Исак присајединио Кутлушуму, манастири Анапавса и Филадельфа, не само да су били стари манастири, него су такође располагали приличном имовином у моменту када су престали да постоје као самосталне установе (1329, 1334).⁸¹

Још много раније, половином XII века, опао је манастир Солунца или Пантелејмона. Он је, како се то наводи у документу о његовој предаји „у давнини био многољудан и имао првенствен положај међу другостепеним манастирима по величини и сјају”.⁸² Међутим, протат га је, августа 1169. године, „због малобројности монаха, недостатка животних намирница и рушења његових зидова и обиталишта” уступио руским монасима Ксилурговог манастира на њихов захтев. Игуман Руског манастира, монах Лаврентије, постао је господар (δεσπότης καὶ κύριος) манастира Солунца; у њему је, као и у Ксилурговог манастиру, могао да „чини шта жели”. Манастир Солунца је тада постао главни манастир руских монаха и почео се називати Пантелејмон или Руски.⁸³

У исто време, поменутим актом од августа 1169, протат је изашао у сусрет и молби руских монаха, да им остави у потпуно власништво њихов стари манастир Ксилурга, јер су се они „у њему постригли, много га побољшали и подигли, и јер су у њему помрли њихови родитељи и сродници”. Протат се при томе задовољио само са 30 перпера које је сам дуговао Руском манастиру и сада се, уступањем Ксилурговог манастира, ослободио тога дуга.⁸⁴ Случај манастира Ксилурга занимљив је још из једног разлога. Наиме, одредбе о његовом уступању од стране протата руским монасима, на први поглед би упућивале на то да се и овде радило о нестајању манастира Ксилурга као правног субјекта, као што је то било при-

⁸⁰ Kutl. 15, 34—36.

⁸¹ То се види из протатских аката о њиховом сједињавању са Кутлушумом. (Kutl. 15. и 17) На полеђини акта који се односи на Анапавс дат је опис његове границе. Уз то, манастир Анапавс је имао три исихастирије, а Филадельф једну. Међутим, уочљиво је да њихови представници нису често узимали учешћа у раду протата. То показује да су оба манастира била у процесу пропадања. За представнике Анапавса в. нап. 42. Познати су неки од игумана манастира Филадельфа о чијем постојању постоји сведочанство још с краја X века (између 996. и 999. ЕЕВΣ 3, 1926, стр. 114): Нестор 1017 (Lavra, 21, 42); Матија 1087 (Phil. 1, 162—163); Леонтије 1141 (Lavra, 61, 46. и 53); Герасим 1154 (Lavra, 63, 68) и Дионисије 1198 (Chil. I, 3, 57).

⁸² Ross. 7. Из тог ранијег времена познати су следећи игумани манастира Солунца: Леонтије 1009 (Chil. I, 1, 6, 46), 1057 (Ross. 4. str. 38) и Теодосије 1070 (Ross. 5, стр. 46). О почелима руског монаштва на Светој Гори в: *Мошин*, Русские на Афоне и *Soloviev*, Histoire du monastère russe, passim.

⁸³ Ross. 7, стр. 72.

⁸⁴ Ibid., стр. 72—74.

ликом уступања келија уопште. Међутим, из даљег излагања протатског акта се види да је манастир Ксилург стављен у посебан положај и да није био изједначен са уобичајеним случајевима предаја келија у метохе. Протатски акт изричито каже да руски монаси не владају њиме и да га не уживају као (властити) посед, него да то буде „нуз-манастир“, парамонастирион, и да се тако назива, да у њему буду монаси и економ (πλὴν οὐχ ὡς ἀγρὸν ταύτην δεσπόζειν καὶ νέμεσθαι, ἀλλ' ὡς παραμοναστήριον καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι καὶ μοναχοὺς εἶχειν ἐπ' αὐτὴν καὶ οἰκονόμον). Дакле, предаја Ксилурговог манастира руским монасима није створила од њега њихов метох, него је овај, будући још и од раније њихов, продужио да буде у саставу Руског манастира у једној врсти једињења у којој је задржавао своју интерну управу.

Осим тога, било је одређено да ће руски монаси држати и уживати оба добијена манастира (Солунца и Ксилурга) самоуправно и по својој вољи (δεσποτικῶς καὶ ἐξουσιαστικῶς), што им је гарантовало велику самосталност у управљању стеченим поседима. Овакви и слични имунитетски изрази, који су били веома бројни у средњем веку, а посебно у XIV, најчешће су изражавали власт и права обдареног манастира над уступљеном установом.

Поред ових манастира које смо посебно истакли као велике и богатије, сигурно је да су и они који су у моменту предаје били сасвим опустели и пропали, некада, раније, спадали у ред имућнијих и познатијих манастира. Такви су били: Ихтиофага, Кали Агре, Зига, Ставрониките, Гомата и други.

Као што је манастир Пантелејмона или Солунца постао главни манастир руских монаха, тако је и Хиландар постао главни манастир српских. И овај манастир је био прилично стар и имао је своју историју још пре доласка Срба. Сигурно је већ постојао почетком XI века.⁸⁵ Међутим, и он је, као и толики други, потпуно пропао, тако да га је Немања затекао сасвим „запустелог од безбожних гусара, и где се приклонио ка последњем паду.“⁸⁶ Сам Немања у дарованом писму манастиру Хиландару (1198—1199) каже за њега да је био „разваљен да камен на камену није остао“.⁸⁷ И Сава у својој молби цару Алексију III да им уступи Хиландар рекао је: „Има један запустели манастир. . .“⁸⁸ Немања и Сава су добили право од византијског цара да Хиландар о своме трошку обнове, или, боље рећи, сазидају и васпоставе у манастир.⁸⁹

Пример Немање и Саве, који су не само саградили и обновили манастир, него се постарали да му обезбеде и извесну земљишну

⁸⁵ На протатском акту од априла 1015. године потписао се Евстратије, монах и игуман Хиландара (Schatzk. 103, 48).

⁸⁶ Доментијан 164, у прев. *Мирковића* 67.

⁸⁷ *Новаковић*, Зак. Спом. 384, I.

⁸⁸ Теодосије 47, у прев. *Башића* 115.

⁸⁹ Chil. I, 3.

имовину⁹⁰, показује да су политичке прилике веома често утицале на одлуке о уступањима, односно даровањима, које је протат чинио појединим манастирима. Ови уступци не само да показују пријатељски однос протата према обдареном манастиру у датом моменту, него су у исто време, уколико је у питању био страни манастир, као српски, руски и сл., и одраз одређене политике Византије према српској, односно руској држави.⁹¹

Међутим, најјаснији пример о утицају политичких догађаја на повећање благостања једног манастира је време цара Душана. Овде не мислимо на привилегије и многобројне дарове које је он учинио манастиру Хиландару (као и осталим светогорским манастирима), него на његову директну интервенцију код протата, односно захтев да се келија Плака и место Ливади са малим манастиром Старом Комитисом, који је посвећен чудотворцу Николи, придруже малом манастиру Св. Саве, као његово имање (εις μετόχιον προσκυρῶσαι), децембра 1347. године.⁹²

Ипак, овакве интервенције су биле ретке и изузетне. Много чешће су монаси појединог манастира показивали заинтересованост да се њиховом манастиру придружи нека келија и заједно би са својим игуманом упутили захтев протату. Штавише, на основу докумената о уступцима келија види се да су умешност, способност и вештина којом се један игуман одликовао у руковођењу својим манастиром били од веома великог значаја за однос протата према дотичном манастиру. Обично су у уводном делу протатског акта посебно истицале способности, заслуге и врлине појединих игумана за добро руковођење њиховим манастирима. Наиме, уколико се један игуман показао као добар руководилац свога манастира, то је у исто време била и нека гаранција да ће се добро бринути о уступљеној и пропалој келији, и да ће, у границама постојећих могућности, поправити њено стање.

Видели смо да је због тога и патријарх Никола Хрисоберж (априла 989) „имајући поверење у врлине“ Атанасија, кога је дуго времена познавао, баш њему поверио бригу о опалом манастиру Гомата τοῦ Ὁρφανοῦ.⁹³ Аналогно томе, протат је „примио са радошћу молбу“ Атанасија да му се преда пропали манастир Моноксилита (октобра 996?). Јер, протат је већ видео да је Атанасије место Платис (Πλατύς) које је примио пре неколико година „уредио и подигао келије у ње-

⁹⁰ Ово се не односи на оно што је Стефан Немања лично даровао Хиландару; о томе: *Новаковић*, Зак. Спом. 384, II—VI.

⁹¹ Уступак протата руским монасима (1169) свакако је био последица успостављања добрих политичких односа и стварања „атмосфере узајамног поверења и разумевања“ између Византије и Русије после 1164. године. О односима уопште између Византијске и Руске државе в. *Мошин*, *Русские на Афоне*, 42. сл.

⁹² *Chil*, I, 135; 136.

⁹³ *Лавга*, 8.

му" (ἐφιλοκάλλισας αὐτὸν καὶ ἀνῆγυρας κελία ἐν αὐτῷ).⁹⁴ Стога је протат сматрао да дајући Атанасију један пропасти манастир „као да нешто примивши пружа”. Протат је, такође, истицао да је игуман Теостирикт у сваком погледу повећао и побољшао манастир Кутлумуш. За његово време је протат уступио Кутлумушу манастире Анапавса и Филадельфа.⁹⁵ Још већи хвалоспев у погледу заслуга за манастир Кутлумуш протат је упутио његовом најпознатијем игуману Харитону приликом уступања келија Св. Николе, Скати и Схиноплока (1369).⁹⁶ За Теодула Алипијског, приликом уступања манастира Иктиофага његовом манастиру, протатски акт истиче да он „настоји да надмаши све који су били пре њега у погледу повећања, дохотка и побољшања” свога манастира.⁹⁷

Протат је (августа 1312) „на молбу преблагочастивог јеромонаха, брата нашег кир Никодима, игумана нашег часног манастира Хиландара” предао манастиру Св. Саве келијицу која се налазила у његовој близини, а која је била „стара и порушена већ пре много времена”.⁹⁸ Очигледно да је протат водио рачуна о личности Никодима, чији је утицај и деловање за однос Србије и Византије био познат и изван граница Хиландара и Свете Горе.⁹⁹ И наследник Никодима, Гервасије, такође је показао нарочите способности и вештине за унапређење Хиландара. Тако је на његову молбу цар Андроник II, маја 1326. године, потврдио право Хиландара на мали манастир Николе Скорпија. Њега су Хиландарци нешто раније купили за шест стотина перпера од прота Исака.¹⁰⁰

Природно, протат се, поред истицања врлина самог игумана приликом уступања келије неком манастиру, осврће и на пријатељски однос протата према дотичном манастиру, тј. његовим монасима. Премда се ту ради обично о уобичајеним и врло типизираним фразама, које су често пута имале за циљ да оправдају учињени дар, нарочито ако је овај био велики, ипак суштина тога излагања о узајамном односу протата и дотичног манастира остаје тачна. Тако на пример, тврдња прота Исака да је Алипијски манастир уживао и од његових претходника „благонаклоност, покровитељство и старање” доиста је посведочена документима из архива тога манастира.¹⁰¹ Тај уводни део протатских аката најчешће говори о изузетном понашању, богољубивом и узорном животу, пријатељству, склоности, топлини, љубави, потчињености, послушности и добром расположењу које су према повременим протима показивали монаси обдареног манастира. То су биле похвале које су проти упућивали монасима

⁹⁴ Lavra, 12, 5—7.

⁹⁵ О Теостирикту в. Lemerle, Kutl., стр. 7.

⁹⁶ Kutl. 25, 5—8 = 27, 9—10; о Харитону в. Lemerle, Kutl., стр. 8—13.

⁹⁷ Kutl. 12, 6—9.

⁹⁸ Mošin-Sovre, Supplementa Chil. 3, 11. сл.

⁹⁹ О Никодиму в. Мошин—Пурковић, Хил. игумани, 27—38.

¹⁰⁰ Chil. I, 110. О Гервасију в. Мошин—Пурковић, нав. дело. 38—57.

¹⁰¹ Kutl. 2; 9; 12.

манастира: Кутлумуша, Алипијског, Руског, Каракале, Зографа и другим.¹⁰²

Уз то, протат је често пута и сам истицао потребу обдареног манастира управо за таквим проширењем какво се добијало дарованом келијом; а те своје потребе монаси појединог манастира су износили у своме захтеву за уступање одређене келије. Тако се на пример истиче „сиромаштво и скућеност“ (διὰ τὴν σκληρότητα καὶ στενομομίαν) манастира Кастамонита у време када му протат поклања манастир Лаврентија Паксимаде (1076)¹⁰³; или многољудност (διὰ τὸ πολυάνθρωπον) Хиландара приликом уступања келије Кофа, 1364. године.¹⁰⁴

Из података о порасту братственика манастира Кутлумуша добијају се веома интересантни резултати о кретању броја његових монаха. Негде у другој половини XIII века, када је Кутлумуш добио од прота Козме манастир пророка Илије, кутлумушко братство је имало свега дванаест монаха.¹⁰⁵ После нешто више од двадесет године, 1287. „пошто се сакупила у манастиру већа братија“, монаси Кутлумуша су затражили да у замену за манастир пророка Илије добију опали манастир Ставрониките, „јер он има већу земљу која се обрађује воловима“.¹⁰⁶ Број братственика манастира Кутлумуша био је и даље у порасту, тако да прот Исак 1329. године, приликом присаједињавања манастира Анапавса, истиче чак потребу Кутлумуша за проширењем „јер се број монаха у њему попео на четрдесет, те не може из сопствених средстава да подмири све њихове потребе“.¹⁰⁷ Исти прот, пет година доцније, приликом даровања манастира Филадельфа Кутлумушу, образложи свој поступак потребама у које је манастир запао, због тешкоћа материјалне природе, тако да се чак јављају потребе за неопходним, јер је број монаха достигао четрдесет и „повећава се сваки даном“.¹⁰⁸

Поред потреба обдареног манастира акти о уступању говоре и о потребама уступљене келије, односно манастира њеног ранга. При томе се у први план ставља побољшање њеног бедног стања. Због тога је често пута приликом уступања једног манастира било довољно истаћи да је „стигао до крајње оскудице већ дуго времена (πρὸς ἐσχάτην ἀπορίαν πρὸ πολλοῦ καταντήσασα),¹⁰⁹ тј. да је у сваком погледу толико пропао да ће му се најбоље помоћи придруживањем једном већем манастиру. У таквим случајевима протат је истицао своју много већу бригу за пропалу келију, него за манастир коме се она уступа. Тако се и каже у протатском акту о присаједињавању манастира Филадельфа Кутлумушу (јула 1334) да је тиме много више

¹⁰² Kutl. 17; 25=27; 28; 12, Ross. 11; *Dölger*, Schatzk. 106; *Zogr.* 45.

¹⁰³ *Mošin—Sovre*, Supplementa Chil., 1, 23.

¹⁰⁴ Chil. 148, 6.

¹⁰⁵ Kutl. 17, 31—33.

¹⁰⁶ Kutl. 3, 7, 11—12.

¹⁰⁷ Kutl. 15, 69.

¹⁰⁸ Kutl. 17, 33—34.

¹⁰⁹ *Ibid*, ред. 28.

помогнуто уступљеном манастиру него онеме који је дар примио: „јер треба рећи истину, помогли смо више манастиру Филадельфу него Кутлумушу“.¹¹⁰ Исто се напомиње и приликом даровања манастира Ихтиофага или келије Гомата итд.¹¹¹

Циљ који је протат хтео да постигне уступањем келија види се и из обавеза које је приликом даровања једне келије наметао обдареном манастиру. Тако је још патријарх Никола Хрисоберг дајући (989) Атанасију манастир Гомата звани тоῦ Ὁρφανοῦ поставио као услов поправљање стања тога манастира. При томе је нарочито инсистирао на повећању броја монаха до десет и више.¹¹² Најчешће је протат условљавао своје даровање обавезама монаха обдареног манастира да побољшају, подигну и повећају добијену келију (ὁφειλόντων καὶ αὐτῶν τὸ τοιοῦτον κελλίον βελτιοῦν καὶ αὐξάνειν καὶ συνιστᾶν, εἰς βελτίωσιν δὲ καὶ εἰς ἀνάκτησιν αὐτοῦ).¹¹³

Међутим, у исто време не смеју се запоставити и извесне користи које је обдарени манастир добијао таквим уступком, а које су управо и биле разлог заинтересованости манастира за добијањем келија. На обдарени манастир је прелазило све оно што је келија, када је престајала да постоји као правни субјекат, губила. То је било:

а) губитак свих имовинских права келије, што се изражавало формулом да се она предаје са целим својим поседом и држањем (μετὰ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς).¹¹⁴ Из протатских аката се види да је израз νομῆ καὶ περιοχῆ обухватао само посед унутар границе једне келије, тако да су се имања изван тога, уколико их је имала, посебно наводила. Поред наведених, срећу се и изрази којима је обухваћена сва имовина која је припадала уступљеној келији. Тако је уз келију Плака манастир (пирг) Св. Саве добио (децембра 1347) да држи и поседује све што њој припада (κατέχειν τε καὶ νέμειν ἅπαντα τὰ ὑπὸ τὸ κελλίον ὑποκειμένα).¹¹⁵ Са „целим поседом и влашћу“ (μετὰ τῆς περὶ αὐτὸ νομῆς καὶ δεσποτείας) протат је дао (јуна 1398) Кутлумушком манастиру монидрион Христа Спаса.¹¹⁶ Природно, када је у питању била предаја једног богатијег манастира и имовина која се уступала била је већа. Тако је већ споменути манастир Солунца

¹¹⁰ Ibid., ред 26—27.

¹¹¹ Kutl. 12, 18; 23, 25.

¹¹² Lavra, 8, 24—26.

¹¹³ Kutl. 25, 15; Chil. 148, 17; Kutl. 3, 5.

¹¹⁴ Тако је формулисана предаја имовинских права следећих келија: Калиграф манастиру Дохијару (јуна 1345), келијице Св. Тројице манастиру (пиргу) Св. Саве (јуна 1353), келије пророка Илије манастиру Кутлумушу (августа 1378), или папа Корнилијеве Руском манастиру, јануара 1366. године (Ktenas, 272, 14; *Moštin-Sovre*, Supplementa Chil. 7, 42; Kutl. 39, 23—34; Ross. 11). Већ смо споменули (в. стр. 44) да су тако предале и келије Св. Николе, Скати, Схиноплока и Камилавха Кутлумушу, односно манастиру Зографу (Kutl. 25, 11—27, 12—13; 28, 11; Zogr. 45,8).

¹¹⁵ Chil. I, 135, 32—33.

¹¹⁶ Kutl. 42, 2—3.

предат (августа 1169) руским монасима „са келијама у Кареји које су му припадале, са његовим поседом и држањем. . . пољима и осталим покретним и непокретним имањима које је овај имао”.¹¹⁷ Аналогно томе прот Исак је присајединио опали манастир Анапавса Кутлумуша (1329) са целим његовим поседом, наиме, трима његовим исихастеријама и свим осталим (καὶ τῶν λοιπῶν πάντων)¹¹⁸

б) Губљење права на самостално располагање дохотком, које је, такође, као последица губитка имовинских права, прелазило на манастир коме се келија уступала. Одредбе о томе се негде изричито помињу. Тако је јеромонах Матија, који се јавља као ктитор манастира Анапавса, у својој одлуци (из 1330) о сједињавању тога манастира са Кутлумушем одредио да ће сви приходи Анапавса, било да су велики или мали (ἅπαντα δὲ τὰ ἐξ αὐτοῦ εισοδήματα, εἴτε πολλὰ εἴεν εἴτε καὶ μὴ) бити у власништву и располагању (господству) Кутлумушког манастира (ὕπὸ τὴν δεσποτεῖαν καὶ κυριότητα).¹¹⁹ Исто тако протат је одредио да ће сав и сваковрсни доходак од келија Експолита, Гомата и келијице Св. Тројице уживати манастири који су их примили, тј. Каракала, Алипијски односно Св. Саве (τὴν ἐξ αὐτοῦ πάσαν καὶ παντοῖαν ἀποφέρεσθαι πρόσδον)¹²⁰

с) Преношење свих права и повластица, које је дотична келија, док је постајала као самостално правно лице, уживала на манастир коме је уступљена. То је значило да су и све привилегије, које су уживала имања уступљене установе остајале на снази и после престанка њеног постојања као правног субјекта. То преношење права и повластица са установе која је постајала објекат уступања, на манастир који је добија, било је у ствари сасвим природна последица самог чина уступања, којим је уступана установка улазила у састав појединог манастира као његов метох. Због тога се у сваком документу ове врсте обавезно о томе и не говори; то се обично прећутно подразумевало, а истицало се само у случајевима када се за тим јављала потреба. Уобичајена формула била је да се поједина келија или манастир уступа са „свим његовим правима и повластицама” (μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ). Тако је то истакнуто приликом предаје манастира Солунца руским монасима, малог манастира Ванице Есфигмену или манастира Филадельфа Кутлумушу.¹²¹ Манастир Каракала је добио (фебруара 1324) малу келију (κελλιδριον) Експолита са свим њеним правима; повластице се не помињу јер су поседи ове келијице вероватно били толико мали да им и нису биле додељиване неке посебне при-

¹¹⁷ Ross. 7.

¹¹⁸ Kutl. 15, 71.

¹¹⁹ Kutl. 16, 25—27.

¹²⁰ Фебруара 1324 (Dölger, Schatzk. 106, 14); фебруара око 1350 (Kutl. 23, 27); јуни 1353 (Mošin-Sovre, Supplementa, 7, 45—46).

¹²¹ Августа 1169 (Ross. 7); маја 1316 (Esph. 7, 145—146); јула 1334 (Kutl. 17, 41).

вилегитје.¹²² И јеромонах Матија, предајући као ктитор свој манастир Анапавс Кутлумушу, предао је и сва права која је у њему имао (*ἀπαντα βασι ἐν αὐτῷ δικαία*) са изузетком протатових.¹²³

Предаја свих права и повластица обухватала је и прелазак правних исправа о томе, уколико су постојале, у надлежност манастира коме се келија уступала. То је посебно било важно када се радило о имовини која је претходно била предмет спора између заинтересованих манастира, што на Светој Гори није било ретко. Тако је (маја 1316) окончан веома дугачак спор између манастира Есфигмена и Ватопеда, који је решаван не само пред светогорским протатом, него је једног момента стигао чак и пред цара, а затим и на суд патријарха.¹²⁴ У питању је било есфигменско поље са маслињаком које се налазило између поседа манастира Ватопеда. Према је спор решен у корист манастира Есфигмена, патријарх му је саветовао да заменом или куповином другог имања уступи оно спорно имање Ватопеду. Међутим, пошто манастир Ватопед није имао ни други посед, а ни довољно новца да се намира са манастиром Есфигменом, протат је интервенисао и допринео да дође до потпуног измирења. Наиме, сам је поклатио манастиру Есфигмену свој мали манастир (*μονῆριον*), односно метох Ваницу, с тим да му (Есфигмену) манастир Ватопед доплати 200 перпера као допуну разлике у вредности за посед манастира Есфигмена. Монаси Есфигмена су, уз спорно поље, имали да предају Ватопећанима и све исправе које су се на њега односиле, „не задржавајући нити једну од њих“ (*τὰ πρέποντα τούτοις ἐπὶ τούτῳ ἀπαντα δικαιοῦματα μηδὲ ἐν ἑκ τούτων ὑποκρατήσαντες*).¹²⁵

Да би се видело од колико велике важности су биле исправе о праву уживања неке имовине, изнећемо веома интересантан и компликован спор који се водио између монаха манастира Кутлумуша и Велике Лавре око имања кутлумушке келије Исидора. Монаси Лавре, као суседи Исидорове келије, покушавали су често пута да „отргну и узму неко од њених имања“.¹²⁶ При томе су они заснивали своје право својине на неким судским исправама насталим пре више од две стотине година. Међутим, „пошто су брижљиво испитали законитост држања и обичај“ обеју страна, епископ Јерисоа и Свете Горе Јаков Трикан заједно са „тамошњим часним људима и старцима“, дао је за право манастиру Кутлумушу. Монаси Лавре су били веома упорни и само су чекали тренутак за поновну акцију. Када се Јаков Трикан повукао са овог свог положаја, Лаваријоти су, „користећи прилику“, отргли виноград Исидорове келије. О томе држању добили су одмах на брзину издану исправу прота Герасима.

¹²² *Dölger, Schatzk.* 106, 13.

¹²³ *Kutl.* 16, 23—24.

¹²⁴ *Esph.* 7.

¹²⁵ *Ibid.*, ред 143—144.

¹²⁶ Монаси Велике Лавре били су суседи, јер су се имања њихове келије Профурни граничила са имањима Исидорове келије (*Λαυγα*, 57, 10, 11, 14 сл.).

Митрополит Унгрoвалхије, који је 1376. наследио прота Герасима на томе положају, одмах је о томе известио патријарха Филотеја. Премда је и он одбацио као неосноване и неоправдане претензије Лавријота, ови су се после његове смрти обратили патријарху Макарију и тако је спор продужен. Најзад, докуменат настао око 1380. године, који износи ток свих ових догађаја, решава спор у корист манастира Кутлумуша.¹²⁷

Међутим, Лавријоти се нису с тим помирили. Цео спор је поново претресен пред судом патријарха Нила. Обе стране су изнеле све своје расположиве документе о спорном имању. После много разговора и доказивања, патријарх Нил је пресудио спор у корист манастира Кутлумуша и дао му сва уобичајена права и повластице у погледу поседовања келије Исидора и поменутог винограда (октобра 1386).¹²⁸

Уступане келије, које су предајом (уступањем, сједињавањем, куповином и сл.) губиле својство правних лица, обично су заувек постајале својина манастира којима су дате. То се веома често истичало уобичајеним формулама у смислу држања и поседовања уступљене келије за будуће (εις τὸ ἔξῃς), за сва будућа и вечита времена (εις τοὺς ἔξῃς ἀπαντας καὶ διηνεκεῖς χρόνους, εἰς τοὺς διηνεκεῖς, ἀπὸ ἀντοῦς, μετέπειτα, σύμπαντας χρόνους, εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἀπαντα, σύμπαντα), „до њиховог краја“, тј. двају сједињених манастира.¹²⁹ Ипак, дешавало се, премда веома ретко, да је уколико се доиста успело у напорима за подизање и опорављање добијене келије, одлуком протата она уздизана на ранг самосталног манастира.¹³⁰ Тако је келија пророка Илије, коју су монаси Кутлумуша добили у поседу (εις ἄχρον) од прота Козме (1263/ 1264), после нешто више од двадесет година, за време прота Јована, била „као што се види подигнута и на боље уздигнута, тако да се и црква и кровови и зграде показују“.¹³¹ Протат је, узимајући све то у обзир, повратио (фебруара 1287) келији Св. Илије положај самосталног манастира.¹³² Изгледа да је келија пророка Илије сачувала своју самосталност за нешто мање од једног века, а тада ју је, најпре прот Герасим уступио двојици монаха манастира Кутлумуша, а затим је за време прота Доротеја (августа 1387) постала потпуна својина поменутог манастира.¹³³

¹²⁷ Kutl. 37. Овај докуменат су оверили: епископ Јерисоа и Свете Горе Исак и митрополит Хриstopоља Григорије. Изгледа доста убедљиво да је сам патријарх (Нил?) био творац тога документа, односно доношења решења у корист монаха Кутлумуша (в. Kutl., стр. 139, nap.).

¹²⁸ Kutl. 38.

¹²⁹ Chil. I, 135, 28; Kutl. 23, 18; *Mošin-Sovre*, Supplementa Chil. 9, 25; Ross, 7; *Mošin-Sovre*, ibid., 3, 15—16; Dölger, Schatzk 106, 13; Kutl. 12, 20; 15, 89; 25, 12; Kutl. 9, 34; 15, 76; 31, 23—24; Chil. I 156, 29—30.

¹³⁰ Видели смо да је манастир Фалакра у XI веку постао за кратко време метоха манастира Ксенофонта; или случај манастира Анапаса, који је протат предао 1257. игуману Алипијског манастира Теофану (в. стр. 38.).

¹³¹ Kutl. 3, 2—7.

¹³² Ibid., ред 14—15.

¹³³ Kutl. 39, в. и стр. 75.

Када је келији пророка Илије враћен положај самосталног манастира (фебруара 1287), монаси манастира Кутлумуша су у замену тражили, у то доба опали манастир Ставрониките.¹³⁴ Међутим, и овај манастир се релативно брзо повратио и побољшао свој положај, тако да га је протат уздигао на ранг самосталног манастира. То је морало бити негде пре 1313. или 1314. године, када већ налазимо потпис представника Ставрониките Теодосија на протатском акту.¹³⁵ За разлику од манастира пророка Илије, овај је трајно очувао своју самосталност, о чему сведоче документи из архиве манастира Кутлумуша.

Пошто су наведени примери били пре изузеци него правило, вратићемо се на редовну појаву претварања једне келије у трајни метох обдареног манастира. Из одредаба које прот упућује обдареном манастиру, а које говоре о начину његовог владања уступљеним му објектом, видели смо колико су велика права добијали обдарени манастири у погледу располагања добијеним местосима.¹³⁶ На њих су се обично ндовезивале формуле о неодојивом, неотуђивом, неразделивом, сталном, непроменљивом, неоспоривом итд. (*ἀναποσπάστως, ἀδιαίρετως, ἀναφαιρέτως, ἀδιασπαστως, ἀμεταποίητον, ἀμετασάλευτον, ἀδιασειστος*) држању и поседовању, што је фактички значило добијање келије у потпуно власништво и својину.

И најзад, ове одредбе које су давале тако велику самосталност манастирима у погледу располагања добијеним келијама најчешће су се завршавале формулама гарантовања те потпуне власти. Наиме, давање које је протат учинио имало је да остане неуздрано и стално, неповредиво и неуништиво, неометано ни од кога и без икаквог узнемиравања (*ἀπαρασάλευτος, ἀμεταποίητος, ἀπάρáτρωτος, ἀκατάλυτος, ἀνεμποδίστως, μὴ ἔχοντος τινός . . . ἄδειαν τὴν τυχούσαν ἐνοχλήσαι ἢ διασεισαι αὐτοῦς, μὴ εὐρίσκειν παρὰ τινος . . . τὸν τυχόντα ἐμποδισμὸν ἢ διενόχλησιν . . .*); при томе су се будући проти упозоравали да не учине измену учињеног усутпања. Све се то завршавало претњама и казнама у случају кршења онога што је дотични прот створио.¹³⁷

¹³⁴ Kutl. 3. То је био стари манастир. Тако су из XI века познати његови игумани Нићифор 1012, 1016. и 1017 (Lavra, 17, 53; 19, 39 и Χέρ. 3, 16—17; Lavra, 21, 40) и Сава 1018. или 1019 (Lavra, 23, 29).

¹³⁵ Kutl. 9, 46.

¹³⁶ в. и стр. 45—46; аналогно руским монасима, и манастир Хиландар је добио (јануара 1375) право да држи келију Плака „као господар и по својој вољи“ (*δεσποτικῶς καὶ ἐξουσιαστικῶς*): Chil. I, 156, 30—31; веома уобичајена је формула о „потпуној власти и господству“ манастира над уступљеном келијом: *κατὰ τελεῖαν δεσποτεῖαν καὶ κυριότητα*. Ова формула је употребљена приликом предаја: келије Калиграфа манастиру Дохијару (јуна 1345), келије Плака манастиру (келији) Св. Саве (децембра 1347), келије Гомата Алипијском манастиру (фебруара око 1350), и малог манастира Христа Спаса Кутлумушу (јуна 1398): Ktenas стр. 272, 14—16; Chil. I, 135, 29; Kutl. 23, 19; 42, 3.

¹³⁷ Kutl. 12, 20; 17, 36, 42; 15, 76, 89; 25, 12, 17—19 = 27, 25—27; Dölger, Schatzk. 106, 13; Zogr. 45, 14—15, 18; Kutl. 39, 25—26; Chil. I, 135, 35—38; 156, 23 сл.; Kutl. 2, 29—30; 3, 19—20; 9, 41—43; 16, 40—43; 28, 15—16; 31, 29 сл.

Манастири су, доиста, користили овако широке могућности полагања келијама које су уступањем постајале њихови метоси. Из неких протатских аката сазнаје се да су их отуђивали, тј. замењивали за посед неког другог манастира, који је, из различитих разлога био погоднији дотичном манастиру. Ове замене су се, природно, морале вршити уз одобрење протата. Тако је Сава, игуман манастира Филотеја, новембра 1154. године, дакле, једва после нешто више од десет година пошто је добио поље Калика (в. стр. 35), заменио ово са пољем Велике Лавре τοῦ Χαλδου.¹³⁸ Разлог томе био је тај што је поље Калика било веома удаљено од осталих имања манастира Филотеја и било га је тешко бранити од напада гусара са мора, те је манастир због тога трпео велику штету.¹³⁹ Великој Лаври је ова замена одговарала, јер се поље Калика налазило у близини Лавриног метоха Платис. У исто време овај податак показује да се метох Платис, који је Атанасије примио (новембра 991) од протата, још увек налазио у својини Велике Лавре.¹⁴⁰ Међутим, није било тако са другим Лавриним метохом, који је такође примио Атанасије (996) као опали манастир Моноксилита (в. стр. 34). Документи показују да је он релативно често мењао власнике. Њега је најпре прот Павли Дохијарски (1083) дао манастиру Ксенофонту као накнаду за метох Фалакра.¹⁴¹ Остаје непознато да ли је протат тада нечим надоместио Великој Лаври губитак манастира Моноксилита, или се овај манастир 1083. године већ налазио под директном управом протата. Године 1141. спомиње се место (τοποθεσία) Моноксилита међу имањима манастира Калика.¹⁴² Тада је заједно са овим манастиром и келија Моноксилита постала метох Филотеја. Међутим, већ 1154. године, келија Моноксилита је заједно са пољем Калика поново постала метох Велике Лавре.¹⁴³ Овога пута то је било за дужи временски период. Тако један докуменат прота Исака (око 1322) потврђује да је у то доба мали манастир Моноксилита метох Велике Лавре.¹⁴⁴ Овај докуменат је управо настао због тога што се манастир Ксенофонт жални, сматрајући се веома обесправљеним и оштећеним губитком најпре Фалакра, а затим Моноксилита. Да би задовољио потраживања Ксенофонта, протат му је овом приликом уступио мали и пропали манастир τοῦ Ματζούχου.

Ипак, већина уступљених келија, остала је, како је већ истакнуто, углавном, у трајном поседу истог манастира. Тако се на пример, манастир Калфата, који је Великој Лаври присајединио његов игу-

¹³⁸ Lavra, 63.

¹³⁹ Lavra, 63, 24—27.

¹⁴⁰ Lavra, 9.

¹⁴¹ Χέν. 1, 204 сл. в. стр. 38.

¹⁴² Lavra, 61, 28—29.

¹⁴³ Lavra, 63.

¹⁴⁴ ВВ. 18, 1911. III део, стр. 97. Није познато под каквим условима је манастир Моноксилита постао својина Дионисија пре 1560. године (в. о томе Lavra, стр. 131, нап.)

ман Дамијан (1101/1102), спомиње 1326. године још увек као метох Лавријота.¹⁴⁵

На овим својим метосима, као уопште и на осталим, манастири су постављали своје економе. Они су били надлежни за вођење послова појединих имања. Тако, на пример, познат је економ поменутог метоха Калафата Никодим (*ὁ Νικόδημος καὶ οἰκονόμος τοῦ Κалаφάτου*). Он је присуствовао са другим игуманима и монасима, приликом одређивања граница хиландарског метоха Скорпија, који је био суседан метоху Калафата.¹⁴⁶

*

Већ смо указали на то да су манастири имали користи од уступљених келија и да су због тога били заинтересовани за њихово добијање (стр. 50). Но поред манастира, протатски акти показују да је и за сам протат било веома повољно вршење ове праксе. Уступањем келија протат је постигавао поправљање њиховог бедног стања. (в. стр. 49—50). И не само то. Обдарени манастир је готово редовно узимао на себе и обавезу годишњег натуралног давања протату на име накнаде за право уживања и коришћења уступљене му келије. Тиме је протат постигао редовно и непрекидно притицање прихода, јер у противном, тј. у случају потпуне пропасти једне установе, оно би престало. Ово давање накнаде од стране обдарених манастира, односно метоха, произлазило је из тога што је сва непокретна имовина коју је протат уступао (келије, мали манастири и сл) појединим манастирима, одн. монасима, и даље остајала у врховној својини протата. Дакле, радило се само о давању права коришћења и уживања те имовине од стране протата другим манастирима, тј. само о промени директног сопственика.

Постојање сталне зависности директне својине од врховне управе се манифестовало у томе што су директни сопственици те имовине (келија, малих манастира итд.) давали за њу утврђене натуралне дажбине протату.¹⁴⁷ Када је уступљена келија из било којих разлога престала да буде својина манастира, одн. монаха којима је уступљена, аутоматски су престајале и њихове обавезе према протату на име те келије.

Протатски акти о уступањима келија појединим манастирима на неограничени временски рок, који потичу углавном из XIV века, говоре искључиво о натуралној обавези манастира према протату. Време настанка ове обавезе тешко је прецизније одредити, јер

¹⁴⁵ *Chil. I, 111, 3.*

¹⁴⁶ *Ibid.* Присуство кир Козме, еклезијарха Велике Лавре и других монаха, показује да Никодим, као економ метоха, није био ни у коме случају неки законски представник и заступник манастира, него је присуствовао са осталим на првом месту као заинтересовани сусед и сведок.

¹⁴⁷ За келије у околини Кареје плаћали су и одређену новчану суму и испуњавали обавезне работе проту, в. стр. 77 сл. и 88 сл.

се она у малобројним протатским актима о уступањима келија, одн. опалих манастира, пре XIII века не спомиње. Међутим, имајући у виду систем својинских односа на Светој Гори, давање накнаде за имовину добијену од протата, треба повезати још са временом кад је светогорски протат постао врховни господар целог светогорског поседа. Због тога се и вршење одређених дужности и испуњавање обавеза од стране манастира у корист протата за добијену келију, у моменту кад се наводи у протатским актима, крајем XIII века, јавља као нешто што припада протату на основу обичајног права. Тако одредба документа од фебруара 1287. године каже да ће манастир Кутлаумуш за добијени манастир Ставрениките вршити протату одређене обавезе „према обичају“ (κατὰ συνήθειαν).¹⁴⁸

Такође у документима из XIV века, у којима се тачно прецизирају обавезе натуралних давања од стране појединих манастира за оно што им је уступљено, често се спомиње да је то било уобичајено потраживање, уобичајени порез, нешто што је прописано или што се дугује протату (ἡ συνήθης ἀπαίτησις, τὸ συνήθες τέλος, τὰ γεγραμμένα τὸ ὀφειλόμενον, τὰ ὀφειλόμενα δίκαια).¹⁴⁹

О каквој се обавези, односно давању накнаде ради, постаје јасно ако се она доведе у везу са уобичајеним доприносом свих светогорских установа протату. Допринос се давао такорећи од почетка формирања светогорског уређења, тако да је већ озаконен и Цимискијевим типиком. Ипак, ова одредба типика само уопштено говори о обавезном снабдевању старца протата.¹⁵⁰ Пракса тога давања се од краја X века развијала и усавршавала. Крајем XIV века постојала је веома одређена и прецизна расподела обавезних давања протату од стране свих светогорских установа. О томе веома детаљно обавештава типик патријарха Антонија од маја 1394. године.¹⁵¹

Оно што је поједини манастир био дужан да даје протату за уступљену му келију, а што се обично јавља као нешто познато и прописано, у ствари је било продужавање испуњавања обавезе дотичне келије, тј. њеног дуговања према протату док је још била самостална установа. Наиме, протат је давањем једне келије на уживање поједином манастиру и дуговање те келије пребацивао на њеног новог власника у виду накнаде за користи које ће он имати од ње. Премда протатски акти о уступањима келија увек говоре да

¹⁴⁸ Kutl. 3, 16.

¹⁴⁹ Kutl. 17, 40; 25, 16; 37, 21; 27, 14; 31, 27; Pant. 2, 28.

¹⁵⁰ Meyer, Haupturkunden 149, 24—27.

¹⁵¹ Аутентичност овог типика (објављен код Meyer, ibid. 197—203) у новије време била је доведена у питање, в. Darrouzès, Deux sigillia, 145. Међутим, детаљном анализом садржине типика и свих података које доноси дошли смо до закључка да је у питању аутентичан документ, који даје верну слику прилика на Светој Гори у другој половини XIV века и чини драгоцену допуну другим изворима, в. М. Живојиновић, О аутентичности светогорског типика патријарха Антонија од маја 1394, ЗРВИ 12 (1970) 79—90.

је „манастир дужан да даје за добијену келију...”, управо се из њих види да је то дуговање била стварна обавеза те келије према протату пре него што је, постајући својина неког манастира, изгубила своју самосталност. То се јасно види из документа о предаји манастира Филадельфа Кутлумушу (јула 1334). У њему се наводи да су монаси Кутлумуша обавезни да дају протату за уступљени им манастир „све оно што је раније од њега непрекидно примао (протат) без поговора, једнако како је уобичајено да се захтева од слободног манастира”.¹⁵² И приликом предаје манастира Анапавса Кутлумушу (1329. и 1330) од стране прота Исака и ктитора манастира Анапавса Матије, посебна пажња је посвећена правима протата (... σωζομένων τῶν τῆς μέσης τοῦ πρωτάτου δεδομένων δικαίων κατέτος) која су изражена у годишњем натуралном давању протату од стране манастира Анапавса (πάντα τὰ ἐτησίως παρὰ τῆς τοῦ Ἀναπαυσᾶ διδόμενα).¹⁵³ Најзад, и одредба која обавезује монахе манастира Кутлумуша да дају за добијени манастир Ставрениките (фебруара 1287) „сав намет који ће пристизати, као и остали манастири” (πᾶσαν τὴν ἐπερχομένην ἐπέριαν καθῶς καὶ αἱ λοιπαὶ μοναὶ) подразумева очигледно нове терете за самосталне манастире.¹⁵⁴

Штавише, управо брига за редовним добијањем дохотка од келија, односно манастира уопште, у многоме је утицала на протат да врши њихова уступања. Колико је он при томе водио рачуна о овом свом интересу, најјасније говори документат о уступању келије Гомата Алипијском манастиру (фебруара, око 1350).¹⁵⁵ У њему стоји: „и ми (тј. протат) бринући се да ћемо изгубити доходак од њих (келија). . . нашли смо као најповољније решење да такве келије придружимо њима суседним манастирима” (καὶ ἤμας στενοχωρεῖσθαι τὸν ἐξ αὐτῶν πορισμὸν ἀπωλέσαντας . . . προσκυρώσαντες ἐκεῖνα ταῖς τοιαύταις μοναῖς). Протат је тиме сматрао, како смо већ рекли, „да ће келије у извесном степену бити подигнуте и од њих ће текући доходак ићи протату непрекидно” (τά τε κελλίαι ποσῶς συνίστασθαι καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐπερχομένην τῷ πρωτεῖω εἰσφορὰν ἀκατάλυτον εἶναι).¹⁵⁶

Пошто, дакле, давање накнаде за келију није представљало увећање неког новог намета, него давање већ устаљеног доприноса, понекад се та обавеза манастира није посебно истицала у акту о предаји келије. Одредба да ће манастир држати оно што му је уступљено једнако као што остали манастири држе и поседују келије, односно келијице, које су добили од протата, прећутно подразумева и обавезу давања накнаде за уступљену имовину, односно испуњавање уобичајеног давања.¹⁵⁷ Осим тога, понекад се само наводила обавеза

¹⁵² Kutl. 17, 39-40.

¹⁵³ Kutl. 16, 23; 15, 85.

¹⁵⁴ Kutl. 3, 15-16.

¹⁵⁵ Kutl. 23.

¹⁵⁶ Ibid., ред 6-15.

¹⁵⁷ *Mošin Sovre*, Supplementa Chil. 3, 26-27; Ross. 9 = 10

давања протату „свих дужних права“ (πάντα τὰ ὀφειλόμενα δίκαια), или оног „што је од давнина било уобичајено да се даје за келију“ (ἀποδιδόντες καὶ τῇ Μέσῃ τὸ συνήθως πάλαι τῷ κελίῳ δίδομενον) уместо појединачног набрајања конкретних обавеза.¹⁵⁸

Када се има у виду да је награда за добијену келију било само вршење обавезе коју су испуњавале углавном све „живе“ установе на Светој Гори, онда је природно што је у случајевима када је један манастир, односно келија, толико пропао и опустео да је престајао да постоји као жива установа, аутоматски престајао и доходак протату од ње. Из самих протатских аката види се када је у питању био такав манастир или келија. Они тада наводе да такве установе, поред осталих мање важних објеката, нису имали ни кућа, ни цркве за молитву (в. стр. 31). Приликом уступања такве келије протат није од обдареног манастира потраживао никакву накнаду, што се у документима или прећутно подразумева или и изричито каже.

У тако бедном стању предати су манастири Анапавс (децембра 1257) и Ихтиофага (септембра 1325) Алипијском манастиру.¹⁵⁹ Пирг Св. Саве добио је келијицу, која се налазила у његовој близини (јуна 1353), без давања икакве накнаде, што се у протатском акту о тој предаји изричито каже: „да је има без икаквог данка и терета“ (δὲχα τέλους ἢ βάρους τινός...)¹⁶⁰ Слично томе и манастир Кутлумуш је добио келије Скати и Схиноплока (децембра 1369) без икаквог давања. То се види из опомене упућене будућим протима да „не нанесу случајну повреду, узнемиравање или намет (ἐπίθεσιν) манастиру Кутлумушу у погледу држања и поседовања поментих келија“.¹⁶¹

Сада ћемо детаљно да размотримо обавезе манастира према протату за келије које им је овај уступио. Међутим, настојање да се оне утврде конкретно и појединачно не може да доведе до прецизних или уопште до неких сасвим сигурних и коначних резултата. Податке о обавезама које је манастир примао на себе добијањем једне келије пружа докуменат о уступању дотичне келије, те се они и временски поклапају са моментом издавања документа. Међутим, колико дуго је једна келија била у поседовању неког манастира, када је прелазила у својину другог, или поново добијала статус самосталне установе, на основу докумената светогорских архива често није могуће ни приближно тачно утврдити. Ипак, видели смо да има спорадичних вести о таквим случајевима, као за манастире Анапавса, Ставрониките, келије Св. Илије, Плака итд.¹⁶² Природно, губитком једне келије престајала је и обавеза давања накнаде за њу; а добијањем друге настајала је мања или већа измена у садржини давања.

¹⁵⁸ Pant. 2, 28; Schatzk. 106, 14—15.

¹⁵⁹ Kutl. 2, 22 сл., овде је реч о првој предаји манастира Анапавса; Kutl. 12.

¹⁶⁰ Mošin—Sovre, Supplementa Chil. 7,44. За протат је очигледно тога момента била најважнија заштита коју ће му пружити пирг Св. Саве.

¹⁶¹ Kutl. 28, 14—15.

¹⁶² В. стр. 38—39, 53—54, 47, 50 и 54 нап. 136.

Протатски акти показују да је најраспрострањенији облик накнаде за уступљену келију било, како је већ споменуто, давање у натури. Оно се састојало првенствено од вина и уља и, веома ретко, од лешника. Количина ових намирница се изражавала у одређеном броју мера вина, односно литара уља.¹⁶³ Тако, на основу протатских аката о уступањима келија познато је шта су поједини манастири били дужни да за њих дају: пирг Св. Саве за келију Плака 4 мере вина и 3 литре уља (децембра 1347); Алипијски за келије Гомата 6 мера вина и 6 литара уља (јануара око 1350) и Јона Хрисостома 3 мере вина и 3 литре уља (јуна 1375); Кутлумуш за келије Св. Николе 6 мера вина и 6 литара уља (фебруара 1369) и Св. Илије 2 мере вина (августа 1387), а за мали манастир Христа Спаса 4 модија жита (јуна 1398); манастир Ксенофонт за мали манастир τῶν Ματζούχων 6 мера вина, 5 литара уља и 3 модија жита (око 1322); Руски манастир за келију Корнилија 6 литара уља (јануара 1366) и Зограф за келију Камилавха 6 мера вина (децембра 1369).¹⁶⁴

Поред ових, углавном раштрканих, података о количини давања поменутих намирница од стране појединих манастира за келије које су имали, о томе прилично прецизно говори поменути типик патријарха Антонија од маја 1394. године. Он то чини за двадесет и седам манастира и узима при томе у обзир не само највеће и најпознатије, него и оне мање који су се величином свога доприноса истицали од осталих бројних малих манастира. Типик износи њихове обавезе по редоследу који углавном одговара њиховом хијерархијском поретку у протату. Изнећемо цифарске податке које овај типик одређује као обавезно дуговање појединим манастирима.

Највећа давања као накнаду за келије дуговао је манастир Ватопед. То је било у складу са његовим местом у протату.¹⁶⁵ За келије Халкеа, Триполита и Трохала он је годишње био обавезан да даје протату 25 мера вина и 25 литара уља.¹⁶⁶ После њега по вели-

¹⁶³ Ако се узме да је 1 византијска литра тежила 327 грама, онда је 1 μέτρον имао 9,80 или непуних 10 кг. О томе в. М. Влајинац, Речник наших старих мера у току векова III САН (1968) 590 сл. Метрет = 38,5 литара према Липици, Геопоники 358. О литри в. такође Влајинац, *ibid.*, 536 сл.

¹⁶⁴ Chil. I, 135, 31—32; Kutl. 23, 28—29; 31, 27; 25, 16; 39, 24; 42, 9; ВВ. 18, 1911, III део, стр. 97—98, 48—49; ово су два једина случаја када се спомиње давање жита за уступљену установу. Томе је можда био разлог тај што су у питању били мали манастири, чија су давања била нешто другачија од давања келија. Изгледа да је и за мали манастир Христа Спаса Кутлумуш био обавезан још на неко давање које је у документу остало непроцитано; Ross. 11. и Zogr. 45, 10—11.

¹⁶⁵ Према типик у из 1394. године, као и према потписима игумана на протатским актима, игуман манастира Ватопеда заузимао је прво место после прога и игумана Велике Лавре (Meyer, *Nauptur.* 197, 23).

¹⁶⁶ О овим келијама зна се веома мало. Потписи њихових игумана ретко се налазе на протатским актима. Познати су игумани Трохала: Елевтерије? Петар 1057, Павле 1070, Јаков 1169, и Теодосије 1198 (Zogr. 1, 56—57; Ross. 4; 5 и 7; Chil. 3,66—67). Године 1287. са осталим члановима протата потписао се и монах Трохала Елевтерије (ΕΕΒΣ, 23, 1953, стр. 559). Игумани Халкеа: Симеон 1056. и Пајсије τῶν Χαλκῆ 1366 (Χέρ. 5,9 и Ross. 11). Немамо података о томе када су ове келије постале власништво манастира Ватопеда.

чини давања долазио је манастир Пантократор са 17 мера вина и 17 литара уља за Фалакру и Св. Авксентија,¹⁶⁷ и Ивирон са 10 мера вина и 10 литара уља. Затим следе манастири чији је хијерархијски ранг у протату био прилично низак: Равдуха са 14 мера вина и 7 литара уља, Св. Саве са 12 мера вина и 3 литара уља и манастир Макри са 13 мера вина, 5 литара уља и 4 чиније лешника. Слично њима Кутлумуш је давао 12 мера вина и 4 литре уља.¹⁶⁸ После њих по величини обавезног давања ове врсте долазили су: Хиландар, Ксиронотам и Каракала са по 7 мера вина и 7 литара уља; манастир Дионисија са 7 мера вина за Св. Онуфрија¹⁶⁹; Алипијски са 7 мера вина и 5 литара уља и Зограф са 6 мера вина и 6 литара уља.¹⁷⁰

Манастири Кацари и Анапација (Анапавса), чије обавезе типик наводи на овом месту, нису били независни попут осталих манастира који су узети у обзир и чији хијерархијски ранг је он претходно утврдио. Међутим, исто тако ови манастири нису били у потпуности претворени у метохе манастира којима су били уступљени, Кутлумуша, односно Руског. Наиме, они су и даље сами испуњавали своје обавезе према протату у виду годишњих давања у природи, која су очигледно била и симбол неких права. Дакле, премда су, предајом већим манастирима били сведени на ранг келија, они нису били у

¹⁶⁷ Тако велико давање манастира Пантократора не изненађује када се зна да је овај манастир, поред келија које наводи типик, имао још и келије: Равдуха, Факина, Спаса и Св. Димитрија званог Кинопода (Pant. 13, 23—25).

¹⁶⁸ Оваква велика давања манастира Кутлумуша у складу су са уступљима које су му проти чинили. О овим давањима манастира говоре одредбе типика, Meyer, Haupturkunden, 201, 33—34. и 202, 1—26.

¹⁶⁹ Ова давања манастира Дионисија не треба мешати са обавезама самог манастира. Познато је да је патријарх Антоније приликом уздизања овога манастира на ранг патријарховог (јула 1389), забранио да прот од њега потражује своја права (*δικαια τινα απαιτεῖν αὐτοῦ*) тј. уобичајене дажбине које су били обавезни да дају сви светогорски манастири; ово изузимање патријарх је образложио сиромаштвом манастира Дионисија (Dionys. 6, 31—33). Поред овога треба напоменути да келија Св. Онуфрија, о дажбинама за коју је овде реч није била идентична са истоименим манастиром који је крајем XIV века још био самостална установа. Познати су његови игумани: Никодим 1366, 1369. и Калист 1389, 1394, 1395 (Chil. I, 57—58; Kutl. 25, 28; Chil. I, 159, 46; Dionys. 7, 22—23; *Mošin-Sovre*, Supplementa Chil. 10, 26—27). Вероватно да је келија Св. Онуфрија идентична са исихачичком келијом, чији старац се потписао последњи на документу из фебруара 1287: 'Ο ἐν τῷ ἡσυχαστικῷ κελίῳ τοῦ ἁγίου Ὀνουφρίου καθήμενος Ἰσαὰκ ὑπεγραψα (Kutl. 3,34).

¹⁷⁰ Давања Алипијског манастира за келије које има према типичу нешто су мања од оних које познајемо из протатских аката о уступањима келија. Међутим, с обзиром да је прошло прилично времена између момента уступања келија Гомата, односно Јона Хрисостома и издавања овог типика, разумљиво је да су настале и ове промене у величини натуралне дажбине. Можемо да претпоставимо да је манастир изгубио неку од ових келија, или да је једноставно успео да смањи своје обавезе према протату, користећи се нередима и несрећеним приликама уопште током друге половине XIV века. Типик не наводи на који посед манастира Зографа се односи ово давање.

потпуности са њима изједначени, јер су задржавали обавезе које су обично испуњавали само слободни манастири. Ове су биле једнаке за оба манастира и састојале су се од 7 мера вина и 3 литре уља.¹⁷¹

Мање од ова два манастира давали су следећи самостални манастири: Ксенофонт, Руски и Саравара по 5 мера вина и 5 литара уља; Кастамонит 5 мера вина и 4 литре уља; па затим: Филотеј, Есфигмен, Дохијар и Василијев по 4 мере вина и 4 литре уља.

Приликом поребења цифарских података о давањима за поједине келије које пружају протатски акти са одговарајућим подацима типика мора се водити рачуна о основним разликама између ове две врсте извора. Док протатски акти наводе давање једног манастира за једну одређену келију у моменту њеног уступања, типик узима у обзир укупан износ дуговања једног манастира за све његове келије. У томе смислу он је потпунији, јер у исто време показује који је манастир имао више такве имовине (келија, метоха), а који је био оскуднији.

Поред тога, потребно је водити рачуна о релативно брзим променама у имовинским односима на Светој Гори у XIV веку, посебно током његове друге половине. Тада су страдали многи мали манастири које су Турци „из темеља порушили“ и тиме је престао доходак протату од њих без обзира да ли су га давали сами, или је то за њих чинио неки већи манастир. У исто време други су били обновљени и било је потребно не само регулисати њихов положај и ранг у светогорској хијерархији него и њихова дуговања према протату, она којима су подлегале све светогорске установе. Због тога су и подаци које нам даје типик патријарха Антонија управо одраз тих догађаја и промена у унутрашњим односима на Светој Гори.

Уз то, треба имати у виду да су временом манастири настојали, било из стварних разлога, или под неким изговором, да смање или чак и потпуно избегну испуњавање својих обавеза према протату. Илустрације ради навешћемо пример манастира Анапавса. У моменту његове предаје, одн. присаједињавања манастиру Кутлаумушу, давање манастира Анапавса протату износило је годишње 12 мера вина и 8 литара уља (1329, 1330).¹⁷² Поменути типик наводи само 7 мера вина и 3 литре уља као оно на шта је манастир Анапавс обавезан протату.

Сва ова наведена давања обухватала су целокупну обавезу уживаоца келије, односно метоха, без обзира на стварни приход који је директни власник — манастир остварио са земље добијене келије. Поред овог, очигледно најраспрострањенијег начина потраживања натуралне дажбине, протат је могао да захтева од манастира натурално давање које ће бити пропорционално са ефективно култивисаном земљом. Такав случај је био са обавезама Руског манастира приликом добијања Корнилијеве келије, јануара 1366. године. Наиме,

¹⁷¹ О предајама ових манастира в. 38, 64 и 108.

¹⁷² Kutl. 15, 85—86. и 16, 23—24.

уз поменутих 6 литара уља, које је Руски манастир имао да даје годишње (в. стр. 60), протатски акт предвиђа да ће у случају да засади виноград после истека времена од 6 година овај манастир давати одређени број мера вина по стреми (μέτ' ἑξ χρόνους ἕνα δίδωσι εἰς τὸ στρέμαν οἶνον μέτρα...)¹⁷³

Према да је натурално давање било најредовнији и најчешће примењивани облик прикупљања прихода од светогорских манастира, сигурно да су уз њега постојале и неке друге обавезе манастира према протату. Међутим, протатски акти из XIV века о уступањима келија не спомињу никакве друге захтеве од монаха обдареног манастира. Једино акт о предаји опалог манастира Ставрениките Кутлумушту (фебруара 1287) спомиње посебно, уз уобичајени намет и давање уља, још и обавезу стражарења (διαμονὴν βύγλας) коју ће кутлумушки монаси бити дужни да врше.¹⁷⁴

На изложене обавезе појединих манастира према протату за келије које им је овај уступао надовезује се још једно не мање важно питање: да ли су ови манастири, уз натурална давања, били обавезни да дају протату и новац као накнаду за право уживања и располагања датих им келија.¹⁷⁵ На основу онога што нам пружају протатски акти о тим уступањима може се са прилично сигурности негативно одговорити на ово питање. Пре свега, сви они, са изузетком једнога, све до последње деценије XIV века не садрже никакву општу формулу о „уобичајеном давању новца“, што би се сигурно у њима наводило да је такво давање у XIV и ранијим вековима постојало. Потврда за то је и акт прота Јеремија од новембра 1398. године, којим он потврђује светогорске поседе манастира Пантократора. У њему се изричито наводи као једина обавеза овог манастира да даје протату вино и уље за свако имање (метох, келију) појединачно (τοῦτο μόνον παρέχειν εἰς τὸ πρωτάτον ἀνυστερήτως ὀφείλουσα ὑπὲρ ἑκάστου τῶν τοιοῦτων κτημάτων . . . οἶνον τε καὶ ἔλαιον).¹⁷⁶ Дакле, манастир Пантократор није давао никакву новчану суму за своја светогорска имања, јер у противном прот Јеремија у једном оваквом документу то сигурно не би пропустио да каже. То се слаже и са додатком који о томе пружа поменути типик, тј. он не спомиње давање перпере од стране манастира Пантократора, док неке друге на то обавезује.

Тако патријарх Антоније за Велику Лавру каже да је за све φελλοκάλλια била обавезна да даје и једну номизму μετὰ μανδύλιου.¹⁷⁷

¹⁷³ Ross. 11.

¹⁷⁴ Kutl. 3, 16. О служби стражарења в. *Соловјев—Мошин*, Грчке повеље, 412—413.

¹⁷⁵ Овде не мислимо на давање у закуп протатских келија, које су се налазиле у околини Кареје, од стране протата појединим монасима. Ту праксу протат је спроводно од краја XIV века, в. стр. 77 сл.

¹⁷⁶ Pant. 13, 44—46.

¹⁷⁷ Meyer, Hauptkunden, 201, 32—33. Ова обавеза манастира Велике Лавре изгледа мало неуобичајена и као да се односила на давање за неку врсту ципела од плаута (φελλός = плауто и κάλλιγα, κάλιγα = ципела). Давање номизме са убрусом (μανδύλιον, μαντίλιον = пешкир, салвета) указује на симболичност овог новчаног доприноса.

На исто ово давање типик обавезује и манастир Хиландар за Омологита и Св. Георгија.¹⁷⁸ Затим су следили са давањем само по једне номизме манастири: Есфигмен за Ваницу, Ксенофонт за пророка Данила и Дохијар за поље Калиграфа.¹⁷⁹ Поред ових типик обавезује још и манастире: Св. Павла, Дионисија, Григорија и Симонопетре на исто давање, али при томе не наводи за који метох, односно келију то дају.¹⁸⁰

Руски манастир се, према томе, није налазио међу поменутих. Међутим, из протатског акта о потпуној предаји малог манастира Кацари сазнаје се да је протат том приликом (априла 1363) обавезао Руски манастир да му даје годишње 1 перперу за помен великомученика Димитрија.¹⁸¹ Да ли је ова одредба остала на снази и до времена издавања типика, остаје непознато.

Протатски акт из марта 1392. године обавешатва о ослобађању манастира Зографа од давања суме од 2,5 перпере за келије Св. Апостола и Камилавха.¹⁸² При томе се истиче да је то било годишње давање протату за поменуте келије, „како је обичај и у другим“, тј. да се даје и за друге келије (δίδουσα δὲ κατ' ἔτος ὑπέρτερα δύο ἡμῶν τῷ εὐρισχομένῳ Πρώτῳ χάριν αὐτῶν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις ἐστὶ συνήθεια). Иако се овде говори о „обичају давања перпере“, ни сам протатски акт о уступању келије Камилавха манастиру Зографу (децембра 1369) не спомиње давање икаквог новца за њу.¹⁸³

Далке, на основу изнесених података о давању перпере протату од стране манастира за имовину коју им је овај уступао може се закључити да је оно имало првенствено симболично значење. Кроз то се манифестовала врховна власт протата коју је он задржавао над уступљеном имовином и после њеног давања на уживање појединим манастирима.

Осим тога, давање номизме као да се везивало више за метохе, тј. земљишни посед, а не за саму келију као зграду. Оно се донекле може повезати и са номизмом која је убирана од манастира на име паштине (ἐννόμιον).¹⁸⁴ Томе би у прилог ишла и одредба поменутог

¹⁷⁸ Meyer, *ibid.*, 202, 3—4. Поља св. Георгија и св. Омологита спомињу се међу метосима манастира Хиландара у хрисовуљи којом је Андроник II Палеолог (јануара 1299) потврдио све поседе овог манастира (Chil. I, 13, 55—57).

¹⁷⁹ Meyer, *ibid.* 202, 6—9, 11—12. Из протатског акта (јануара 1389) зна се да је манастир Есфигмен држао манастир Св. Омологита, звани Ваницу (Chil. I, 159, 11—14). Очигледно да се ради о другом манастиру који је истоимен са поменутих метохом манастира Хиландара. Манастир пророка Данила био је суседан Ксенофонту, како то показује опис границе манастира Ксенофонта од јула 1083. године (Хен. 1). Сигурно да је неког каснијег, за нас непознатог датума, овај манастир постао келија Ксенофонта.

¹⁸⁰ Meyer, *Haupturkunden*, 202, 19, 20, 21.

¹⁸¹ Ross. 10.

¹⁸² Zogr. 51.

¹⁸³ Zogr. 45.

¹⁸⁴ О овој дајбини в. Соловјев—Мошин, Грчке повеље, стр. 431.

типика која обавезује манастире Хиландар и Зограф да годишње дају протату 2 номизме за „протатске ливаде и место тамо (διὰ τοῦ ἁγίου Πρωτάτου τὰ λιβάδια καὶ τὸν ἐκεῖσε τόπον).¹⁸⁵ Овом одредбом, која се надовезује на давања светогорских манастира за метохе и келије које су уживали, типик завршава та набрајања. Овакво симболично давање номизме протату објашњава зашто га документи из XIV века, који говоре о уступањима келија, не спомињу.

Штавише, црквени закони и канони су забрањивали продавање манастира и цркава, сем у случајевима велике невоље и потребе (τῶν ἱερῶν νόμων καὶ κανόνων ἀπειροῦντων, διὰ τινὸς ἀνάγκης ἢ βίας κατεπειγούσης, μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας ἀπεμπωλεῖσθαι).¹⁸⁶ Такве потребе су се појавиле у XIV веку, када је Света Гора такорећи од самог почетка овог века била изложена навалама и разарањима непријатељских војски.¹⁸⁷ Тако је средином овог века продаја једне келије уистину била изазвана великом несрећом која је задесила протат. Догодио се да су привремену светогорску управу, њих четворицу, када су се враћали чамцем из манастира Есфигмена, заробили гусари. Они су понудили протату да их откупи. Пошто протат није за то имао новаца, решено је да се потребан новац прибави продајом једне келије. Након дугог разматрања протат се одлучио да прода занемарену и незбринуту келију Калиграфа, која је била удаљена од протата; пошто је она била најближа Дохијарском манастиру, који се показао спреман да је купи, био је учињен споразум (јуна 1345).¹⁸⁸ Дохијар је преузео келију са свим њивама и осталим местима која су јој припадала и која су изгледа заузимала прилично велика пространства, а за то је платио протату три стотине тридесет венецијанских номизми.

Од оваквих и сличних случајева продаја келија, где је у накнаду за добијену имовину давана одговарајућа новчана вредност, треба разликовати споменуто симболично давање само једне перпере без обзира на величину уступљеног поседа. Поред тога, видели смо да је понекад, приликом замене метоха између два манастира, доплаћивана и разлика у њиховој вредности, уколико је постојала. Понекад је то, после дужег времена, стварало погрешно уверење о извршеној куповини. Тако је Алипијски манастир, после извршене замене са манастиром Ихтиофага почетком XIII века, доплатио протату 20 перпера за стечено поље Агиопатита.¹⁸⁹ Међутим, после више од једног века, у протатском акту из 1313. или 1314. који говори и о том прошлом догађају каже се: „Знају сви они. . . да је манастирчић Агиопатита од давнина и старих времена купио Алипијски манастир од нашег Карејског протата”.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Meyer, Haupturkunden, 202, 26—28.

¹⁸⁶ Chil. I, 136, 19—21.

¹⁸⁷ В. стр. 107 сл.

¹⁸⁸ Ktenas, стр. 269—273. О томе в. Мошин, Патријарх Калист, 193, и М. Живојиновић, Светогорски протат после прота Исака, ЗРВИ 13 (1971), 204.

¹⁸⁹ В. стр. 36. Протатски акт од децембра 1257. године прича о тим догађајима као прошлим (Kutl. 2).

¹⁹⁰ Kutl. 9, 14—15.

Опале келије и манастири, поред тога што су били предмет уступања од стране протата појединим светогорским манастирима, такође су, премада релативно ретко, постајали својина световних феудалаца. Тако су браћа велики примикерије Алексеје и протосеаст Јован добили од протата на челу са протом Доротејем, крајем 1356. или почетком 1357. године, келију Равдуха. Она је била „настрадада и потпуно уништена од напада безбожних Турака” (... από τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν). Повеља цара Јована Палеолога од априла 1357. године потврђује одлуку прота Доротеја и осталих чланова протата о томе дару.¹⁹¹ Протат је поменутој браћи дао келију Равдуха у потпуну својину, једнако као што је то чинио у случајевима уступања келија појединим светогорским манастирима. То се види из следеће одредбе: „да је (келију) држе као ктитори у потпуној власти и господству и да чине у њој све што им се учини потребно” (κατέχουσι τοῦτο ὡς κτήτορες κατὰ τελεῖαν δεσποτεῖαν καὶ κυριότητα καὶ ποιήσωσιν ἐπ’ αὐτῷ πάντα τὰ αὐτοῖς δεξάντα). Међутим, док су светогорски манастири доиста располагали уступљеним им келијама као својим метосима, и понекад их чак и отуђивали, односно замењивали за одговарајући метох другог манастира, у случају уступања келије Равдуха то је изричито било забрањено. Штавише, протат као да је задржао за себе шира права у односу на њу. Наиме, наставак одредбе о власти нових господара келије Равдуха изричито забрањује да било они, било неко од њихових наследника ту келију отргне од Карејске лавре и да је придружи неком другом манастиру, „него да њом духовно управља, како заповеда закон и обичај, онај који повремено стоји на челу протата поменуће свете Лавре Карејске”.¹⁹² Дакле, уз ову ограду сви остали услови предаје келије Равдуха великом примикерију Алексију и његовом брату протосеасту Јовану били су идентични предаји једне опале келије неком од светогорских манастира. Наиме, поред тога што су имали „потпуну власт и господство” над њом, они су такође имали „да се брину и старају за њено добро стање и срећно вођење, а и за боље уздизање и побољшавање постојећих у њој ствари и предмета”. И најзад, као и сви обдарени манастири, и они су имали да врше „без узезања све дужне обавезе протату, према реченом споразуму учињеном међу њима”, тј. да дају одређену количину намирница у природи, која је била прецизирана у протатском акту о тој предаји.¹⁹³

Познато је да су поменућа браћа на темељима ове келије подигли манастир Пантократор и да су за њега много учинили, нарочито у погледу повећавања манастирских поседа. Међутим, оно што је било битно за манастир Пантократор је то да овај манастир није

¹⁹¹ Pant. 2; о томе в. *Острогорски*, Серска област, 112.

¹⁹² Pant. 2, 11—16.

¹⁹³ Ibid., ред 24—30.

остављен наследницима и потомцима двојице ктитора. То се види из тестамена великог примикерија Јована (августа 1384), који су поред самог великог примикерија потписали још и прот Доротеј и петорица игумана најугледнијих светогорских манастира.¹⁹⁴ Манастир је имао да остане посвећен Исусу Христу, сасвим слободан и независан од ктитора или било којих других лица.

Донекле сличну судбину имао је и опали манастир Св. Павла који је био спао на ранг келије. Њега су, да би га подигла и обновила, откупила два српска великаша, Герасим Радоња, брат Вука Бранковића, и Антоније — Арсеније Пагаси, за двадесет четири хиљаде аспри од монаха манастира Ксиропотама.¹⁹⁵ Ова куповина је извршена негде између 1360. и 1365. године, те ју је и протатски савет на челу са протом Доротејем (око 1365) потврдио. Протатски акт је признао самосталиост манастира Св. Павла, нарочито у односу на манастир Ксиропотам: *ἵνα ἡ τὸ μονῆριον τοῦ Ἁγίου Παύλου ἐλεύθερον, ἀδούλωτον καὶ ἀδέσποτον ἀπὸ τῆς ἐπικρατείας ἢ καταδυναστείας τῶν Ἐηροποταμηνῶν*. Међутим, као што ни браћа велики примикерије Алексије и протосеваст Јован нису имали право да отуђе свој манастир, тако ни монаси манастира Св. Павла нису могли да га предају неком приватном лицу или другом манастиру. У случају да опусте, имао је да припадне манастиру Ксиропотаму.¹⁹⁶

Ако још споменемо да је деспот Јован Угљеша обновио и изградио светогорски манастир Симонопетру, сигурно је да нисмо исцрпили све случајеве уступања келија световним феудалцима. Међутим, битно је да се стварни положај уступљених светогорских установа није тиме мењао.¹⁹⁷ Према дати у власништво световним лицима, ови манастири су се сматрали у ширем смислу световном својином и према томе су уживали имунитет црквене имовине, пре свега неотуђивост.

¹⁹⁴ Pant. 6. Овај тестаменат је оверио и патријарх Нил, маја 1386. године: Pant. 7.

¹⁹⁵ О томе в. *Vinon*, *Xéropotamou et St. Paul*, 261; такође и *Острогорски*, *op. cit.*, 112, нап. 34.

¹⁹⁶ *Vinon*, *ibid.*, 262.

¹⁹⁷ Герасим и Антоније су били монаси (то су им монашка имена). Последњи је био дугогодишњи игуман обновљеног манастира Св. Павла.

КАРЕЈСКЕ КЕЛИЈЕ ПРОТАТА

Видели смо да су у надлежност протата долазили манастири који су пропали и спали на ранг келије. Они су се налазили у свим деловима Свете Горе, често веома удаљеним од Кареје. Поред њих, протату је припадао и већи комад земље у околини саме Кареје.¹ Протат је овом земљом слободно располагао и веома рано је почео са уступањем делова тога земљишта појединим манастирима. То је чинио веома радо, јер је тиме постизао изградњу келија на томе земљишту, а уз то и његово обрађивање.

Тако протатски акт од децембра 1030. године спомиње земљиште које су чланови протата даровали (*ἔδωρήσαντο οἱ γέροντες*) Николи, игуману манастира Исихаста, почетком XI века.² Овим документом (1030) Николени наследници, монаси Гаврило и Игнатије, поклонили су део тога земљишта игуману манастира Богородице, званог *τῆς Στροβιλαίας*, да подигне на њему келије (*τοπίον τοῦ ποιήσαι σε κελλία*). Из описа дарованог земљишта види се да се налазило у непосредној близини зграде протата.

Међутим, очигледно је да је протат задржавао право врховне власти над земљиштем у околини Кареје и после њеног уступања појединим монасима или игуманима. За учињени дар била је потребна сагласност протата и нови власник је могао да располаже добијеном имовином само уз одобрење протата. То потврђује и већ изнесени случај монаха Дионисија, поседника земљишта у околини Кареје (в. стр 21).

Временом су се око централне зграде протата све више почеле да дижу келије. Оне су познате као протатске келије (*τὰ κελλία πρωτατινά*), односно келије унутар Кареје (*ἐντὸς τοῦ καθίσματος*), за раз-

¹ Пошто је временом територија Свете Горе била раздвојена међу великим манастирима, тако да су постојале и тачно одређене њихове границе, и сама Кареја је имала утврђене границе своје територије. Опис тих граница даје за своје време, тј. за XIV век, типик патријарха Антонија од маја 1394 (*Meyer*, *Haupturkunden*, 200, 18—29. и 201, 1—3).

² *Lavra*, 28. Овде се, вероватно мисли на дар који је учинио овом манастиру прот Павли (в. стр. 11 нап. 28).

лику од келија изван (ἐξω) ње. Ове келије су биле од посебног значаја како за светогорске манастире, тако и за сам протат. Наиме, он их је давао уз одређену накнаду на уживање и располагање појединим манастирима за боравак њихових представника приликом одржавања протатских сабора. Изгледа да је било уобичајено да сваки манастир, још приликом свога формирања, или нешто доцније, буде снабдевен и поменутиим келијама у Кареји.

Најстарији помен о таквој келији је податак да је још Атанасије, ктитор манастира Велике Лавре, боравио у келији Профурни (διὰ τὸ ἡσυχάσαι ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ὁ κτήτωρ τῆς αὐτῆς Λαύρας)³. Ову је келију Велика Лавра задржала и после смрти Атанасија. Служила јој је за исту сврху — смештај манастирских представника када бораве у Кареји. Докуменат од септембра 1108. године, који говори о келији Профурни, показује колико је велика била брига манастира за добар смештај својих изасланика приликом одржавања протатских сабора. Према овом протатском акту, протат је, на захтев монаха Велике Лавре, дао њима, односно придодао келији Профурни, „место пусто и некорисно у близини те келије” и границе му тачно одредио.⁴ Овај дар је учињен из економског разлога (οἰκονομικῶ γὰρ τρόπῳ), како се даље образлаже, тј. за обскрбу игумана и браће Велике Лавре приликом њиховог боравка у Кареји, јер, наставља протатски акт, „њихова Лавра се налази далеко и веома тешко се допремају њима потребне ствари, поготово зими када је море дивље”.

Приликом обнове Хиландара, односно његовог оснивања као српског манастира, Св. Сава га је обскрбио и келијама у Кареји. Он сам о томе говори у Карејском типику, наводећи да пошто је обновио Хиландар и „келије им (монасима) довољне (подигао) у Кареји, где да пребивају игумани и сва братија када долазе”.⁵ Сигурно је манастир Хиландар од тада углавном непрекидно поседовао одређено боравиште у Кареји. То потврђује и одредба Милутинове повеље Карејској келији Св. Саве (1316). Краљ изричито наређује да Хиландарци, када долазе у Кареју, имају да одседају у доњим пространим келијама „које су учињене за те (монахе) који долазе”, а да не узнемиравају испосника Светосавске келије.⁶

И манастир Дионисија је, аналогно Хиландару, добио приликом свога формирања, за боравиште својих представника у Кареји, келију која је по оснивачу манастира такође прозвана τοῦ πατρὸς κῆρ Διονυσίου⁷. И када ју је манастир изгубио (између 1395. и 1400), она је још извесно време задржала овај назив.

Временом су, углавном, сви самостални светогорски манастири стекли такве келије у Кареји. То потврђују и неки протатски акти.

³ Lavra, 57, 1—2.

⁴ Ibid., ред 5—21.

⁵ Ђоровић, Списи, 6, 5—9.

⁶ Chil. II, 17, 160—165.

⁷ Dionys. 8; о томе в. Oikonomides, Dionys. стр. 75.

Тако хиландарски акт од августа 1395. године каже: „Сви часни светогорски манастири имају у Кареји конаке и довољно келија” (πάσαι αἱ καθ’ ἡμᾶς σεβασμῶν ἀγιορειτικῶν μοναὶ ἔχουσιν ἐν τῷ καθίσματι τῶν Καρεῶν ἀνάπαυσιν καὶ κελία τὰ ἀρχετὰ); а протатски акт за манастир Дионисија, од јануара 1400, каже да је и овај манастир хтео да „обезбеди себи карејске келије, као што (имају) сви светогорски манастири” (ὡς καὶ πάντα τὰ ἀγιορειτικὰ μοναστήρια)⁸.

Међутим, протатски акти о предајама таквих келија већином нису сачувани. Имамо их тек из XIV века. Разлог за то је вероватно исти као и за непостојање многих других протатских аката о уступањима келија. Наиме, и ове келије су из различитих разлога, нпр. интервенцијом протата, често мењале непосредног власника, тако да су акти о њиховом претходном уступању губили важност. Тако су поједини манастири остајали без смештаја у Кареји, па су били приморани да се поново обраћају протату и да моле да им се додели келија за ту сврху. Из неких таквих докумената управо и сазнајемо да светогорски манастири поседују карејске келије.

Тако су се, октобра 1364. године, Хиландарци обратили протату са молбом да им се додели „смештај за седнице, јер су учесници многобројни и врло љубазни према протату за време боравка” (τοῦ ἔχειν αὐτὸ εἰς ἀνάπαυσιν παρακλήσεως διὰ τὸ πολυάνθρωπον ὃν μάλλον δὲ καὶ τὸ εὐπλήροον, ὅποτεν ἐν τῇ συνάξει ἐνδημοῦντε)⁹. Тада им је протат, на челу са протом Доротејем, доделио келију Кофа, која се налазила у близини Ливадогена, а такође и хиландарске келије. Изгледа да се под овом хиландарском келијом подразумева Светосавска келија. Очигледно да је манастир Хиландар врло брзо изгубио келију Кофа, вероватно када је прот Герасим извршио делимично враћање келија које су његови претходници разделили. Августа 1395. године Хиландарци су се поново жалили да њихов манастир нема нужног смештаја у Кареји и да због тога много трпе њихови представници који присуствују протатском сабору.¹⁰ Протат им је том приликом доделио бившу бачвару (τὸ ἐξωβαγεναρῆτον) да је адаптирају за боравиште које ће задовољити њихове потребе.¹¹

⁸ *Moštin—Sovre*, Supplementa Chil. 10, 1—2; Dionys. 9, 13.

⁹ Chil. I, 148, 6—7.

¹⁰ *Moštin—Sovre*, Supplementa Chil. 10, 3—5.

¹¹ *Ibid.*, ред 11—12: ποιῆσαι ἐπ’ αὐτῷ ἀνάπαυσιν. Протатски акти најчешће употребљавају термин ἀνάπαυσις за целокупан смештај, тј. целокупну опскрбу манастирских представника у Кареји. Свакако да анапавсис треба довести у везу са глаголом ἀναπαύειν — починути. Видели смо да су игумани који су уступали, односно присаједињавали своје манастире другима (матичним манастирима) имали да добију потпуни анапавсис од игумана манастира коме су постајали потчињени (в. стр. 23). Исти термин је употребљен и у Zogr. 9,13, за боравиште ватопедског игумана у Солуну: ἐν ᾧ (μετοχὴν) καὶ τὴν καταγωγὴν ποιούμεθα καὶ ἰκανῶς ἔχει πρὸς ἡμετέραν ἀνάπαυσιν. У савременој терминологији за то се употребљава израз конак, коначиште. (Уп. *Oikonomides*, Dionys. стр. 78; *Lemerle*, *Kutl.* стр. 139. и *Lavra*, стр. 201. и 280. нап.).

Из оба протатска акта се види да протат није имао на располагању много слободних, још неуступљених протатских келија. Штавише, прот Доротеј каже да „после брижљивог испитивања и темељног тражења нисмо (протат) нашли погодну келију (за манастир Хиландар), пошто су биле придружене манастирима”.¹² И после двадесет девет година (1395), протат је, по свој прилици у недостатку нечега бољег, дао Хиландарцима бившу бачвару. Тиме је он, изгледа, испунио давање онога што је био обавезан — нужног смештаја за манастирске представнике.

Иако се на први поглед поменути уступак боравишта у Кареји манастиру Хиландару (из 1395) није разликовао од дотадашњих протатских уступања како карејских, тако и осталих светогорских келија, ипак ћемо видети да он припада донекле новом начину уступања карејских келија. Његова основна карактеристика било је давање келија на доживотно уживање појединим монасима. То заправо и није био суштински нов систем, чија појава је стриктно везана за крај XIV века. Напротив, примере таквог начина уступања келија срећемо још од друге половине XIII века. Међутим, политика честих уступања келија коју су спроводили проти XIV века, првенствено проти Срби,¹³ допринела је да овај систем узме веће размере крајем тога века, да би потпуно преовладао током XV века. У „дарежљивости” прота, како је већ споменуто, њих је на првом месту руководио циљ да очувају протатов доходак од тих келија; јер у случају њихове пропасти престајао би доходак од тих келија. Последица тога је била да је протат осиромашео у смислу располагања одређеним земљишним површинама и келијама, које су, уступањем појединим манастирима, биле отуђене од протата.

Томе се на крају морало стати на пут. Дошло је до реакције на политику дарежљивог уступања келија. Тако је већ прот Герасим (1374—1375) спровео, према делимично, наредбу Јована V Палеолога и патријарха Филотеја да се поново поврате протату келије које су проти Срби отргнули од њега, тј. уступили појединим манастирима (ἑγγράφαι βρισμοὶ τοῦ κραταίου καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ

¹² Chil. I, 148, 11—12.

¹³ На уступке које су учинили проти Срби (Доротеј и Сава) указивали су највише њихови наследници. Изнећемо давања која су ови извршили и то не само карејских келија него и келија уопште. Прот Доротеј је дао: децембра 1356. манастиру Хиландару монидарион у Ливадиону (Chil. 145); 1356. или почетком 1357. келију Равдуха великом примикерију Алексију и његовом брату протосевасту Јовану (Pant. 2, уп. *Острогорски*, Серска област 112); априла 1363. потврдио је поседовање малог манастира Кацари од стране манастира Пантелејмона (Ross. 9. и 10); октобра 1364. келију Кофа предао је манастиру Хиландару (Chil. I, 148); јануара 1366. Корнилијеву келију са виноградом уступио је Пантелејмону (Ross. 11). Уступци прота Саве ограничени су, колико је познато, само на манастир Кутлаумуш. Он је предао овом манастиру: фебруара 1369. келију Св. Николе (Kutl. 25, границе ове келије дате у Kutl. 27); децембра 1369. келије Скати и Схиноплока (Kutl. 28).

βασιλέως ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ παναγιωτάτου δεσπότου ἡμῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, διοριζόμενοι ὡς ἂν τὰ ὑπὸ τῶν σερβοπρώτων δουλοθέντα τισὶ κελύδρια ἀποσπασθῶσι καὶ τῷ πρωτεῖῳ ἀποκαταστῶσι)¹⁴.

На овом се није стало. Последње деценије XIV века патријарх Антоније посветио је више пажње светогорским питањима уопште, и при томе је посебну пажњу и бригу указао протату. Тако је он у своме типикy од маја 1394. године забранио, под претњом клетава патријархових и синода, да иједан манастир уопште има метохе у Кареји (Μηδὲν τῶν μοναστηρίων ἔχειν μετόχιον ἢ σύνορον ἐν ταῖς Καραῖς τὸ παράπαν)¹⁵.

Међутим, најважнија мера, која је озаконила праксу што је, како смо изнели, већ имала дубље корене у систему уступања карејских келија, била је одредба садржана у сигилију истог патријарха, од октобра 1392. године. Она гласи: келије и седишта протатова да се уступају само једном лицу доживотно, а затим поново да их протат уступа другоме; ако постоји претходни споразум за више лица, онда је само први стварни поседник келије (τὰ κελύδια καὶ τὰ καθίσματα τοῦ πρωτάτου μὴ πρὸς πολλὰ ἐκδίδοσθαι πρόσωπα ἀλλ' εἰς ἓν μόνον δίδοσθαι πρόσωπον ἕως ἂν ζῆ καὶ ἄλιν δίδοσθαι παρὰ τοῦ πρώτου εἰς ἕτερον. εἰ δὲ καὶ προεγένοντο συμφωνίαι εἰς δύο ἢ καὶ τρία πρόσωπα, ὀφείλουσιν εἶναι καταλελυμένα καὶ ἀποκαθίστασθαι ἀ.θ.ς εἰς ἓν τὸ πρώτως περιεχόμενον)¹⁶. То значи да се приликом сваке промене власника, тј. преношења права својине на његовог наследника, морала уплаћивати одређена новчана сума протату. За њега су тиме отворене нове перспективе и веће могућности профита.

Први познати случај уступања једног опалог манастира на доживотно уживање игуману другога манастира био је изазван посебним околностима. Наиме, прот Данило, испуњавајући једну одредбу патријарха, вероватно Манојла II, о томе да се ослободе (мали) манастири који су потчињени великим (ἐν-τάλμα πατριαρχικὸν πορισάμενος ἐλευθεροῦν τὰς δουλωθείσας μονὰς ταῖς μείζουσι), одузео је са осталим и поље Агиопатита од Алипијског манастира.¹⁷ Незадовољство Алипијског манастира, који није добио никакву накнаду, још се више појачало када је „не много година доцније“ протат присајединио поље Агиопатита манастиру Каракали. Овај је манастир потражио земљу за подизање винограда. Игуман Алипијског манастира био је тада спреман да се обрати чак и патријарху Арсенију, који се управо налазио у Солуну.¹⁸ Тада је протат на челу са протом Теодором уступио игуману Алипијског манастира Теофану на доживотно уживање опали манастир Анапс.¹⁹

¹⁴ Kutl. 31, 13—15.

¹⁵ Meyer, Haupturkunden, 199, 23—24.

¹⁶ Darrouzès, Deux sigillia, 144.

¹⁷ Kutl. 2, 12—13.

¹⁸ Ibid. ред 15—21.

¹⁹ О овој предаји в. стр. 38. Видели смо да је Кали Агра, коју је добио игуман Јоаникије, најпре била дата на ограничени временски период од педесет година, в. стр. 37.

Следећи примери о доживотном уживању уступљених келија односе се на давање келија као награде за службу, односно за подизање и уређење дотичних манастира — келија.

Први је са краја XIII века (око 1300?) и говори о томе како је монах Теодот, послушник тада покојног прота Јоаникија, добио у поседовање и уживање (*κατέχεται καὶ δεσπόζειται παρὰ σοῦ*) мали манастир Јована Продрома у Кареји. Он га је добио по заслуги, јер га је са својом браћом „подигао и обновио из темеља”.²⁰ Међутим, пошто се мали манастир Јована Продрома у то време налазио у директној својини Кутлумуша, његову предају монаху Теодоту извршио је игуман са братством тога манастира, а уз пристанак протата. У исто време и сва права монаха Теодота, међу којима и то да има уз себе још једног монаха и да му даје издржавање, протезала су се само на време његовог живота. После његове смрти, или потпуног одласка, *μονύδριον* Јована Продрома поново је постајао неодојив од манастира Кутлумуша.

Други случај је везан за келију Св. Саве и припада највероватније средини треће деценије XIV века (1326).²¹ Издао га је прот Исак са члановима протатског савета монаху поменуће келије (*ὁ Ἀγιοσαβαίτης*) на његов захтев. Теодул, који је уложио много труда око одржавања келије и, посебно, подизања пирга, очигледно када је већ остарио, затражио је да му се додели једна келија у пиргу (*ἐν τῶν ἐν τῷ Πύργῳ κελλίων*). Најпре је требало да је ужива он, а затим и они монаси који ће се после њега налазити у малом манастиру Св. Саве (*κατέχειν αὐτὸν τε καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ εὐρισκομένους ἀδελφοὺς*).

Следећи пример се односи на Теодосија Алипијског, који се два пута налазио на положају светогорског прота. После првог службовања добио је, како нас обавештава акт прота Герасима од јануара 1375. године, од свога наследника Силвана карејску келију Хризостома.²² Међутим, наследник Теодосијев, прот Србин Доротеј, отргнуо му је ову келију. Тиме и још неким другим поступцима много се замерио Теодосију. Најзад, да би спор изгладдио, Доротеј је понудио Теодосију да поново узме исту келију, или неку другу коју жели. Овај је тада узео другу келију, такође посвећену Христостому, звану Јона, која се налазила сасвим близу Алипијског манастира. Пошто је он подигао ову келију заједно са своја два помоћника (*αὐτοῦ ὑποῦργοι*) Кипријаном и Гаврилом, докуменат о поседовању келије

²⁰ Kutl. 6.

²¹ Chil. I, 80. На потребу померања хронологије овог документа (издавачи хиландарских аката га нису прецизно датирали, око 1322), упозорио је још В. Мошин (*Мошин—Пурковић*, Хил. игумани, 69). Наиме, потписници документа о коме је реч јављају се и на хиландарском акту из око 1326 (Chil. I, 111) и то: уз прота Исака и игумани Алипијског и Кутлумушког манастира, Теодул и Тестирикт. Ова тројица, а уз њих и еклезијарх Кареје, јеромонах Теодорит, потписали су и докуменат од септембра 1325. године (Kutl. 12). Овај последњи, еклезијарх Теодорит, такође је потписник и нашег документа.

²² Kutl. 31.

био је издат на име све тројице. То је први пример уступања келије не више једном лицу него тројици. При томе су се они тако распоредили да је Гаврило био главни предводник келије (*ἡν κατέχων καὶ νεμόμενος αὐτό*), а друга двојица, Теодосије и Кипријан, дали су што је потребно. Међутим, и ова келија, како је већ изнето, припала је за време прота Герасима Алипијском манастиру.²³

Донекле исту судбину као Јонова келија доживела је и келија пророка Илије, која се налазила у близини Карејског седишта.²⁴ Њу је прот Герасим, вероватно 1374/5, дао на доживотно уживање (*ἕως ἐφ' ὅρου τῆς ἐκκλησίας ζωῆς*) игуману манастира Кутлаумуша Јеремији и монаху Игнађију.²⁵ Они су, после свега што су за њу уз велики трошак и труд учинили, и према су је поседовали као потпуни господари (*ἐνέμενοντα τοῦτου ὡς οἰκοκύριοι τέλειοι*), затражили (августа 1387) од протата да изда исправу којом се келија пророка Илије завештава њиховом манастиру. Једна одредба овог протатског акта говори изричито о томе да повремени плод те келије не присвајају двојица поменутих монаха, него да се цео троши у манастиру као потпуном господару келије.²⁶

Дакле, у наведеним случајевима уступања келија једном, двојици или тројици лица биле су у питању келије које су већ биле у директној својини манастира (монидрион Јована Продрома, а на извештан начин и келија Св. Саве), или су им припале после тога што су их извесно време уживали монаси, припадници дотичних манастира (келије Јона Хрисостома и Св. Илије). Но, без обзира на то, за разлику од уступања келија на неограничено време, у наведеним случајевима се радило о давању келија на одређени временски период, ограничен животом лица којима их протат уступа. То што послушници монаха Теодота нису имали право да наследе мали манастир Јована Продрома после његове смрти било је у складу са одредбом сигилија патријарха Антонија. Међутим, видећемо да су монаси, држаоци карејских келија, сасвим успешно избегавали овај пропис,²⁷ тако да су главног држаоца келије наслеђивали његови ученици на које је протат актом о уступању келије преносио право њеног уживања. Тек после смрти свих њих, келија се враћала у надлежност протата.

Добар пример за овакав начин поседовања, располагања и наслеђивања келија пружа карејска келија Св. Стефана. Ову келију је средином XIV века држао (*κατείχετο*) монах Теодосије. Он ју је оставио својим ученицима, Макарију и Лазару. После њихове смрти, келија је „поново“ дошла у надлежност протата. Наиме, прилично је сигурно да је монах Теодосије добио ову келију од протата, јер

²³ О томе в. стр.44.

²⁴ О ранијем уступању ове келије в. стр. 53.

²⁵ Kutl. 39, 1—4.

²⁶ Ibid., ред 12—13.

²⁷ Вероватно да је то и био разлог инсистирања патријарха Антонија на поменутој одредби.

после смрти његових ученика, протат је поново прима. Тада ју је, прот Генадије, вероватно 1393/4, продао монаху Харитону. Овај ју је врло брзо после добијања (око 1396), а уз сагласност прота Јована Србина, продао монаху Јосифу Трапезунтском. Он ју је примио на доживотно уживање за четворицу монаха.²⁸

Анализа ових догађаја, тј. релативно брзе промене власника који су држали карејску келију Св. Стефана током друге половине XIV и прве три деценије XV века показује, заједно са осталим документима из тога времена, битне карактеристике оваквог начина уступања келија. Пре свега, како смо већ истакли, келије се више не уступају на неограничено време, него на одређени, дужи или краћи временски рок — на време живота главног поседника келије и његових ученика (ὡς ἂν κατέχητε καὶ νέμεσθε αὐτὰ παρ' ὄλην ὕμῶν τὴν ζωὴν, παρ' ὄλην αὐτῶν τὴν ζωὴν); после њихове смрти келија се имала поново вратити протату (μετὰ τὴν τῶν τριῶν τελευτῆν, ἤνῃκα δὲ καὶ οἱ τέσσαρες οὗτοι τελεθῶσιν ἵνα ἐπανέρχετε τὸ κελλίον μεθ' (ὧν) ἔχη πάντων εἰς τὴν δεσποτεῖαν καὶ κυριώτητα τοῦ πρωτάτου, μετὰ δὲ τῶν τεσσάρων τῆ ἀποβίωσιν ἐπανέρχετε πάλιν τὸ κελλίον εἰς τὴν δεσποτεῖαν τοῦ πρώτου). који ју је тада уступао, односно давао у закуп новим уживаоцима.²⁹

Протатски акти показују да је број лица којима је протат предавао поједину келију са припадајућом имовином, био ограничен. Подаци из архиве манастира Дионисија показују да их је могло бити тројица, четворица или петорица.³⁰ Међутим, у моменту предаје келије довољно је било присуство и само једног од њих, односно двојице или тројице. Тако је требало да келију папа Дионисија уживају четири лица (εἰς πρόσωπα τέσσαρα) од којих је познат само кир Пајсије, главни држалац келије, који ју је купио од монаха Симеона (1451. или 1456. или 1462. године).³¹ У момент када је Јосиф Трапезунтски примио келију Св. Стефана, вероватно 1396, са њим су били само монаси и ученици његови, Нифон и Евгеније. Тек новембра 1427. године протат потврђује и четвртог уживаоца исте келије, монаха Макарија. Њега је по својој вољи поставио Јосиф Трапезунтски.³²

Аналогно томе било је одређено да ће папа Јаков, са монасима Макаријем и Стефаном, наћи још два лица по њиховој жељи (ἄλλοι αὐτοὶ θέλων καὶ βούλωνται), а на која је протат такође пренео право доживотног поседовања келије Св. Стефана, јануара 1430.³³ На исту

²⁸ Ток тих догађаја износе акти Dionys. 23, 1—16 и 24, 1—15. Прот Јован Србин, који се спомиње у акту 23, 22, је можда идентичан са протом Јованом Каливитом, који је потписао документ из новембра 1395. године (Dionys. 6, о томе в. *Oikonomides*, *ibid.* стр. 69).

²⁹ *Dionys.* 7, 5—6, 15—16; 23, 28—29; 24, 30—31; 29, 10—11; 35, 15—16.

³⁰ *Dionys.* 7; 23; 24; 29; 35; 36. Такође и у документу од септембра 1500 (*Gedeon*, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες* [1500—1912], Атина 1936, стр. 5—6) Зосимова келија је била предата на уживање петорици лица.

³¹ *Dionys.* 29.

³² *Ibid.*, 23, 16, 20—21.

³³ *Ibid.*, 24, 26—27.

ситуацију наилазимо и касније (1488), када келију Св. Стефана преузимају духовници кир Вењамин и кир Атанасије, па 1493/4, игуман манастира Дионисија Јаков, са јеромонахом Леонтијем.³⁴ У оба поменута случаја келија се даје на доживотно уживање петорици лица, од којих су у моменту примања келије била позната само два. Слично њима, старац Равула је купио (септембра 1500) Зосимову келију да је има са јеромонахом Саватијем и монасима Симеоном и Јосифом и још двојницом монаха, који у моменту куповине нису били одређени.³⁵

Из обавештења што пружају протатски акти о лицима која су примала келије на уживање може се казати да се радило о угледнијим и заслуженијим монасима. Свакако је давање права на становање и уживање једне карејске келије, макар и уз њено закуљивање и испуњавање свих дужних обавеза према протату, значило извесно поверење према монасима којима је протат то одобравао. Често пута су то били јеромонаси (Макарије, Леонтије, Саватије), свештеници — старци (Јаков и Равула) или духовници (Вењамин, Атанасије) и слично. Поред тога, понекад се и спомиње да је монах који се јавља као купац келије „човек поштован, украшен врлином, погодан и добар.”³⁶ Сам начин уступања келија имплицира да су у питању били имућнији монаси, који су могли да уложе одређену новчану своту за право уживања келије. Све заједно би наводило на закључак да су се келије уступале првенствено старијим монасима, који су својим животом и искуством показали да су способни за живот у келији.

Међутим, њихова старост, односно смрт, свакако није била главни разлог за честе промене власника поједних келија. Примери показују да су и сами поседници келија, уз пристанак протата, продавали своје келије. О томе њиховом праву сви наши извори ћуте. Изгледа да се и тај обичај, као и већина других, почео развијати спонтано. Протат при томе није имао разлога да то спречава, јер је очигледно и сам од тога имао користи.

Ово нас доводи до главне новине у начину уступања карејских келија — давању одређене своте новца приликом примања келије, поред већ од давнина уобичајених дажбина протату. Сасвим је сигурно да је то било оно најважније што је утицало на одржавање система доживотног уступања келија, тј. на будност протата да води рачуна о променама директних власника појединих келија и зато ћемо се тиме мало детаљније позабавити.

Сама терминологија протатских аката XV века: дајем, предајем (уз новчану накнаду), продајем, купујем (*παρα/ἀνα-δίδωμι, ἐκδίδω, δίδω, προοτιθημι, ἀγοράζω, ἔξωνω*) показује да се уступање келија вршило посредством новца. Сам чин закуљивања келије протатски акт карактерише као продају келије од стране протата. У томе сми-

³⁴ Dionys. 35. и 36.

³⁵ Gedeon, op. cit., 5—6.

³⁶ Dionys. 29, 2—3; 35, 4—5.

слу можемо да говоримо о препродавању келија које је протат вршио после смрти или потпуног одласка њихових дотадашњих уживалаца. То се најјасније види из протатског акта из 1493. године, који наводи да је на жалбу монаха манастира Дионисија „да немају келије у Кареји“ протат одговорио „набите и купите“ (εὑρετε καὶ ἀγοράσατε)³⁷.

Премда се систем доживотног уступања келија јавио још у XIII веку (в. стр. 74), закупљивање карејских келија почело се примењивати тек крајем XIV века. То најбоље показује казивање документа од новембра 1395. године, који наводи да је, највероватније 1393/4, дакле у релативно блиској прошлости, неки монах по имену кир Харитон купио келије покојног кир Теодосија.³⁸ Причајући о истом догађају из прошлости келије Св. Стефана, документи из 1427. и 1430. године кажу: „прот Генадије је хтео да је прода, како је обичај протата“.³⁹ Природно, о томе као обичају протата могло се говорити треће или четврте деценије XV века, а никако већ 1395. године када је протат тек почињао са праксом продаје карејских келија.

У складу са давањем келија у закуп и приликом уступања качаре Хиландарцима (августа 1395) прот је на име накнаде узео мазгу, чија је вредност свакако била велика.⁴⁰ Овај протатски акт не спомиње временски период за који би Хиландарци имали право да држе уступљени им конак.

Докуменат који најбоље илуструје обичај доживотног уступања келија је акт прота Јеремија од новембра 1394. године. Према њему протат је дао (ἐξεδόμειθα) на доживотно уживање келије и виноград Герасима Паха монаху Јоасафу и његовим пратиоцима.⁴¹ При томе се изричито каже да ће се после смрти поменутих уживалаца имовина њима уступљена вратити у надлежност протата. Наиме, протат је, уз извињење, пошто су у питању биле угледне личности, обавезао монаха Јоасафа и његове пратиоце на испуњавање годишњих натуралних дажбина. Свој поступак наметања ове обавезе протат је

³⁷ Dionys. 36, 3—4.

³⁸ Ibid., 8, 14—15.

³⁹ Ibid., 23, 5—6, и 24, 5—6.

⁴⁰ *Mošin—Sovre*, Supplementa Chil. 10, 17: 'Επιγρα βερδόνων ὑπὲρ αὐτοῦ εὐλογίαν.

⁴¹ Dionys. 7. Монах Јоасаф је последњи Немањин, Јован Урош Палеолог, син цара Симеона, кога је наследио између 1366/7. и 1372. као цар Срба и Грка у Тесалији. Јован Урош се замонашио између 1372. и 1381. и отишао у Метеоре. Када су Турци заузели Тесалију, он долази на Свету Гору и купује у манастиру Ватопеду 5 аделфата за себе и своја три друга: Серапијона, Филотеја и Герасима, октобра 1394. године (Veis, 271—273). Међутим, већ новембра месеца исте године Јоасаф са двојицом својих другова, Серапијоном и Филотејем, добија од протата келије и виноград Герасима Паха, о чему говори овај наш докуменат. О Јоасафу в. Oikonomides, Dionys. стр. 68. и M. Lascaris, Deux chartes de Jean Uroš, dernier Nemanide, Byzantion, 25—27/1 (1957) 294—295.

оправдао образложењем да се не може учинити изузетак, како би се поштовао обичај доживотног уступања келија; односно, то је служило да би се подсетило да после смрти поменуће тројице монаха оно што им је било уступљено, поново постаје протатово.⁴² Овај протатски акт не спомиње давање никакве новчане суме за добијену имовину. Међутим, пошто је монах Јоасаф и после одласка са Свете Горе задржао сва права власништва над уступљеном му имовином, морамо претпоставити да се новембра 1394. године одиграо акт закупиивања келија и винограда Герасима Паха. Из причања протатског акта (новембра 1400) сазнаје се да је монах Јоасаф, када је већ 4 године боравио у Тесалији, одлучио да прода своју имовину на Светој Гори, која је остала већ толико времена напуштена.⁴³ То је поверио вагопедском јеромонаху кир Доротеју Кирилеисасу. Он се јавља као Јоасафов опуномоћеник (ἐπίτροπος).

У исто време, овај докуменат од јануара 1400. је први који директно говори о куповини конака у Кареји. Том приликом је манастир Дионисија платио седамдесет перпера за келије и виноград Герасима Паха и тиме обезбедио пристојан смештај за своје представнике у Кареји.⁴⁴

Документи који говоре о препродавању келија међу светогорским монасима не пружају много података о њиховој цени. Тако се из протатских аката сазнаје, како је већ споменуто, да је монах Харитон, који је купио келију Св. Стефана од прота Генадија, продао је монаху из Трапезунта (око 1396?); а овај опет манастиру Дионисија (1430). Пре 1472. године од протата ју је купио монах Манасис. Исту келију су монаси Симеон и Лазар продали духовњацима Вењамину и Атанасију (1488); да би је од последњег (Атанасија) купио опет манастир Дионисија 1493/4.⁴⁵ Ни у једном од ових докумената није споменута цена келије. Ово ћутање можемо да објаснимо тиме што је целокупна новчана сума ишла директно из руку продавца у руке купца, тако да за протат, чија је сагласност само била потребна, а који се јавља као редактор поменутих аката, то није било од значаја.

Позната су ипак два примера када се наводи давање новца које је будући власник келије давао њеном претходном држаоцу. Први је везан за келију папа Дионисија, коју је њен дотадашњи власник, монах Симеон, хтео да прода (1451. или 1456. или 1462). Пошто је нашао монаха Пајсија као купца, монах Симеон наставља: „од данас дајем поменућу келију нашем брату монаху Пајсију да је има у потпуности (ὅσα ἔχη αὐτὸ τελείως) за две стотине седамдесет аспри”.⁴⁶ Међутим, пракса препродавања келија најјасније се упознаје кроз случај Зосимове келије. Њу је најпре монах Равула продао јеро-

⁴² Dionys. 7, 15—17: εἰς ἀνάμνησιν δηλαδὴ τῆς τοῦ πρώτου μετὰ τῶν τριῶν τελευτῆν, ..., δεσποτείας καὶ κατασχέσεως.

⁴³ Dionys. 9, 4—10.

⁴⁴ Ibid., ред. 12—14.

⁴⁵ Dionys. 23; 24; 35; 36.

⁴⁶ Dionys. 29. 3—4.

монаху Јоакиму Србину, а затим је опет од њега купио (септембра 1500).⁴⁷ Овом приликом монах Равула је повратио новац који је примио од монаха Јоакима (ἐπιδόσει ἀνάπαλιν τὰ δηνάρια, ὃν ἔλαβεν ἐκ τοῦ Ἰωακείμ ἱερομονάχου) и опет добио право да држи келију као раније. Пошто је, дакле, новчана сума коју је Равула најпре примио од Јоакима, а затим му је сам повратио, остала непромењена, значи да нису у међувремену учињена никаква побољшања која би подигла вредност Зосимове келије. Природно је било да се закупнина келија приликом сваке следеће промене њених директних власника повећа аналогно побољшањима која су учинили њени претходни држаоци. За то нам опет пружа пример већ споменуто келија папа Дионисија. Када ју је монах Пајсије купио за 270 аспри (1451. или 1456. или 1462), она се састојала од келија са воћњаком (ἐσώχυπιον), чокота винове лозе, винограда и маслина у његовој близини.⁴⁸ Године 1481. исту келију примио је од протата манастир Дионисија за 300 аспри. Из описа имовине келије, која се тада називала Пајсијева, види се да је увећана за један врт (τὸν ἕτερον κήπον), који је очигледно подигао Пајсије. Вредност тога врта је утицала на целокупно повећање цене келије за 30 аспри.⁴⁹

Интересантна је и промена имена келија која се види из овог документа. То више није папа Дионисијева, него Пајсијева келија, прозвана тако према имену свога последњег држаоца. Исти случај је и са келијама и виноградом које протат даје монаху Јоасафу; и оне се по монаху, који их је очигледно дуже времена држао, па чак и сам подигао једну од келија и виноград засадио, називају виноград и келије Герасима Паха.⁵⁰

Међутим, док само акт од јануара 1400. говори о праву манастира Дионисија да уз знање и одобрење повремених прота замени или дарује купљену имовину, келије и виноград Герасима Паха (καὶ ταύτην μετ' εἰδήσεως καὶ γνώμης καὶ προτροπῆς τοῦ κατὰ καιροῦς πρώτου ἢ ἀνταλλάττειν ἢ καὶ ἀποχαρίζεσθαι)⁵¹, сви остали документи о томе ћуте. Напротив, сви они истичу право доживотног уживања добијених келија, с тим да ће се после смрти дотичних закупаца келија поново вратити у надлежност протата. Као што је већ споменуто, обичај продаје келије директно од стране његовог уживаоца другом монаху или монасима настао је спонтано; протат, који при таквим променама власника није трпео никакав губитак и пошто су му дажбине без престанка редовно притицале, то није спречавао.

Управо је новац који је употребљаван у овим имовинским трансакцијама и био главни чинилац који је допринео да се смањила временска граница уживања појединих келија, тј. да није обухва-

⁴⁷ *Gedeon*, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες 5.

⁴⁸ *Dionys.* 29, 7—8.

⁴⁹ *Dionys.* 34.

⁵⁰ *Dionys.* 34; 7. и 9.

⁵¹ *Dionys.* 9, 27—28.

тала време живота главног држаоца келије и његових ученика. То што је уживалац келије током живота продавао келију другом лицу, односно лицима, имало је за последицу релативно честе промене власника појединих келија. Већ смо изнели историју келије Св. Стефана и њено релативно брзо прелажење из руку једних монаха у руке других све до 1427. године. Тада ју је још увек држао монах из Трапезунта и његова три ученика. Ускоро после тога, јануара 1430. године, манастир Дионисија, који је још пре овог датума изгубио келију и виноград Герасима Паха (купљене 1400) и поново био лишен смештаја у Кареји (*εἰσπρημένῃν ἀναπαύσεως εἰς τὸ πρῶτόν, μὴ ἔχοντες* [монаси] *ἀνάπαυσιν τὴν τυχοῦσαν*), купио је од монаха из Трапезунта поменућу келију Св. Стефана.⁵² Куповина је била условљена доживотним поседовањем келије од стране петорице монаха.⁵³ То и објашњава (вероватно смрт њених уживалаца) зашто је манастир Дионисија још пре 1472. године изгубио ову келију. Тада се она већ налазила у својини монаха Манасиса.⁵⁴ Међутим, ни он је није држао дуго. Вероватно да је умро, или ју је, одобрењем протата, продао. Наиме, видели смо да су је, октобра 1488. године, монаси Симеон и Лазар, као директни поседници ове келије, продали духовницима Вењамину у Атанасију.

У међувремену (јануара 1481. године) манастир Дионисија поново потражује боравиште у Кареји. Игуман манастира, јеромонах Агатон, обратио се протату, заједно са јеромонахом Леонтијем. Они су тражили Пајсијеву келију са свом имовином која јој је припала, да би је имали за смештај када долазе у Кареју.⁵⁵

Међутим, и ову келију манастир Дионисија поседовао је једва нешто више од десет година, или ни толико. Већ 1493/4. године он се поново јавља као купац келије Св. Стефана, како би обезбедио својим представницима келију у Кареји.⁵⁶

Овај докуменат заслужује посебну пажњу из два разлога. Пре свега, келију коју манастир купује добили су на доживотно уживање петорица монаха. То је, као што смо већ видели, била пракса током XV века. Међутим, значајно је да се одредбом овог протатског акта она, односно обичај уступања келије одређеном броју лица, озаконила. Наиме, у акту се каже: „пошто је келија протатска, забрањено је под претњом екскомунације да се уступа манастиру, нека је имају, према протатском обичају, споменућа лица“ (*ἐπειδὴ τὸ κελλῖον εἶναι протатινὸν καὶ εἶναι ἀφωρισμοὶ ἐστὶ νὰ χωρῶθῃ εἰς μοναστήριον, ἀλλὰ νὰ τὸ ἔχεται ὡς συνήθεια τοῦ πρῶτου εἰς πρόσωπα ρητά*)⁵⁷. То значи не само да је фактички престала пракса уступања келија поједи-

⁵² Dionys. 24, 16—17.

⁵³ О томе в. стр. 76.

⁵⁴ Dionys. 31.

⁵⁵ Dionys. 34, 8—9.

⁵⁶ Dionys. 36.

⁵⁷ Dionys. 36, 6—8.

ним манастирима него, штавише, то је било најстроже забрањено. И када је манастир прибављао келију за потребе манастира, као целине, добијала су је одређена лица — монаси дотичног манастира.

Поред тога, овај докуменат је значајан из још једног аспекта. Изгледа да се из више разлога није показало практичним да манастир, као што је то био случај са манастиром Дионисијем током XV века, често мења своје боравиште у Кареји. То се дешавало обично после смрти једних уживалаца келије, када би је протат преузимао и давао у закуп новим поседницима. Због тога се нашао начин да манастир задржи своју келију на дужи или чак неограничени временски период. Тако је у нашем случају манастир Дионисија могао да задржи келију Св. Стефана, коју је примио 1393/4. године, и после престанка важења уговора тада склопљеног, тј. и после смрти петорице њених становника, директних сопственика келије. Да би уговор поново био обновљен, односно, да би келија и даље продужила да буде у поседу манастира Дионисија, требало је протату поново уплатити одређену новчану своту, у конкретном случају 1000 аспри. Уплата новца је такође условљавала и давање келије на уживање петорици монаха. После њихове смрти процес се могао обновити; наиме, поступак поновне уплате би се ланчано понављао, све док би то одговарало, пре свега, самом манастиру, а затим и протату који је постављао поменуће услове (...πάλιν να δίδουν χίλια άσπρα ως και πρώην και ούτως πάντοτε καθ' εірμόν)⁵⁸. Штавише, из протатског акта за аналогну келију манастира Григорија, вероватно из друге деценије XVI века, сазнаје се да је манастир, дотадашњи држалац келије, имао предности у њеној поновној куповини. Одредба која се односи на то каже: „да манастир опет има слободу (пошто су дотадашњи држаоци умрли) да купи келију од протата, а не неко други“ (να εχη τὸ Μοναστήριον ελευθερίαν πάλιν άγοράσαι τὸ κελλίον ἀπὸ τοῦ Πρωτάτου και ούχι άλλος)⁵⁹. Међутим, ако дотични манастир није у могућности да поново купи келију, протат има право да је прода коме жели.

Упадљиво је у случају наведене куповине келије манастира Дионисија да се новчана сума (1000 аспри) неће мењати приликом обнављања уговора, тј. неће се повећати за учињена побољшања. То је сасвим разумљиво када се има у виду да обнављање уговора није значило и промену директног власника, коме би се надокнађивала учињена побољшања. Власник је остајао стално исти, у конкретном случају манастир Дионисија.

Овај докуменат из 1393/4. године је први пример оваквог начина склапања уговора између манастира и протата, који је омогућавао да једна келија остане у својини манастира на неограничени временски период.

Природно је што нису сви манастири дошли у ситуацију да склапају нове уговоре са протатом после увођења новина у систему уступа-

⁵⁸ Ibid., ред 11—14.

⁵⁹ A. Varlaam, 'Η ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἐθῶ ἱερὰ μὸνὴ τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου Солун 1921, стр. 48.

ња келија у току последњих деценија XIV века. Морамо претпоставити да је било и таквих који су још од раније имали своје келије у Кареји и нису их губили или мењали за друге.

Овакав положај карејских келија и начин њиховог уступања какав ми, на основу протатских докумената XV века, закључујемо да је постојао, потврђује и причање Максима Грка из почетка XVI века. Осврћући се на келије које су „разасуте у околини Кареје и које су преподобног прота“, овај извор каже: „неке су светих манастира, а од њих највећи број се продаје онима који хоће на томе месту да живе, и њих купује толико лица и двоје и троје, а пошто умру они који су их купили, келије се враћају под власт манастирску“.⁶⁰ Дакле, пракса коју срећемо крајем XV века настављена је, тј. продужено је са обнављањем уговора између манастира и прота о поседовању келија у Кареји.

Док су у XIV и ранијим вековима манастири као целине имали пресудну улогу у држању и поседовању карејских келија, као и келија уопште, од XV века расте утицај и улога појединих монаха. Они су главни делатници у прекупљивању карејских келија. Могућности њиховог деловања биле су прилично широке. Као поседници келија они их побољшавају, подижу воћњаке и винограде, те тиме користе не само себи него и светогорској заједници као целини. У исто време они подижу цену келије, тако да им се приликом њене продаје отвара могућност извесне зараде. Међутим, поред свих тих бенефиција које су уживали, они су као уживаоци и поседници келија били лично обавезни да испуњавају одређене дажбине протату. То су биле оне уобичајене дажбине за право уживања и располагања келијом, које су у виду натуралних давања раније испуњавали манастири.

Увођењем новог система уступања, односно давања у закуп келија одређеном броју лица, протат је уз уобичајена натурална давања захтевао од њих и одређене работе. Осврнућемо се на обе врсте дужних обавеза протату од стране монаха — келијота, директних власника карејских келија.

Међутим, овде треба да нагласимо да је суштина натуралног давања за протат углавном остала непромењена. Наиме, видели смо да су светогорски манастири и до тада обично давали протату за њихове келије у Кареји одређену количину вина и уља, као што су то чинили и за остале келије које им је протат уступао. Тако је манастир Хиландар, када је октобра 1364. године добио за конак у Кареји келију Кофа, давао за њу годишње протату 4 мере вина.⁶¹ Ове њихове обавезе важиле су и када је потпуно превадало уступање келија на доживотно уживање одређеном броју лица. Штавише, за манастире се још извесно време задржао стари начин уступања

⁶⁰ *Синицына*, Послание Максима Грека, 133.

⁶¹ *Chil.* I, 148, 28—29.

келија. За то је добар пример куповина келија и винограда Герасима Паха (јануара 1400) од стране манастира Дионисија. Манастир је поменутој имовину добио у целини, на неограничени временски рок; при томе је био обавезан да даје годишње протату 3 мере вина „као што је уобичајено за све келије“ (ὡς ἡ εἰς τὰ πάντα κελῖα συνήθεια)⁶². Међутим, док је у ранијим аналогним случајевима протат уступао манастиру имовину без новчане накнаде, у поменутом случају смо видели да је манастир Дионисија купио наведену имовину. Међутим, следећи пример уступања, тј. куповине конака у Кареји од стране манастира Дионисија, био је сасвим у складу са препродавањем келија и њиховим доживотним уступањем одређеном броју лица. Наиме, јануара 1430, манастир Дионисија је купио, уз сагласност протата, келију Св. Стефана на доживотно уживање за пет лица.⁶³

Због тога и типик патријарха Антонија од маја 1394. године говори и о обавезама манастира према протату у целини и посебно о обавезама уживалаца карејских келија. Пошто је, дакле, озаконоио доживотно уступање карејских келија (в. стр. 73), патријарх Антоније је утврдио и обавезе тих келија, односно њихових становника према протату. Њихова обавеза натуралног давања била је у томе „да дају сваке године дажбину проту од вина, уља и лешника неки више, а други мање, према (величини) поља“ (...δίδειν τε κατ' ἕτος τὴν εὐλογίαν τοῦ πρώτου ἐκ τοῦ οἴνου, ἐκ τοῦ ἐλαίου καὶ ἐκ τῶν λεπτοκαρύων, οἱ μὲν πλείω, οἱ δὲ ἑλλάτω κατὰ τοὺς ἀγρούς)⁶⁴. То што се сазнаје из ове одребе потврђују и још више проширују протатски акти о уступањима, односно давањима у закуп карејских келија. У њима се обично изричито каже да се годишња обавеза натуралног давања равномерно распоређује на све уживаоце келије, који су дужни да је „испуњавају благонаклоно и спремно“, понекад се додаје и „без одлагања“ (ὀφείλουσιν παρέχειν εὐγνώμως καὶ ἐτοίμως καθέκαστον ἐν αὐτῶν, ...κατέτος ἀντιπερθέτως)⁶⁵.

Тако је било одређено (октобра 1394) да монах Јоасаф и његова два пратиоца дају годишње протату за две келије и један виноград по једну меру вина и једну литру уља.⁶⁶ Посебно је интересантно осврнути се на давања за келију Св. Стефана и сву имовину која јој је припадала. За време док ју је држао Јосиф Трапезунтски, вероватно најпре сам (купио ју је око 1396?), а затим са још двојицом својих монаха и ученика (Нифоном и Евгенијем), она се састојала од: једне вишеспратне келије у Кареји, са кућицом смештеном у близини цркве; изван Кареје од: једног винограда са капелом, повртњака, воћњака са земљом на утару и једног напуштеног винограда са неколико

⁶² Dionys. 9, 27.

⁶³ Dionys. 24.

⁶⁴ Meyer, Haupturkunden 200, 3—5.

⁶⁵ Dionys. 7, 13; 23, 26—27; 24, 28—29; 35, 13—14; 34, 15.

⁶⁶ Dionys. 7, 13.

маслина повише пута.⁶⁷ За све то, поменути монаси, са још једним њиховим братом Макаријем, кога управо овај акт и потврђује као четвртог уживаоца набројане имовине, давали су годишње протату по 4 мере вина.⁶⁸ У исто време прот Неофит дарује овим поменутиим монасима једно земљиште на угару, које се налазило у близини оградe.⁶⁹ Вероватно да је ово додатно земљиште, као и побољшања која су спровели Јосиф Трапезунтски и његови ученици, утицало да се потраживање протата повећа 1430. године. Тада су пет монаха манастира Дионисија, који је те године купио ову келију, имали да дају по 6 мера вина годишње.⁷⁰

Међутим, када је манастир Дионисија изгубио ову келију, за нас непознатог датума средином XV века, она је пропала, тако да ју је монах Манасис купио као сасвим проталу и опустелу негде пре 1472. године. Он ју је „о своме трошку и уз много труда подигао и средно“, а затим дозволом протата увео и воду. Протат му је одердио као годишње давање само две мере вина.⁷¹ На овакво ниско давање сигурно је утицало то што је Манасис примио келију у веома бедном стању, јер у поребењу са ранијим давањима за ову келију то је било релативно мало, чак и ако имамо у виду да је Манасис био једини њен поседник.

Нешто доцније, када је келија била поново сасвим обновљена и када ју је држало у поседу више монаха (најпре Симеон и Лазар), па затим Вењамин и Атанасије са још три монаха, биле су повећане и ове обавезе према протату. Тако протатски акт од октобра 1488. године обавезује свих пет монаха (Вењамина и Атанасија са друговима) да дају годишње по 4 мере вина.⁷²

Међутим, управо због тога што сви монаси, у последњем случају још три, нису у моменту издавања протатског акта фактички постојали као уживаоци келије, јасно је да је протат, до њиховог постављања, примао смањену количину намирница. То је било због тога што је износ дугованих намирница био распоређен по лицима.

Слично је било и у случају келије папа Дионисија. Када ју је купио монах Пајсије (1451. или 1456. или 1462), био је обавезан да за њу даје само једну меру вина.⁷³ Међутим, и њу је протат предао на уживање четворици монаха, од којих је познат само Пајсије. После смрти његове и његових другова, изгледа да се келија вратила у надлежност протата, како се то изричито и захтевало у протатском акту о њеној предаји монаху Пајсију. Тако ју је протат продао, јануара 1481. године, са свим побољшањима која је Пајсије учинио манастиру Дионисију.⁷⁴ Овом приликом не можемо да поредимо однос величине

⁶⁷ Dionys. 23, 17—20.

⁶⁸ Ibid, ред. 26.

⁶⁹ Ibid, ред. 23—25.

⁷⁰ Тако се као учињено побољшање спомиње уз виноград изван Кареје и његова келија (καὶ τὸ μετ' αὐτοῦ κελλίον): Dionys. 24, 23; 28—29.

⁷¹ Dionys. 31, 15—16.

⁷² Dionys. 35, 13—14.

⁷³ Dionys. 29, 9.

⁷⁴ Dionys. 34.

натуралног давања у оба поменута случаја јер се у последњем оно веома разликује од уобичајених потраживања од уживалаца келија. Наиме, било је одређено да становници Пајсијево келије, чији број није прецизиран овим протатским актом, дају годишње протату 1 литру воска. Давање воска се готово и не спомиње у протатским актима.⁷⁵

Можемо, дакле, да закључимо да је на величину натуралне дажбине, коју ће протат примати за једну карејску келију, на првом месту утицала величина те келије и њена земљишна имовина. Уз то, износ годишњег давања за поједину келију зависио је у извесној мери и од броја њених становника, пошто је, како је већ истакнуто, количина намирница била распоређивана по лицима, а није теретила установу као целину.

Можда је баш овако распоређивање обавезе натуралног давања изазвало промену у начину његовог потраживања. Наиме, видели смо како се доста често дешавало да се није одмах, а понекад и дужи низ година, попуњавао број лица на која је протат пренео право уживања келије. То је тада доводило до губитка који је трпео протат због тога што је свако лице посебно подлеало тој обавези. Тако у документу из 1393/4. године о куповини келије Св. Стефана од стране манастира Дионисија, који, како смо видели, означава прелаз на нови начин временски неограниченог закупљивања карејских келија од стране појединих манастира, такође наилазимо и на промену у начину потраживања натуралне накнаде од уживалаца келије. У њему се изричито каже да је „келија дужна да даје сваке године протату 5 мера вина и 2 литре уља и 2 чиније лешника“ (Ὁφεῖλη τὸ κελλίον κατέτος εἰς τῷ πρωτάτῳ δίδην οἶνον μέτρα πέντε καὶ ἔλαιον λίτρας δύο καὶ λεπτάχαρα πινάχοια δύο)⁷⁶. То значи да без обзира на број монаха који би се у келији Св. Стефана у том тренутку налазио, протат је имао да прима сваке године једнаку, неумањену количину поменутих намирница. То је требало да буде тако и док су њени уживаоци били игуман манастира Дионисија Јаков и јеромонах Леонтије, сами у келији, и када им се буду придружила остала три монаха, на које је протат такође пренео право уживања ове келије.

На први поглед би изгледало да је фиксирање количине натуралне обавезе било враћање на стару праксу када је манастир преузимао на себе обавезе уступљене му келије. Међутим, очигледно је да је само утврђивање одређеног броја мера дужних намирница било заједничко са старом праксом. Битна разлика је у томе што ту обавезу сада испуњава сама карејска келија која је уступљена манастиру.

⁷⁵ В. ниже уз нап. 79. Типик патријарха Антонија наводи обавезу давања воска протату, са другим намирницама, од стране највећих манастира (Meyer, Haupturkunden, 198, 14—16).

⁷⁶ Dionys. 36, 15—17.

И овом приликом наилазимо, као што се то често дешавало, да је пракса уступања обавезе на саму карејску келију, тј. њене становнике, без обзира на њихов број, већ била примењена скоро цео век раније. Реч је о келији Марка Кофа, коју је од протата добио, маја 1399. године, епископ Јерисоа Софроније за своје светогорско бора-виште.⁷⁷ На испуњавање натуралног давања протатски акт обавезује саму келију, односно монахе који у њој живе. Ова обавеза се састојала од 5 мера вина, 2 литре уља и 2 чиније лешника.⁷⁸ Пада у очи случајна подударност броја мера наведених намирница са бројем који протат потражује 1493/4. од келије Св. Стефана.

Природно је било да се тада, као и у случајевима када келија није била у власништву неког манастира, него у власништву самих монаха, обавеза натуралног давања односила на келију у целини, а не више на појединце. Тако протатски акт од септембра 1500. године обавезује држаоце Зосимове келије, без обзира на њихов број, да дају протату три и по мере вина и 1 литру воска за ливаду на брду.⁷⁹

Поред ових натуралних давања, уживаоци карејских келија били су обавезни и на испуњавање работа проту. Работе, дакле, нису биле равномерно распоређене на све светогорске установе, као што је то био случај са натуралном обавезом. Међутим, ни појава њиховог потраживања није везана тек за крај XIV века. Практика давања работа, познатих под називом ангарије (*ἀγγαρεῖαι*), изгледа да се на Светој Гори јавила заједно са потраживањем натуралних дажбина, још са првим почетима светогорског уређења. Вероватно да је то био врло распрострањен, али не и фаворизован обичај. Због тога је и потраживање ангарија од келијота било забрањено једном одредбом Цими-скијевог типика, која ангарије карактерише као одлику световњака, а не монаха (*τὰς λεγόμενας ἀγγαρεῖας ἐκχοπῆσαι προσηκόντως, ἡγησάμεθα τὰς παρὰ τῶν κελιωτῶν πρὸς τοὺς ἡγουμένους γενομένας, ταῦτα γὰρ κοσμικοῖς οὐ μοναχικοῖς ἐστᾶσι σύμβολα*)⁸⁰. Међутим, уз забрану се ипак додаје и ограда да уколико неко жели добровољно да помогне, то може да учини по слободној вољи. На основу тога можемо закључити да су самостални келијоти продужили и даље да извршавају одређене работе протату, који вероватно није презао од тога да их и сам потражује.

Протатски акти о предајама келија појединим манастирима до краја XIV века не спомињу и обавезу одрађивања работа протату од стране тих манастира. На основу тога можемо казати са прилично сигурности да светогорски манастири нису подлежали овој обавези, коју би извршавали уз натурална давања као накнаду за право располагања и уживања добијене келије.

⁷⁷ О томе в. стр. 44 и 90.

⁷⁸ *Ktenas*, стр. 276, 4—6.

⁷⁹ *Gedeon*, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες*, 6: καὶ μίαν λίτραν κερὶν μεγάλην διὰ τὸ λειβάδι τὸ εἰς τὸ βουνόν...

⁸⁰ *Meyer*, *Haupturkunden*, 148, 12—16.

Установе на које су работе биле распоређене биле су на првом месту самосталне келије, које су се налазиле у околини Кареје, односно њих су испуњавали становници ових келија, који су иначе уживали прилично велику самосталност у односу на протат. О томе имамо података тек с краја XIV и из XV века, али и они су већ довољни да закључимо да је тако било и раније. Пре свега на то упућује одредба типика патријарха Антонија из 1394. године. У њој се каже: „Дужне су све келије у Кареји да чине пет работа проту“ (Ὁφείλουσιν τὰ κελία τὰ ἐν Καρεῖς ἅπαντα κατ’ ἔτος πέντε δουλείας ποιεῖν τῷ πρῶτῳ) и то у време бербе винограда и сече шума и сенокоса.⁸¹ Наиме, ова одредба не садржи ништа посебно што би упућивало да је потраживање работа било нешто ново, за разлику од обавезе природних дажбина коју су такође испуњавали ови келијоти, а за коју се већ и из других извора зна да је било нешто познато и уобичајено. Затим сами протатски акти када говоре о обавези поменутих келијота да извршавају работе, спомињу је као нешто што келијоти чине према обичају, тј. као и остали келијоти и остале протатске келије (κατὰ συνήθειαν τῶν καθισμάτων. κατὰ τὸ εἶδος, κατὰ τὸ σύντηδες τῶν καθισμάτων τοῦ πρωτάτου, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ καθισματάριοι, ὡς τὰ λοιπὰ κελία τὰ πρωτατινᾶ)⁸².

Међутим, протат није обавезао монаха Јоасафа и његове пратиоце на извршавање работа, што је сасвим разумљиво када се има у виду личност монаха Јоасафа и углед који је он уживао на Светој Гори. Такође изгледа да ту обавезу није извршавао ни Јосиф Трапезунтски са својим ученицима, јер протатски акт из 1427. године, који говори о њиховом поседовању келије Св. Стефана и обавезама према протату, не спомиње и давање работа.⁸³ Битно је да су ови монаси, без обзира да ли су били манастирски (као папа Јаков са Макаријем и Стефаном, или игуман Јаков са Леонтијем) или потпуно самостални (као Вењамин и Атанасије), са изузетком Манансиса, који су после Јосифа Трапезунтског држали келију Св. Стефана, испуњавали работе протату.⁸⁴ У случају келије папа Дионисија, односно Пајсије, обавеза работа протату се спомиње и када ју је монах Пајсије држао сам, и када ју је купио манастир Дионисија за своје потребе.⁸⁵ Управо последњи случај, када је 1481. године, манастир Дионисија купио Пајсијеву келију, сасвим јасно показује да су баш становници келије испуњавали обавезу работа. Наиме, одредба тог протатског акта каже: „ако се нађе неко у њој, нека работа проту . . .“ (εἰ τις εὐρίσκηται εἰς αὐτό, νὰ δουλεύει τὸν πρῶτον)⁸⁶.

Дакле, из наведених података које пружају протатски акти о карејским келијама може се закључити да су оне углавном редовно

⁸¹ Meyer, *ibid.*, 200, 1—3. О работама уопште в. Тарановски, *Историја српског права* I, III, IV *passim*; Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 129, 153 сл.

⁸² Dionys. 24, 34; 29, 10; 34, 12—13; 35, 18; 36, 9.

⁸³ Dionys. 7. и 23.

⁸⁴ *Ibid.*, 24; 31; 35; 36.

⁸⁵ Dionys. 29. и 34.

⁸⁶ Dionys. 34, 12.

подлегале обавези давања работа протату, као што то потврђује и поменута одредба типика патријарха Антонија. Ако су се појединци изузимали од те обавезе, онда су за то постојали разлози. Обавеза работа се односила на сва лица, и никада се, као код натуралних давања, не наводи да је сваки појединац дужан да их одрађује. Природно, уколико је било више становника келије, протат је у датом тренутку имао од ње више радника. Због тога овде није потребно издвојити случајеве келије Св. Стефана (1493/4), односно Марка Кофа из 1399. године. Становници обеју келија су дужни да одрађују работе протату. У случају келије Марка Кофа чак се изричито каже „пет ангарија“ (ἑπὶ τὴν ἀγγαρείαν πέντε)⁸⁷. Ово је једини случај да протатски акт спомиње пет работа.

Из целокупног изворног материјала се види да за работе није постојао строго утврбени назив. Видели смо да се у Цимискијевом типичу јављају као ангарије. Под истим називом их наводе и споменути акти од маја 1399, односно јануара 1430.⁸⁸ Током XV века за њих су се много више уобичајили изрази: работа, односно работати или одработати (δουλεῖα, δουλεύω, ἐκδουλεύω). Протатски акти говоре о обавези монаха — келијота да дају работе протату, да одраде работе и слично (διδόναι καὶ τὰς τεταγμένας ἀγγαρείας, τὰ δουλεύη τὰς δουλείας, ἐκδουλεύειν τὰς δουλείας)⁸⁹. Познат је само један докуменат из XV века (мај 1451. или 1462), у коме се работе називају пангиније (παγκοινία)⁹⁰.

Такође ни место у документима на коме ће се налазити одредба о обавези одрађивања работа није било стално. Она се могла додвезати на обавезу натуралних давања, могла је бити споменута испред ове, а такође се могла налазити и на крају документа, после читавог текста или чак и после датума.

Постоји вероватноћа да су поред протатских келија, које су се налазиле у околини Кареје, још неке келије биле дужне да одрађују годишње работе протату. Тако типик патријарха Антонија спомиње да су и келије Факина и околине (τὰ κελῖα τοῦ Φακηνοῦ καὶ πέριξ ἐκεῖσε), „дужне да чине пет работа протату тамо у пиргу и да чисте прилаз за брод на морској обали и да скупљају маслине по маслињацима за њихову припрему“ (ὑφείλουσι καὶ αὐτὰ πέντε δουλείας ποιεῖν τῷ πρώτῳ, ἐκεῖσε εἰς τὸν πύργον καὶ καθαίρειν τὸν αὔλακα εἰς τὸν αἰμαλὸν τοῦ πλοίου καὶ εἰς τὸ δρέψαι τὸν ἐλαιῶνα καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτῶν)⁹¹. На то

⁸⁷ Dionys. 36, 8—9; *Ktenas*, стр. 276, 5—6.

⁸⁸ *Ktenas*, *ibid*; Dionys. 24, 23.

⁸⁹ *Ktenas*, *ibid*; Dionys. *ibid*; 34, 12; 35, 18; 36, 9; *Gedeon*, Патриархикаὶ Ἐφημερίδες, 6; *Varlaam*, *op. cit.* 48.

⁹⁰ *Dionys.* 29, 9—10. У протатском акту из 1556. године, приликом куповине келије Јоакима Ковача од стране јеромонаха Макарија и Никодима, који су стекли право да је уживају са још једним лицем, наводи се и њихова обавеза од 3 паннигије: τὰς τρεῖς παγγενίας τοῦ Πρωτοῦ, Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς 5, 1920, 858. *Oikonomides*, (*Dionys*, стр. 160) наводи да се израз παγκοινία и данас употребљава на Светој Гори као παγγενεῖα.

⁹¹ *Meyer*, *Haupturkunden*, 201, 5—9. О овом пиргу в стр. 110

се надовезује њихова обавеза да дају проту „од вина и уља”. О овим обавезама келија Факина и околине типик говори посебно, заједно са обавезама келија скита, а не у склопу обавеза карејских келија. То, као и врста обавеза (чишћење прилаза за брод), наводи на мисао да се радило о групи келија које су се налазиле изван граница Кареје, негде у близини морске обале. Име келија (Факина) доводи их у везу са истоименим манастиром τοῦ Φακηνοῦ⁹².

Закупци карејских келија стицали су веома широка права у погледу располагања тако добијених келија. Та права су била у ствари она иста која су добијали и поједини манастири када им је протат уступао поједине келије. Наиме, и карејске келије су се предавале у целини појединим закупцима. У документима се то често изражава са τὰ αὐτοῦ πάντα. Управо је тако, са свим што уз њу иде, што јој припада, више пута предавана келија Св. Стефана (κελλιον καὶ τὰ πάντα τὰ αὐτοῦ)⁹³. Такође је и епископ Јерисоа Софреније добио (маја 1399) монидарион, односно келију Марка Кофа у Кареји и келију Мина на морској обали са поседима унутар њихових граница (αὐτὰ σὺν τοῖς ὄρλοις, σὺν τοῖς νομίοις αὐτοῦ) и свим другим поседима које је ова келија имала у Кареји. Поред тога је епископ Софреније добио и све исправе које су се на то односиле (ἅπαντα τὰ δικαιώματα)⁹⁴.

Међу добијеним правима посебно је било важно право располагања дохотком од тих келија. Протатски акти показују да су монаси — закупци, као директни поседници и уживаоци карејских келија, користили „једнострано и неокрњено” и приход од њих (οὕτως ἀποφέρεσται καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν πάσαν πρῶσων μονομερῶς καὶ ἀνακροτηριάστως)⁹⁵. Аналогно њима и манастир Дионисија је куповином винограда и келија Герасима Паха (јануара 1400) стекао и право коришћења свих годишњих прихода од њих (τὰς ἐτησίους ἀποκερδαίνειν καὶ εἰσκομίζεσθαι προσόδους)⁹⁶.

Све то, а посебно, као што смо видели, право продавања келија, показује колико је велика била власт њихових уживалаца — монаха купаца. При томе је протат једино водио бригу да уживаоци келија испуњавају дажбине и работе за њега. Због тога је он толерисао све оно што није крњило његове интересе као врховног власника карејских келија. Када то имамо у виду, постаје јасна и одредба протатског акта (септембра 1500), која опомиње под претњом најстрожих клетава држаоце Зосимове келије да се не усуде да придруже келију манастиру или другој келији и тако је потчине.⁹⁷ Тиме би очигледно окрњили и, вероватно, сасвим довели у питање права протата на поменућу келију.

⁹² О пропадању овог манастира в. стр. 37—38.

⁹³ Dionys. 23, 6, 11. и 24, 11, 17.

⁹⁴ Ktenas, стр. 275, 18, 20—21.

⁹⁵ Dionys. 23, 25; 24, 27—28; 35, 12—13.

⁹⁶ Dionys. 9, 26.

⁹⁷ Gedeon, op. cit. 6. ...μη τολμήση τις ἐξ αὐτῶν ἢ προσηλῶσαι τὸ κελλιον εἰς μοναστήριον, ἢ εἰς ἕτερον κελλιον, ὥστε ὑποδουλώσαι

КЕЛИЈА СВ. САВЕ У КАРЕЈИ

Хиландарска келија Св. Саве у Кареји заслужује посебну пажњу, јер је од свога постанка па до краја XIV века, докле пратимо њену историју, заузимала посебно место у хијерархији светогорских установа. Та изузетност њеног положаја састојала се пре свега у извесној самосталности, како према манастиру Хиландару, коме је припадала, тако и према протату на чијем се земљишту налазила. За то се побринуо још њен оснивач св. Сава. Све касније привилегије и повластице које је добијала надовезивале су се само на ту првобитну самосталност, коју је Савина келија стекла приликом свога настанка.

Св. Сава је основао Карејску келију после обнављања и организовања манастира Хиландара. Он сам говори о томе како је најпре подигао Хиландар, скупио братију и организовао живот манастира. После тога је решио да се побрине и за себе. Изишао је из манастира и створио у Кареји боравиште (жилишће) — келију довољну за двојицу или тројицу браће и црквицу за молитву. Келија је добила име по јерусалимском Сави Освећеном, чије је име и наш Св. Сава узео.¹

И Савини биографи такође причају да је св. Сава после оснивања Хиландара подигао себи келију у Кареји. Међутим, док тај догађај Теодосије бележи после Немањине смрти, Доментијан га ставља пред саму смрт Немањину.²

Св. Сава, који се у својој испосници у потпуности предао молитвама и посту, подржавајући у томе Саву Освећеног, који му је служио као узор, саставио је и правила (уставац) „како треба да се владају они који хоће да живе у овој келији”.³ Овај типик познат под називом Карејски типик у потпуности је регулисао положај келије св. Саве и њених становника и тако створио нов тип самосталне

¹ *Боровић*, Списи, 6, 4—11. и 146—147. = *Новаковић*, Зак. спом., 346—347. I и 369.

² Теодосије, 51. и 61, прев. *Башић*, 119, 127—128; Доментијан, 170—171, прев. *Мирковић*, 72.

³ *Боровић*, Списи, 147, 24—26.

установе на Светој Гори. Одредбе о самосталности и независности Карејске келије чине најважнији део типика. Оне су остале на снази, као и типик уопште, и доцније, тако да су се на њих позивале одлуке српских владара и архиепископа. Још на почетку типика налази се основна одредба, која је регулисала статус Светосавске келије. Она гласи: „Ни прот да нема власт над том келијом ни игуман нашег манастира (Хиландара), нити неко од братије да узнемирава онога који живи у келији Св. Саве“.⁴

Задржаћемо се најпре на првом делу ове одредбе, који говори о односу Карејске келије према протату. Из њега сасвим јасно прозилази да је келија св. Саве била изузета из протове надлежности. Ово је веома значајно, а у исто време интересантно, јер је познато да су све келије које су се налазиле у околини Кареје биле на првом месту протатове. Међутим, ако имамо у виду све оно што је претходило подизању Карејске келије св. Саве, од Савиног, па затим и Немањиног доласка на Свету Гору; колико велике су биле њихове заслуге за Свету Гору уопште, а посебно за манастире Хиландар и Ватопед, постаје нам сасвим разумљива и предусретљивост коју је прот показивао према Савиним захтевима како приликом обнављања Хиландара, тако исто и при подизању келије у Кареји.⁵ Осим тога, протат није Сави уступно, односно даровао земљиште за подизање келије, већ га је овај купио од протата. Давањем одређене новчане накнаде, тј. куповином комада земље у Кареји, св. Сава је стекао и већа права у односу на протат, него што би то било у случају да му је протат сам уступно место за подизање келије, као што је често била пракса у то доба (в. стр. 69). Овакав однос самосталности и потпуне јурисдикције Карејска келија св. Саве задржала је и касније.

И други део поменуће одредбе који изузима келију из власти хиландарског игумана је не мање важан. Он показује велику самосталност коју је имала Карејска келија у односу на манастир Хиландар. Слобода „тога места“ и неузнемиравање њеног становника били су од толико велике важности да св. Сава у Карејском типик у о томе говори још два пута. Он наглашава да ће будући становник „имати сваку слободу и власт над том келијом“ и „о слободи тога места“ се заклиње Христом и Богородицом. При томе поново упозорава да ни манастир Хиландар, ни његов игуман, немају никакву власт над њом и прети проклетством онемо ко би узнемирио становника келије или нешто од ње отуђио.⁶

⁴ Ibid., 7, 2—5.

⁵ Доментијан, (154—168, прев. *Мирковић*, 58—70.) и Теодосије, (41—67, прев. *Башић*, 49, 110—132) причају о доласку и Савином и Немањиним на Свету Гору и свим даровима, помоћи и уопште заслугама за тамошње манастире и монахе.

⁶ *Боровић*, Списи, 8,8—11; 12,13; 13,1—11.

Ова слобода келије подразумевала је уз административну и судску независност и велику самосталност у области имовинског права.⁷ При томе треба имати на уму да је економска независност била увек веома важна као основа за сваку другу самосталност. Карејски типик изричито каже: „И све што се налази у тој келији, било вино или воће, нека не узима наш манастир (Хиландар) ништа од тога, нити игуман другима да даје“.⁸ И ову одредбу о неотуђивости имовине поново понавља на крају типика.

Из ових одредаба се види да је келија имала своје винограде и воћњаке. То потврђује и Теодосијев опис земљишта на коме је келија подигнута: „набе (Сава) изврсно место у месту званом Кареји, водама богато и плоднорим дрвећем украшено.“⁹ Првобитно купљеном земљишту св. Сава је завештањем придодео још и половину свога винограда: „после краја мога живота половину винограда остављам мојој келији св. Саве која се налази у близини Кареје“.¹⁰ Поседовање довољних површина винове лозе било је разлог да у обавезу манастира Хиландара никад није спадало снабдевање Карејске келије вином.¹¹

Поред свега онога чиме је келија сама располагала, св. Сава је још обавезао и манастир Хиландар да материјално помаже келију. Ова обавеза се састојала у годишњем давању шесдесет литара масла „помена ради за кандило Сави Освећеном“.¹² За све остало св. Сава је слободно оставио на вољу хиландарском игуману и братству да „помажу чиме могу (прегрштом брашна, чанчићем уља, како то симболично каже типик) келију, а за накнаду ће имати у помоћи келијову молитву“.¹³

Међутим, изгледа да је манастир Хиландар веома настојао да се ослободи ове обавезе према Светосавској келији. Тако 42. члан Хиландарског типика категорички каже да после Савине смрти „не дате у оно место ништа, нити опет, заповедам, да узмете од њега нешто“.¹⁴ Да Хиландарци углавном нису испуњавали оно што им је Карејски типик налагао, види се из повеља српских владара и архиепископа који су их упозоравали на ту њихову обавезу (в. ниже).

И поред свих слобода и независности које је имала келија св. Саве, она је у исто време била повезана са манастиром Хиландаром и са њиме чинила једну органску целину. Та веза између ове две иначе самосталне установе произилазила је пре свега из права и дужности хиландарског игумана и братства да из своје средине бирају

⁷ Уп. *Хвостова*, Хиландарский монастырь, 48. сл.

⁸ *Горовић*, *Ibid.*, 7, 5—7.

⁹ Теодосије, 61, прев. *Башић*, 127.

¹⁰ *Chil.* II, 1, 50—51; *Chil.* I, 1, 61—64. = *Горовић*, *Списи*, 194.

¹¹ И краљ Милутин, када је купио адрфате у манастиру Хиландару за Карејску келију, изузео је давање вина келији: „разве јединога вина да не давајут“ (*Chil.* II, 17, 143—144).

¹² *Горовић*, *Списи*, 7, 8—9.

¹³ *Ibid.*, 7, 9—14.

¹⁴ *Ibid.*, 148, 17—21, в. даље нап. 16.

„човека богобожаљлива, који је способен да живи у келији на томе месту, према келијином типикy”.¹⁵

Ипак се после извесног времена и искустава стечених у међусобним односима келије и Хиландара јавила потреба за изменом и допуном онога што је св. Сава одредио. Тада је вероватно и уметнут 42. члан Хиландарског типика.¹⁶ Према њему, игуман и братство Хиландара и даље су задржавали право избора одговарајућег келијота за Савину испосницу, а при томе се упозоравају „да не бирају онога који би хтео да дође у келију ради телесног одмора, или неписменог, или онога који би купио право на живот тамо”. Ово последње очигледно подразумева давање апотаге, тј. куповину места у манастиру, односно за Карејску келију св. Саве. Наиме, уплатом новца појединац би стицао предност над другима у избору за житеља испоснице св. Саве. Надаље, док је св. Сава одредио да келијот кога он постави у келији „остане до живота свога непромењен ни од кога”, дотле 42. члан Хиландарског типика даје Хиландарцима право да уклоне Савиног ученика из келије „ако виде да он није достојан”.¹⁷ Наведене разлике између одредаба Карејског и Хиландарског типика у погледу Савиних наследника у његовој Карејској келији биле су резултат појава које су настале после његове смрти. Оно најважније, да ће становник келије увек бити припадник хиландарског братства, које ће га заједно са својим игуманом изабрати, увек је остало на снази.

Од колике је велике важности за Хиландарце било њихово право избора старца за Светосавску келију најбоље илуструје случај царице Јелене. Приликом обнове Карејске келије царица Јелена, која је преузела улогу другог ктитора келије, добила је право да у споразуму са хиландарским братским сабором поставља њеног старешину.¹⁸ Међутим, већ после смрти цара Душана, када је 1359. године, требало изабрати новог старца за Карејску келију, Хиландарци су, позивајући се на одредбе Карејског типика, оспорили царици то право.¹⁹

¹⁵ Ibid., 8, 3—6.

¹⁶ Да је овај члан био доцнија интерполација сматрају: *Хвостова* (Хиландарски манастир, 47), *Мошин* (Повеља краља Милутина, 42) и *Грујић* (Царица Јелена и келија, 48). Према томе одбацује се мишљење *Мирковића*, (Скитски устав, 6) да је и 42. члан Хиландарског типика писао св. Сава.

¹⁷ *Ђоровић*, Списи, 7, 14. и 8, 1—2; 148, 7—17.

¹⁸ *Сил*. II, 39, 66—70.

¹⁹ Запис једног триода из 1359. године спомиње да је у то доба пирг Св. Саве примио старац Михаило „одлуком оца игумана и све братије хиландарске”. О утицају царице на избор више нема помена (*Стојановић*, Записи и натписи, I, бр. 115; вп. *Грујић*, Царица Јелена и келија, 54). Осим тога, и одлука хиландарског братског сабора (1359—1360) о давању ктиторских права царици Јелисавети (мокашко име царице Јелене) за Карејску келију изричито јој је оспорила право постављања келијота у Светосавску испосницу. Наиме, предајући јој келију са целом имовином у потпуности, Хиландарци су задржали као неотуђиво право за свој манастир да келија остане неодојива од њега и да се старац поставља по типикy св. Саве (Види *Мошин*, Акти братског сабора, 194, ред 27—31).

На жалост не постоји могућност да се редом прате следбеници св. Саве, житељи његове испоснице. Одлуке хиландарског братског сабора о њиховом избору не постоје. Тако знамо само за најпознатије међу њима, који су обично у исто време били и истакнуте и угледне личности међу Хиландарцима и Светогорцима уопште. Зна се да је 1243. године у Карејској келији живео и написао Савину биографију Доментијан, који себе назива његовим учеником.²⁰ Веома кратко време, вероватно од половине 1311. године, у Карејској келији је живео чувени хиландарски игуман Данило, пошто је напустио положај игумана: „оставивши старешинство славног манастира Хиландара, уставши побе у келију св. Саве...²¹ Међутим, када се ускоро сукоб између краља Милутина и његовог брата краља Драгутина веома заоштрио, Данило је напустио Свету Гору и, на Милутинов захтев, постао бањски епископ.²²

Већ августа 1312. године као држалац (ἐπικρατῶν) Карејске келије спомиње се јеромонах кир Теодул.²³ Његов боравак у келији св. Саве веома је значајан не само по дугом боравку у њој него, још више, због његових заслуга за њено уздизање и утврђивање. Он се 1316. године, заједно са хиландарским игуманом Никодимом, обратио краљу Милутину са молбом за помоћ келији.²⁴ Пошто му је краљ Милутин дао „колико је било потребно за уздизање и обнављање келије...“, Теодул је „великом ревношћу и трудом подигао пирг“ (πρὸς τὴν τοῦ Πύργου οἰκδομὴν μεγίστη ἐχρήσατο τῆ σπουδῆ καὶ συνήρῃσεν ἐπιόντως καὶ ἐκοπίασε) са келијама и тако осигурао Светосавску испосницу од веома учесталих напада у XIV веку.²⁵ Изгледа да је он у Карејској келији провео и више од тридесет година. Није познато када ју је тачно напустио и прикључио се хиландарском братству, где је кратко време био игуман.²⁶ Вероватно да је сам Теодул, врло брзо после свога игуманства, замолио цара Душана и царицу Јелену за време њиховог боравка у Хиландару да му поново доделе на управу келију св. Саве. Цар и царица су изишли у сусрет његовој молби и тако „по жељи царства и уз пристанак игумана и

²⁰ Стојановић, Записи и натписи, III, бр. 4931. и 4932; уп. Грујић, *op. cit.* 49.

²¹ Данило, Животи, 356, у прев. 270.

²² *Ibid.* 357—359, у прев. 271—273. Јуречек, Историја Срба, I, 198; Мошин-Пурковић, Хил. игумани, 23; Пурковић, Српски епископи и митрополити, 24—25.

²³ *Mošin-Sovre, Supplementa Chil.*, 3, 30—31.

²⁴ *Chil.* II, 17, 96. сл.

²⁵ *Chil.* I, 80, 4—6. Вероватно да се по овом пиргу, нарочито касније када је царица Јелена обновила Карејску келију, она почела називати пиргом. Као пирг се спомиње: 1353 (*Mošin-Sovre, Supplementa Chil.*, 7, 19); 1359 (Стојановић, Записи и натписи, I, бр. 115); 1394 (*Meyer, Haupturkunden*, 200, 9); 1426 (Мошин, Акти братског сабора, 197, ред 24).

²⁶ Као игуман Теодул се спомиње у хрисовуљи цара Душана 18. јануара 1347. године (Уп. Соловјев, Одабр. споменици, 143—144); али већ 1348. он се јавља као проигуман (*Chil.* II, 39, 74—75. Уп. Мошин-Пурковић, Хил. игумани, 70).

свих стараца потврдисмо проигумана попа Теодула да буде старешина ове келије у Кареји”.²⁷ Међутим, то је било само за кратко време јер је он очигледно ускоро и умро, тако да се већ јуна 1353. године као држалац (старешина) Карејске келије спомиње јеромонах кир Е/Нуфрије (ὁ τοῦ εἰρημένου κελλήου τοῦ Ἁγίου Σάββα ἐγκρατῆς ἱερομόναχος κύρις Νούφριος).²⁸

Изгледа да је истовремено са Теодулом једно кратко време у Карејској келији боравио и хиландарски игуман Никодим, после напуштања овог положаја. То произилази из причања Никодимове повеље из 1322. године. У њој он најпре спомиње своје игуманство, па боравак у Светосавској испосници: „боравио сам у келији Карејској...”, а затим постављање за архиепископа.²⁹ О том његовом боравку у Карејској келији говори и служба Никодиму: „Ва пустињи пожил јеси... Иночествујуштих јединожитељ бил јеси”.³⁰ Дакле, видимо да су сва тројица стараца Карејске келије из прве половине XIV века били и хиландарски игумани, било пре или после свога боравка у поменутој келији.

О становницима — старцима келије св. Саве из друге половине XIV и прве половине XV века сазнајемо из спискова хиландарских братских сабора. Ови, као и они из ранијег времена, показују да је настојник Карејске келије, иако самостално правно лице, увек остајао припадник хиландарског братства. Природно је што његово присуство братском сабору није увек било обавезно.³¹ Међутим, на списковима хиландарског братства, где се међу присутним налази и старац Карејске келије, он, заједно са старцем Василијевог пирга, заузима веома високи положај у хијерархији братственика. Њих двојицу, прво старца Карејске келије — пирга, па Василијевог пирга, налазимо одмах после игумана и баште, односно бившег баште, а пре економа, еклезијарха и осталих братственика.³² Тако су после

²⁷ Chil. II, *ibid.*

²⁸ *Mošin-Sovre*, Supplementa Chil., 7, 34—35. То је исти Енуфрије који је присуствовао сабору цара Душана у Крупиштима, 2. маја 1355. године (Chil. II, 46, 13).

²⁹ Chi. II, 20, 186—187, уп. *Мошин-Пурковић*, Хил. игумани, 38; *Станојевић*, Српски архиепископи, 76. Међутим, *Грујић* (Царица Јелена и ћелија, 49) сматра да је Никодим боравио у Карејској келији пре свога игуманства.

³⁰ Према *Станојевићу*, *op. cit.*, 72, нап. 33.

³¹ Тако списак братског сабора од јуна 1332. године не садржи име старца Карејске келије. Највероватније је да се Теодул у то време налазио у испосници, а списак је био направљен од братственика „који су се тада налазили у манастиру” (Chil. II, 25, 46; в. *Мошин-Пурковић*, Хил. игумани, 70). Такође, ни списак братског сабора из 1348. године не спомиње старца Карејске келије. Међутим, међу братственицима се налази проигуман Теодул, који је нешто доцније поново био постављен на место настојника Светосавске испоснице (Chil. II, 41, 33).

³² Тако се Теодул „от келије Св. Саве” налази после игумана Никодима, односно Гервасија, баште Арсенија и бившег баште Јоасафа (Chil. II, 17, 127. сл; *Мошин*, Акти братског сабора, 186, ред 39 сл.). У осталим списковима хиландарског братства старци Карејске келије се спомињу одмах после игумана.

Енуфрија познати следећи старци Карејске келије: Михаило (1359—1360), Данило (1382), поп Сиојан (око 1426?) и духовник Варнава (1436—1437).³³

Међутим, поред ове повезаности између Хиландара и Карејске келије која се испољавала кроз личност старца келије који је обавезно био Хиландарац и увек остајао припадник манастирског братства, протатски акти и повеље српских владара показују још један вид повезаности ових двеју установа. То је било заједничко заступање интереса Светосавске келије, односно манастира Хиландара. Као заступници се јављају хиландарски игуман и старац Карејске келије — стварни законски представници тих двеју установа. При томе треба нагласити да појава хиландарског игумана уз старца келије није ни мало крњила самосталност Карејске келије, која је имала сва својства самосталног правног лица. Напротив, интервенције хиландарског игумана у корист Карејске келије биле су само природна последица органске целовитости манастира и келије. Хиландарски игумани, често пута као бивши или будући становници Светосавске келије, сматрали су сасвим природним да се за њу заузимају, користећи при томе своје политичке везе и утицај који су имали у протату, а још више на двору српских владара. Уз то, келија је сматрана манастирском и штитећи њене интересе, хиландарски игумани су радили у корист самог манастира. У исто време њихове интервенције су највише допринеле да су српски владари и архиепископи потврђивали црквено-правну независност Карејске келије и својим поклонима веома допринели њеном јачању и уздицању. У томе су се нарочито истакли игумани Никодим и Гервасије, који су много учинили и за благостање самог Хиландара.

Тако је протат августа 1312. године „на молбу нашег преблагочастивог јеромонаха, брата нашег, кир Никодима, игумана нашег часног манастира Хиландара” предао Карејској келији св. Саве једну келијицу која се налазила у његовој близини.³⁴ Нешто доцније, 1316. године, Никодим је заједно са старцем келије Теодулом ишао краљу Милутину да га моли да пружи помоћ за обнављање келије.³⁵ Милутин је, уз одобрење архиепископа Саве III, веома радо изишао у сусрет њиховој молби, што је вероватно представљало извесну захвалност Хиландарцима за њихове дипломатске услуге у Цариграду.³⁶ Он је тада пружио старцу Теодолу, кога назива својим духовником, потребну помоћ и уз то је снабдео келију новим књигама и иконама. О томе сведочи и запис јеванђеља које се чува у Карејској келији.

³³ *Мошин*, Акти братског сабора, 194, 196, 197. и 199.

³⁴ *Mošin-Sovre*, Supplementa Chil., 3, 16—18.

³⁵ Chil. II, 17, 107—112.

³⁶ Овде се мисли на дипломатску мисију хиландарског игумана Никодима на цариградском двору у вези са сукобом краљева Драгутина и Милутина. Посредовањем византијског цара (Андроника II) требао је да дође до измирења (Уп. *Јуречек*, Историја Срба, I, 198. и *Мошин-Пурковић*, Хил. игумани 30).

У њему се наводи да је краљ Стефан Урош приложио „светне и божественне књиге” келији св. Саве у Кареји.³⁷

Потреба за „уздизањем и обнављањем” келије о којој су говорили краљу Милутину игуман Никодим и старац Теодул открива прилично бедно стање Карејске келије у то доба. То је била последња навале каталанске компаније на Свету Гору почетком XIV века. Тада су страдале многе светогорске установе. Изгледа да су припадници каталанских пљачкашких трупа морали да пробу баш поред Карејске келије на своме путу од Хиландара према манастиру Пантелејмону, где се склонио хиландарски игуман Данило.³⁸ Карејска келија, као и Кареја уопште, до тада нису биле утврђене. Тек после тога, и помоћи која је уследила од стране краља Милутина, старац Теодул је, приступио, као што смо видели, подизању пирга да би осигурао келију од поновног сличног разарања и пустошења.

Поред поменуће помоћи, краљ Милутин је купио од Хиландараца за хиљаду перпера два адрфата и тиме обавезао манастир да даје потпуно издржавање „онима који хоће да живе у тој келији”.³⁹

И игуман Гервасије је приликом свога доласка у Србију 1332. године измолио од краља Душана да откупи још један адрфат од Хиландара за Карејску келију за исту новчану суму коју је и Милутин уложио у манастир.⁴⁰ Хиландарцима је очигледно било веома стало да српски владари купују адрфате баш од Хиландара, а не од неког грчког манастира и при томе су истицали да је „келија манастирска и да без обзира на куповину и да ли манастир хоће или не, он мора да је храни”.⁴¹ Издржавање које је на основу уплаћених адрфата Хиландар био обавезан да даје становницима келије састојало се од хлеба, масла, сочива, одеће и обуће и „од свега осталог што буде имала братија у манастиру”.⁴² У ствари, српски владари су куповином адрфата само реализовали као стварну обавезу Хиландара, оно на шта их је св. Сава обавезао Карејским типиком. Из тога је јасно колику је материјалну корист од уплаћених адрфата имао сам манастир.

Још више него краљ Милутин, који је „примио келију и обезбедио оне који у њој живе”,⁴³ о њеном економском уздизању и благостању побринула се жена цара Душана, царица Јелена. За време боравка царске породице на Светој Гори, „приликом обиласка светих места”, они су посетили и келију св. Саве у Кареји. Душанова повеља прича о томе да се царица ражалостила видећи „сиромаштво и бедно

³⁷ Стојановић, Записи и натписи, IV, бр. 6008.

³⁸ То је детаљно описано у Житију самог Данила (Животи, 340 сл, у прев. 257. сл, уп. Мошин, Повеља краља Милутина, 64—65).

³⁹ Chil. II, 17, 140 сл.

⁴⁰ Chil II, 25.

⁴¹ Chil. II, 17, 123—124; 25, 27—31.

⁴² Ibid. 17, 141—142; 25, 33—34.

⁴³ Ibid. 17, 101—102.

стање келије" и одмах је предложила да буде њен други ктитор, тј. да преузме на себе сву бригу о келији. За узврат је тражила да она, у споразуму са хиландарским братством, врши избор старца келије.⁴⁴

Овом приликом је цар Душан, на молбу царице Јелене, учинио велике дарове келији. Келија је заувек добила: „село Косориће у Хвосну, са свим његовим засеоцима — Дипољем, Дољанима, Чешковом и Челопеци, у њиховим потпуним границама, са вртovima, виноградима и маиновима, са ливадама, пасиштима, крчевинама (лазима) и планином као и са свим специјалним правима (правинама) тога властелинства“.⁴⁵

Дарована имања су добила сва уобичајена права и привилегије.⁴⁶ При томе је од посебне важности било изузимање дарованих имања од сваке световне власти (кефалије, кнеза, севаста и осталих), тј. за све финансијске, административне и судске послове њихових становника био је надлежан једино старац Светосавске келије, „да облада келија Савина и настојешти у њеј старац“.⁴⁷ Ово показује колико је велики значај и, у исто време, велику самосталност уживала Карејска келија средном XIV века.

Због тога није ни мало необично да уз хиландарског игумана Доротеја налазимо и старца Карејског пирга (келије) Енофрија и друге старце на сабору цара Душана у Крупиштима (2 маја 1355). Они су се обраћали цару за ствар манастира Хиландара.⁴⁸

Интервенције хиландарског игумана не искључују и право самосталног обраћања надлежним властима старца Светосавске испоснице. То је учинио поменути старац келије Теодул, вероватно 1326. године, када се обратио протату са молбом да му се додели једна од келија пирга коју је подигао.⁴⁹ Очигледно да је важност ствари одлучивала и о бројности лица који ће се за њу заузети. Тако смо видели да су се августа 1353. године, пред страхом од турских напада, протату обратили, поред хиландарског игумана и старца Карејске келије Енофрија, још и игуман Руског манастира Дамијан, угледни монах кир Исанија и јеромонах кир Дамијан.⁵⁰ Сви су били заинтересовани да се Карејској келији додели келијица Св. Тројице.

Важност и изузетност положаја келије св. Саве међу светогорским установама најјасније се види из односа светогорског протата према њој. Већ је споменуто да је њу још св. Сава изузео из про-

⁴⁴ Chil. II, 39, 74—76, в. стр. 94.

⁴⁵ Ibid. 39, 81—85; уп. *Грујић*, Царица Јелена и келија, 52.

⁴⁶ То је значило да су становници тих имања били ослобођени од свих великих и малих државних данака и работа, а посебно од соћа, позоба, приселице, војске, псара и покликсара, грађења и чувања градова, кошења ливада и обрађивања винограда, као и од разних глоба и намета (Chil. II, 39, 86—91. Уп. *Грујић*, оп. cit. 52).

⁴⁷ Chil. II, 91—93; *Грујић*, ibid.

⁴⁸ Chil. II, 46, 12—14. Уп. *Радојчић*, Српски државни сабори, 141.

⁴⁹ Chil. I, 80.

⁵⁰ *Mošin-Sovre*, Supplementa Chil., 7; в. стр. 43.

тове надлежности (в. стр 92). Међутим, протатски акти из XIV века показују да је протат Светосавску келију третирао као прави манастир. Поред уобичајених назива за ову келију: *κελλιον*, *ἡσυχαστήριον*, тј. млчаница и *πύργος*, протат је у исто време називао и манастиром, односно малим манастиром (*μονή*, *μονούδριον*).⁵¹ И не само да је називао, него је протат, како је речено, и сматрао манастиром. То се пре свега види из тога што је протат и келији св. Саве уступао опале келије (1312, 1347, 1353), као што је то чинио правим манастирима.⁵² Тиме ју је потпуно изједначио са њима. То се посебно види из протатске одлуке да је манастир св. Саве „дужан да држи и поседује добијену келију, као и остали манастири њима придружене у разна времена келије“.⁵³

У ствари, изузетност положаја келије св. Саве састојала се управо у прелазном карактеру њеног облика. Протат ју је у исто време сматрао и као келију и као манастир, па сходно томе је и називао. Као установу посебног прелазног типа келију св. Саве третира и типик патријарха Антонија од маја 1394. године. Дајући јој место у протатском савету и намећући јој обавезу натуралних давања, која су и остали манастири били обавезни да дају за своје келије, патријарх Антоније је признаје за самосталан манастир.⁵⁴ Међутим, у исто време, али у другом смислу, он је изједначује са осталим келијама. То се види из одредбе којом се упозоравају монаси пирга св. Саве да не узнемиравају прота у вези са сечењем дрва, које им је дозвољено само на горњем брежуљку; и даље наставља: „старац тога пирга у свему је дужан да се покорава проту, као и остале келије“ (*ὡς καὶ τὰ ἄλλα καθίσματα*); али да то ипак није само обична келија као остале, показује наставак ове одредбе: „да се не дичи старац својим манастиром, да нема никакву власт (*ἐξουσίαν οὐδεμίαν ἔχειν*), само да се снабдева храном, како му је ктитор (св. Сава) одредио, као и остали манастири“.⁵⁵

Наведена одредба о „поковавању у свему старца пирга проту“, која у ствари није одговарала правом одиосу Карејског пирга и протата, може се разумети када се имају у виду тенденције са којима је овај типик издан.⁵⁶ Овде треба имати на уму да се дешавало да су

⁵¹ Као манастир Карејска келија се спомиње: 1312 (*Mošin-Sovre*, *ibid.*, 3, 12); 1347 (*Chil.* I, 135, 18, 27, 30—31, 40; 136, 22); 1353 (*Mošin-Sovre*, *ibid.*, 7, 41, 49—50); као *μονούδριον* 1312. и 1347 (*Mošin-Sovre*, *ibid.*, 3, 25; *Chil.* I, 135, 12; 136, 15); *κελλιον* 1353 (*Mošin-Sovre*, *ibid.*, 7, 4—5, 34); *ἡσυχαστήριον*: 1344. или 1314 (*Mošin-Sovre*, *ibid.*, 6, 9, 12 сл.).

⁵² *Mošin-Sovre*, *Supplementa Chil.*, 3; *Chil.* I, 135; *Mošin-Sovre*, *ibid.*, 7.

⁵³ *Mošin-Sovre*, *ibid.*, 3, 26—27.

⁵⁴ *Meyer*, *Haupturkunden*, 197, 29.

⁵⁵ *Ibid.*, 200, 9—17.

⁵⁶ Патријарх Антоније је издао овај типик да би учврстио положај прота који је током друге половине XIV века био веома узарман. Многе одредбе и обавезе према протату престале су да се поштују и испуњавају. У настојању да што више ојача положај протата, као и да поврати проту ауторитет који је, изгледа, такође био пољуљан, патријарх Антоније је негде и претерао, као што је то случај са поменутом одредбом о поковавању старца Светосавског пирга проту.

управо веома званични документи, који су ишли за тим да регулишу извесне правне односе, могли истовремено да направе аналогну грешку у супротном смислу. То доказује повеља Андроника II Палеолога, коју је он издао Хиландарцима на њихов захтев (фебруара 1321) да би потврдио њихово право поседовање келије св. Саве, а истовремено и њено изузимање из надлежности протата.⁵⁷ Хиландарцима су одредбе ове повеље загарантовале право потпуног поседовања поменути келије (*κατέχειν αὐτοὺς τὸ δηλωθὲν μετόχιον ἀναφαιρέτως, ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιασείστως μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς καὶ τῶν δικαίων αὐτοῦ, καθὼς κατέχουσι τοῦτο καὶ μέχρι τουνῶν*).⁵⁸ У вези са тим поседовањем није требало да они наиђу ни на какве сметње ни од кога, а посебно не од стране прота; проти нису имали право ништа да потражују за келију од манастира Хиландара, како је то било уобичајено да се тражи „од других часних манастира”. Цар изричито наређује да се прот држи сасвим ван тога метоха” (*ἀπέχῃ τελείως ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου μετοχίου*).⁵⁹

Дакле, у своме настојању да елиминише било какво право протата на келију Св. Саве, ова повеља је прешла у другу крајност и назвала Карејску келију „метохом” манастира Хиландара. С обзиром да је претварање једног манастира у метох другог значило губитак свих његових права и престајање његовог постојања као правног лица, очигледно је да се о келији Св. Саве не може говорити као о хиландарском метоху не само 1321. године, него нити у било које друго време. Поред тога, приликом добијања „у метох” једног манастира или келије, обдарени манастир је био дужан да у накнаду испуњава одређене обавезе — дажбине протату. Из наведеног се види да манастир Хиландар управо за келију св. Саве није имао таквих обавеза према протату. То би се сасвим косило са постојањем Карејске келије као самосталне и независне установе.

Међутим, и типик патријарха Антонија и наведена повеља цара Андроника II само потврђују постојање прелазног облика једне установе, чији положај се током времена мењао у односу на протат, на световне власти и на остале светогорске установе.

За разлику од светогорског протата, који, поштујући самосталност келије св. Саве у Кареји, ни сам није имао никаквих обавеза у односу на њу, поглавари српске цркве су били дужни да је материјално помажу. Ту обавезу им је наметнуо још св. Сава, одредивши да српски архиепископ даје Карејској келији годишње по четрдесет перпера и 1 мазгу.⁶⁰ Пошто то није испуњавано, архиепископ Никодим I, који се, као што смо видели, бринуо за келију св. Саве још док је био хиландарски игуман, обновио је 1322. године Савину одредбу. Он је том приликом наредио да се направи препис Савиног

⁵⁷ Chil. I, 57.

⁵⁸ Ibid., ред 16—20.

⁵⁹ Ibid., ред 32—33.

⁶⁰ Chil. II, 20, 189—194.

Карејског типика, који ће се чувати у црквеној архиепископској ризници.⁶¹

Краљ Милутин је нешто повећао ову обавезу када је дао пећком архиепископу право да узима данак и од хиландарских метохија. Тада је одредио да сваки архиепископ даје Карејској келији св. Саве по четрдесет перпера, 8 мазги и 2 кожуха. То је и цар Душан потврдио на сабору у Крупиштима 2. маја 1355. године, упозоравајући да онај патријарх који не буде испуњавао ову обавезу неће имати ни право да нешто узима од хиландарских метоха.⁶² Међутим, и поред тога, убрзо после Душанове смрти, патријарси су престали да шаљу Светосавској испосници оно што им је било прописано. Због тога је поново патријарх Никодим II, 1450. године, обновио ову обавезу. То је учинио на интервенцију хиландарског игумана Романа II и његовог братства.⁶³

Поред свега што је изнесено о келији св. Саве у Кареји, потребно је посебно истаћи њен значај као места где је постојала извесна књижевна делатност током више векова. Већ је споменуто да је у њој Доментијан написао биографију св. Саве. Изгледа да је и Данило за време свога боравка у Карејској испосници почео да пише биографије српских владара.⁶⁴ Постоји сведочанство да се и Теодул, за време свога дугог пребивања у Савиној келији, такође бавио књижевним радом. Реч је о једином запису из 1336. године на хиландарском рукопису Теодосијева житија св. Саве.⁶⁵ Познато је да је у другој половини XIV века у Карејском пиргу преписан триод — трипесниц за светогорског прота Доротеја; скоро у исто време писан је и један пентикостар „на пиргу постници Светаго Сави“.⁶⁶ Овај традиционални књижевни рад у келији св. Саве настављен је и даље, током XIV и све до половине XVII века.⁶⁷

⁶¹ Ibid., ред 194—201.

⁶² Новаковић, Зак. спом., 431, VIII, IX = Chil. II, 46, 68—75.

⁶³ Новаковић, *ibid.*, 474, I = Chil. II, 84, 19. сл.

⁶⁴ Вид. Грујић, Царица Јелена и ћелија, 49.

⁶⁵ Стојановић, Записи и натписи, I, 64; Мошин-Пурковић, Хил. игумани, 69.

⁶⁶ Стојановић, *ibid.*, II, бр. 4231, 4456—4460. Уп. Грујић, *op. cit.*, 55.

⁶⁷ Грујић, *ibid.*, 55—56.

ПИРГОВИ СВЕТОГОРСКИХ МОНАСТИРА

Света Гора је, како смо већ видели, још од доласка првих монаха током IX века, а сигурно и пре тога времена, била изложена нападима и пљачкањима разних народа. То је био разлог да су први монаси пустињаци, пошто нису имали никаквих склоништа ни било какве заштите, више пута напустили Свету Гору приликом напада Арабљана у IX веку.¹ Међутим, када су светогорски монаси почели да стварају своја трајна обиталишта, а нарочито када су почели са изградњом манастира, водили су посебно рачуна о стварању јаким обезбеђења и утврда, које ће им унутар манастира пружати заштиту од свих напада са стране. Из архивских докумената светогорских манастира види се да су после напада Арабљана најдуготрајнија и најчешћа узнемиравања и пустошења долазила од стране гусара — морских разбојника. Видели смо да су због њихових напада пропали многи, првенствено приобални манастири (в. стр 34). Зато су приликом изградње нових манастира, и обнављања старих, изграђивани високи зидови око њих, а подизане су и посебне куле, зване пиргови.

Реч пирг (πίργος) у грчким документима најчешће се употребљава за ознаку утврде. У српским документима готово се подједнако наилази на израз пирг (пиръгъ) и стап (стаљпъ)². Да су они доиста имали исто значење, потврђује словенски текст „сводне хрисовуље“ Зографског манастира у коме се каже: „где је био стаљпъ звани пиргω“.³ Премда већ само значење речи указује на намену пирга, ипак се и у документима наводило да је дотична утврда подигнута за „заштиту и сигурност“, односно „чување становника“ (πρὸς φυλακὴν καὶ ἀσφάλειαν [συντηρήσεως] τῶν οἰκησόντων); или да га (пирг) „монаси имају за утврђење и сигурност и прибежиште“ (ἔχουσι τοῦτον εἰς στερé-

¹ Видели смо да је један такав напад био узрок распадања Евтимijeве лавре, после чега су се монаси повукли са Свете Горе (в. стр. 8). Према Успенском би то био трећи пут да је Света Гора готово сасвим опустела због напада Арабљана (Уп. Успенский, История Афона, III, Афон монашеский, 24, 34).

² В. индекс код *Новаковић*, Зак. споменици; Доментијан, 117.

³ *Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 45, 89.

ωμα καὶ ἀσφάλεια καὶ καταφυγὴν οἱ μοναχοί).⁴ За пирг је употребљавана и реч φρουρεῖον која најбоље показује његову праву сврху.⁵ Ако се спомиње καστέλλιον, значи да је у питању била већа утврда,⁶ а понекад и склоп утврђења. Такав је био утврбени град Равеникија (τὸ καστέλλιον τῆν Ῥαβενίκιαν, в. ниже стр 113). Важност кастела као фортификационог објекта показује и наглашавање у тексту документа: за чување кастела и осталих пиргова (ἐνεκεν τῆς φυλάξεως τοῦ καστελλίου καὶ τῶν λοιπῶν πύργων).⁷ Са доласком Турака јавља се и турски назив за утврду — кула (κουλᾶ). Међутим, у грчким и српским документима из XIV века реч кула се веома ретко употребљава.⁸

Поред свог главног одбрамбеног или стратегијског значаја, пиргови су имали и црквени значај у свакодневном монашком животу. Због тога је на врху пиргова увек подизана и мала црква за монахе који живе у њему.⁹ Велики пиргови су били вишеспратни, а на сваком спрату се обично налазила само по једна просторија за живот. Као грађевински материјал употребљаван је: камен, опека, прости малтер и дрво.¹⁰ Говорећи о пиргу св. Саве, који је међу хиландарским пирговима до данас најбоље очуван, Ж. Татић истиче да је то „јакко смела конструкција с обзиром на примитивна средства којима је грађено... Дрво је једина арматура овде: оно је имало за задатак да паралише сва истезања и све хоризонталне потиске који су овде врло велики. Али данас, када су дрвене греде, после толико стотина година, скоро иструлиле, или је барем њихова моћ сведена на најмању меру, долазимо до закључка да су

⁴ *Dionys.*, 13, 4; *Dölger, Schatzk.*, 93, 2; *Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 34, 34—35.

⁵ *Соловјев-Мошин*, *op. cit.*, 34, 54; *Dölger, op. cit.*, 93, 2, 8, 15, 24, 29.

⁶ Тако се кастел звани Стланесијев налазио на имањима Арсенија Цамблака у Принарију у теми Пополија. О томе говори завешатјна исправа самог Цамблака манастиру Ватопеду од маја 1356. године. Вид. G. I. *Teocharidis, Oi Tzampalakones, Макеδονικά*, 5 (1961—1963) 124—183, 135.

⁷ *Dölger, Schatzk.*, 45/6, II, 13—14. Исто тако спомиње се на острву Лемносу метох Велике Лавре Гомата μετὰ τοῦ Καστελλίου καὶ τοῦ Πύργου (*Lavra, app. II, 66—67*).

⁸ Скоро једини помен куле је у хрисовуљи цара Душана (априла 1348) манастиру Филотеју, где се спомиње „саграђена нова кула“ (κτισθέντος τοῦ ἐκείσε νέου κουλᾶ) у Зихни (*Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 8, 57—58). Да је кула турски назив за тврђаву уп. А. *Шкаљић*, Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине, I—II, Сарајево, 1957, II, 473.

⁹ Тако за пирг Руског манастира Житије Данила II каже: „Јер беше црква на врху тога пирга, која извана има тврде жељезне кључеве“ (*Данило* 352 у прев. 267). На врху хиландарског пирга Св. Борба била је црквица посвећена овом свецу (Уп. *Ђурић, Fresques*, 65—66; такође је вероватно да је на врху пирга Преображења Спасова била црквица Св. Тројице (*Бурић, ibid.*, 62—63) итд.

¹⁰ Пирг грађен од опеке спомиње се на метоху манастира Јована Претече на Меникејској Гори; он се налазио у околини Сера (τοῦ πλινθοκτιστοῦ ργού), *Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 42, 92.

овде здрава конструкција и срачуната (у главном) равнотежа утицале на стабилност ове грађевине кроз толико векова".¹¹

Једино заштитом коју је пружао пирг може се објаснити како се спасао хиландарски игуман Данило када се за време друге каталанске навале склонио у Руски манастир. Док се он налазио у пиргу овог манастира, непријатељи су га ватром покушали присилити на предају: „И тако у један час божанствену цркву и све зграде (палате) тога манастира упалише, а велику множину дрвета свукавши прислањаху око пирга у коме беше преподобни, лесе и даске, снопове лана свукавши ужегоше, док се није тај пирг зажарио као и огњена пећ. Јер они лукави и безбожни ратници разјариваху већи пламен, који је високо досизао".¹² Очигледно је да је тај пирг, захваљујући својој каменој конструкцији и уздигнутом положају, одолео толикој ватри.

Међутим, нису сви манастири били у могућности да саграде тако добро утврђене, безбедне и сигурне пиргове. Познато је да је манастир Анапавса у XIII веку имао мали пирг направљен од камена и блата (τὸ λιθοπυλοκ-ίστον πυργίσκιον), а да је пирг малог манастира Кацари изгорео приликом једног напада Турака.¹³ Свакако да овакви пиргови нису спадали међу оне који су, издижући се високо изнад манастирских зидова, а у исто време у склопу са њима, чинили да је „велика већина светогорских манастира пружала (и данас пружа) изглед средњовековних добро утврђених, градова".¹⁴

На жалост, о овим одбрамбеним манастирским утврдама има релативно мало вести више споредничког карактера, како у Житијама светогорских отаца, оснивача појединих манастира, тако и у документима манастирских архива. Међу овим последњим углавном их спомињу они који се односе на пропадање, односно обнављање појединих манастира. Међутим, као што смо видели, такви документи најчешће уопштено говоре о потпуној пропасти и бедном стању једног манастира, односно о непостојању монашких обитавалишта и црквица.

Задржаћемо се појединачно на подацима које пружају помегнути извори о манастирским пирговима који су, како се из тих података види, зидани углавном редовно у склопу манастирских „градских зидова".¹⁵ Тако се у сачуваној легенди о оснивању манастира

¹¹ Пирг Св. Саве није првобитно био саграђен у облику у коме је до данас сачуван. То је била обична кула која је чинила део утврбења, а касније је „повишена и проширена" (Уп. *Татић*, Трагом велике прошлости, 31).

¹² Данило, 351—352, у прев. *Мирковића*, 267.

¹³ *Kutl.*, 2, 25. и *Ross.*, 9. и 10.

¹⁴ *Грујић*, Гусари, 1.

¹⁵ Изгледа да су мањи пиргови били подизани на појединим метосима светогорских манастира. Да би штитили имања, зидани су на њиховим границама, тако да се најчешће и спомињу у граничним описима. Тако граница манастира Ксиропотама почиње од пирга τοῦ Θεσσαλονικέως, тј. Руског манастира; смемо да претпоставимо да је по старом имену Панте-

Зографа прича да су оснивачи овог манастира, браћа Мојсије, Арон и Јован Селима, направили уз своја скровишта и пиргове (τρία σκηνώματα καὶ πύργους ποιήσαντες).¹⁶ Такође и фалсификоване христовуље манастира Ксиропотама, које говоре о његовом оснивању и обнови, спомињу утврђивање тога манастира зидовима и пирговима.¹⁷

Житија св. Саве причају о обнављању манастира (цркве) св. Симеона Богопримца, који се налазио „при улазу у Свету Гору (са Халкидика) у месту званом Просфори“. Овај манастир су разориле и опустошиле гусарске навале. Св. Сава га је са оцем Немањом не само подигао и уредио, него и „сазидаше велики пирг који и до данас стоји, и градом оградаше“.¹⁸ Да је у питању био пирг унутар самих зидина, јасније се види из Доментијановог причања. Он, међутим, за разлику од Теодосија, спомиње само св. Саву као обнављача овог манастира: „А около свете цркве сатвори тврда град, и велику кулу поред њега сатвори на чување светих мужева који живе у њему...“¹⁹

И приликом обнављања и изградње Хиландара Сава и Симеон су га на исти начин утврдили: „А около манастира сазидаше град и велики пирг (кулу) у њему“.²⁰ Тај пирг који су они подигли и до данас је сачуван као пирг св. Саве.²¹

Поред ових првобитно постављених пиргова (грађених још приликом оснивања појединих манастира или нешто доцније) временом су, према потребама, подизане нове мање или веће утврде у склопу манастирских зидова. Тако је, за време краља Милутина, око 1300. године, подигнут у саставу зидова манастира Хиландара, југозападно од главне цркве, пирг св. Борба.²² У науци је до скоро преовладало мишљење да је овај пирг идентичан са тзв. „арбанашким пиргом“, једним пиргом манастира Хиландара, у коме је купио (после 1428) право становања Иван Кастриот са синовима Репошем, Константином и Борћем.²³ То се сматрало на основу натписа који је сачуван у ниши северног зида унутрашњег нартекса западно од Богородице Ходигитрије: „Раб божији Репош дукс илирски преминуо 6939“ (1431).²⁴

лејмона неки његов пирг добио име (Фалсификована хрисовуља Андроника II Палеолога, од августа 1302, за манастир Ксиропотам, Хег. γ 41). У опису границе малог манастира Скамандрина, од августа 1407, спомиње се да она иде „до пирга и великог камена“ (Фалсификована хрисовуља Манојла II Палеолога за манастир Констанонит: *Dölger, Schatzk.*, 52, 31).

¹⁶ *Соловјев-Мошин, Грчке повеље*, 45, 26; посебно пирговни Јована и Мојсија, ред 115. и 197. Јованов пирг се спомиње и 1286/7. у фалсификованој хрисовуљи Андроника II Палеолога: *Dölger, Schatzk.*, 48, 22. и 27.

¹⁷ Хег, α 14 и β 20.

¹⁸ Теодосије 45—46, прев. *Башића*, 114; о томе уп. *Грујић, Гусари*, 2.

¹⁹ Доментијан, 165, прев. *Мирковића*, 59—60.

²⁰ Доментијан, 165, у прев. 67; Теодосије, 50, у прев. *Башића*, 119.

²¹ *Đurić, Fresques*, 65—66. нап. 23.

²² *Ibid.*, 65. и 95. О овом пиргу в. *Бошковић, Светогорски пабирци*, 84—85.

²³ Уп. *Đurić, Fresques*, 95; *Бошковић, ibid*; *Грујић, Светогорски азили*, 81—82. и *Петковић, Арбански пирг*, 197.

²⁴ *Стојановић, Записи и натписи*, VI, 10038.

Овај натпис сведочи да је Репош, као и сам Иван, искористио свој аделфат, повукао се у пирг и ту завршио живот. Међутим, најновија истраживања и открића показала су да је Арбанашки пирг идентичан са једним другим пиргом који се налази изван зидина манастира Хиландара (в. даље).

Манастирски пиргови доживљавали су једнаку судбину као и њихови манастири. Тако у случају пропасти једног манастира и пирг му је пропадао са осталим његовим саставним деловима. На пример, приликом прве предаје манастира Анапавса (децембра 1257) говори се у опису бедног стања манастира да се и манастирски „мали пирг (зидан) од камена и блата савио од дугогодишње небриге“ (τοῦ λιθολοκτίστου πυργίσκιου ἐπιχλινοῦς γεγονότος ἐξ ἀμελείας μακρᾶς).²⁵ Сигурно да је обавеза подизања и обнављања манастира Анапавса, коју је на себе примио игуман Алипијског манастира Теофан, подразумевала и поправку, односно поновно подизање поменутог пирга.

Уз то пиргови су, као осматрачнице и главна одбрамбена места светогорских манастира, истовремено били и привлачна мета непријатељских навала. То илуструје судбина манастира Кали Агре. Његов пирг је био порушен у време предаје овог манастира од стране прота Козме (1263/4) игуману Алипијског манастира Јоаникију.²⁶ Зато је протат и сматрао ову предају корисном, не само да би задовољио тражења игумана Алипијског манастира него, што је било много важније, да би Јоаникије подигао у Кали Агри један „веома добар и јако чврст пирг“ (πύργον ἐν αὐτῇ ἀνεγείρη τῶν καλλίστων οἰοῦ καὶ στερεῶν).²⁷ Требало је да он не само заштити манастир Кали Агу, који се налазио на обали мора, него у исто време и да пружи обезбеђење унутрашњем копненом подручју које се пружало иза манастира. Донста, обавеза је испуњена и такав пирг је био сазидан (καὶ οἶον τὸν στερεὸν καὶ κάλλιστον προσεκτήσατο πύργον). Међутим, „неодољива навала безбожних народа — како наставља своје причање исти протатски акт — поново је срушила овај пирг“.²⁸

Може се са сигурношћу претпоставити да се овај напад десио негде током прве деценије XIV века, када је Света Гора претрпела велика пустошења од каталанских најамника. Пошто се поуздано зна из причања Житија архиепископа Данила II да су Каталанци стигли до Руског манастира, веома је вероватно да су допрли и до манастира који су се налазили супротно од њега. Томе у прилог иде и податак истог извора који каже: „Јер ови завојевачи добоше са својим силама у Свету Гору, и опколивши је, разграбише сва богатства сабрана у њој, и скоро је сву опустоше“.²⁹ Врло је вероватно да није било манастира који је тада остао поштеђен.

²⁵ Kutl, 2, 25.

²⁶ О тој предаји в. стр. 37.

²⁷ Kutl., 9, 26.

²⁸ Ibid., ред 28—29.

²⁹ Данило, 340, у прев. 258; ут. Gedeon, Ἐθως, 146.

Поменућа навала „безбожних народа“ могла би се, дакле, односити на један од похода Каталанске компаније. Јер, ускоро после тога, протатски акт из 1313. или 1314. године, који прича о тим догађајима, каже да је Кали Агра сасвим опустела и да је раније подигнути пирг пропао. Због тога, да се не би десило да овај манастир заувек остане у таквом стању и да би се његов пирг обновио (*ὡς μὴ ταῦτα γένηται καὶ ἵνα καὶ αὐθις ὁ τῆς Καλῆς Ἀγρας πύργος τὴν ἀνανέωσιν δέξοιτο*), протат је сматрао потребним да га заувек преда игуману Алипијског манастира Јосифу.³⁰ Сличан овоме био је и случај пирга малог манастира Кацари. Овај манастир је потпуно разорен за време једног напада Турака који се десио негде током четврте деценије XIV века. Према причању протатског акта из каснијег времена (априла 1363) Турци су и „пирг који тамо стоји спалили и друго уништили“.³¹ Због тога га је тадашњи прот Антоније предао Руском манастиру чији су се монаси побринули да се пропали манастир Кацари уреди.³² Тако је „пирг подигнут и испао је — како прича исти протатски акт — веома добар и чврст, и све друго је кренуло на боље“ *ὁ τε πύργος ἀνεκτίσθη, καὶ κάλλιστος καὶ στερεώτατος ἀπηρτίσθη*). Имајући све то у виду, прот Доротеј је са члановима протата донео одлуку, априла 1363. године, да овај манастир трајно остане у поседу Руског манастира.³³

Захваљујући подацима већ споменутог Житија архиепископа Данила II знамо детаљније о пустошењима која је у XIV веку, нарочито у његовој другој половини, претрпела Света Гора: „... Јер такав ужас могао се видети тамо, када је била пустош Свете Горе од руке противника. Јер ови безбожни народи: Фрузи, Турци, Татари, Моговари и Каталани, и остали многоименити народи, дошавши тада на Свету Гору, многе свете храмове огњем упалише и све њихово сабрано богатство разграбише и заробљенике одведоше у ропство, а остали њихови остаци скончаваху од најљуће смрти гладн“.³⁴ Тада је и сам хиландарски игуман Данило провео у „пиргу тога манастира“ (Хиландара) три године и три месеца. Овај податак указује на то да је манастирски пирг пружао прилично велику безбедност и заштиту.³⁵ То потврђује и наведени податак о Даниловом боравку у пиргу Руског манастира.

Навале Каталанске компаније, а касније и Турака, учиниле су да се током XIV века обратила већа пажња изградњи одбрамбених утврбења на Светој Гори. Тако смо већ споменули да је јеромонах

³⁰ Kutl., 9, 31—35.

³¹ Ross., 9, и 10.

³² Предаја овог манастира је извршена негде између 1348. и 1350. године, када је прот Антоније био на челу светогорске управе (в. *Darrouzès, Liste des Prôtes*, 427. и *Мошин*, Светогорски протат, 91).

³³ О обавезама манастира Кацари према протату в. стр. 61—62 и 64.

³⁴ Данило, 341—342, у прев. *Мирковића*, 259.

³⁵ *Ibid.*, 341, у прев. 258.

кир Теодул, старац Светосавске келије, која је такође настрадала од навале каталанских најамника, приликом њеног обнављања подигао у њој и пирг (в. стр 95). Овај пирг је био обновљен и утврђен у време када се царица Јелена побринула за целокупно обнављање Карејске келије због бедног стања у које је запала средином XIV века. То потврђује и протатски акт из јуна 1353. године, у коме се каже да „због великог, устрајног и жестоког напада безбожних Турака пре кратког времена саздан је пирг од часних монаха часног царског манастира Хиландара у њиховој келији која лежи у околини Кареје, а посвећена је блаженом и богоносном нашем оцу Сави Освећеном, да га (пирг) имају монаси који се налазе и живе у тој келији за сопствену сигурност, безбедност и чување”.³⁶ Поред овог пирга, који је изгледа сматран „великим”, постојао је и један мали пирг и још неко утврђење (προπύργιον καὶ χαράκωμα ἐν τοῦ μεγάλου πύργου), „који су се налазили на узвишеном месту и омогућавали да се гледа унаоколо веома добро и веома јасно”.³⁷ Обе ове утврде, свакако мање значајне, добиле су појачање и осигурање подизањем „великог пирга” у Светосавској келији. Све ово је требало да представља једну одбрамбену целину рашчишћавањем терена мале и порушене келије Св. Тројице, која се налазила у близини пирга Св. Саве. Наиме, монаси Светосавске келије уверавали су протат да „пошто добију то место, очистили би га и учинили сигурним и безбедним за свој пирг”.³⁸ Карејска Лавра је већ имала велику корист и од подизања пирга у келији Св. Саве (οὐ μικρὰν δὲ καὶ ἅπαν τὸ κἀδισμα τῶν Καρεῶν τὴν ὠφέλειαν ἐκ τούτου λαμβάνειν) те је протат, водећи рачуна и о своме веома тешком и несигурном стању, пристао да уступи малу келију Св. Тројице манастиру Св. Саве. И поред релативно јаке утврде, какву је чинио поменути склоп Светосавског пирга и за сам протат, он је имао и свој властити пирг. О њему се сазнаје случајно из протатског документа, од новембра 1394. године приликом одређивања места, где су се већ налазиле две келије Герасима Паха, које је протат тада уступио монаху Јоасафу и његовим пратиоцима.³⁹ Обе келије су се налазиле унутар Карејске Лавре. Једну од њих подигао је сам Герасим Пах у близини карејског пирга (πλησίον τοῦ πύργου).⁴⁰

Постојао је још један протатски пирг, који је споменут на исти начин, без ближег обележавања, у типичку патријарха Антонија од

³⁶ *Mořin-Sovre*, Supplementa Chil., 7, 1—8.

³⁷ *Ibid.*, ред 8—11.

³⁸ *Ibid.*, ред 24—29.

³⁹ О томе в. стр. 78.

⁴⁰ *Dionys.*, 7, 5. и 9, 2. Икономидес претпоставља да, пошто су се обе келије налазиле унутар Карејског центра, локација једне од њих „у близини пирга” може да се односи једино на протатски пирг, „јер је споменут без неке друге ознаке” (уп. *Oikonomides*, *Dionys.*, 69—70). Занимљив је и податак из једног недатираног пописа имања Велике Лавре. Он наводи да овај манастир поседује унутар протата келију ὁ Πύργος. *Lavra*, app. II, 78.

маја 1394. године. То је одредба која говори о обавези келија Факина да чине 5 работа проту „тамо у пиргу“ (. . . ἐκεῖσε εἰς τὸν πύργον . . .).⁴¹ По свој прилици су оба ова пирга спадала међу фортификационе објекте подигнуте током XIV века, када је, као што се поуздано зна, и протат предузимао мере у томе циљу.

Тако је прот Исак, чија је активност била веома свестрана, предузимао и мере за изградњу заштитних утврда, јер је потреба за њима, као што је већ речено, у то време била веома велика. Потврдни акт патријарха Исаије од децембра 1325. године о томе каже: „Било је веома потребно да светогорски протат и тамошњи манастири подигну негде утврду за заштиту и одбрану овог места (Св. Горе) од причињаваних им непријатељских навала и штета“.⁴² Као погодно за ту сврху наведено је место у близини уласка на Свету Гору, у Комитиси. Међутим, пошто је оно било у саставу метоха Ивирона, вођени су преговори између прота Исака и монаха овог манастира. Монаси су пристали да издвоје из свога метоха један комад земље од две стотине хвата, који је био стеновит и за њих неупотребљив, ради подизања поменутог утврде. Уз то су уступили и земљиште од педесет модија за насељавање потребног људства; али ни ту земљу нису морали да издвоје „од својих ораница или винограда, него им је било допуштено да дају ону која се налазила близу великог потока, или на другом месту, како одлуче обе странке“.⁴³

Пошто је, дакле, било обезбеђено потребно и одговарајуће место за градњу утврде, уследиле су врло важне одредбе о правима манастира Ивирона, као даваоца земљишта, у односу на подигнуту утврду и будуће становнике. Наиме, монаси манастира Ивирона нису смели да потражују никакву дажбину или одштету од становника утврде, која је „имала да остане без намета“ (τὸ μὲν εἰρημένον κάστρον διατηρήται ἀτελές), тј. монаси нису имали право да за уступљене две стотине модија траже накнаду у виду дажбине. Ипак, није се радило о потпуном уступку места за подизање утврде, јер је унутар ње имало да се монасима да одговарајуће место за боравиште. Међутим, за земљиште од педесет модија изван утврде будући становници су имали да плаћају ивирским монасима дужни кефалеон (τὸ ἀνῆκον κεφάλαιον)⁴⁴. Из ових одредаба се у исто време види да су потребе за одбраном биле тако велике, да су будући становници пирга (ἔποικοι) требали да буду као нека врста малог војног одреда. По томе би се овај пирг у Комитиси разликовао од пиргова светогорских манастира, чији су становници били сами монаси. Очигледно је да

⁴¹ Meyer, Haupturkunden, 201, 7. О манастиру Факина и обавезама келија Факина в. стр. 37—38, 89—90. Lampros (ἴτρια, 220) наводи да су остаци овог манастира са пиргом сачувани под називом Κολλετζίου. Данас келије Κολλετζίου припадају манастиру Ватопедау.

⁴² Dölger, Schatzk., 93, 1—4.

⁴³ Ibid., ред 14—18.

⁴⁴ Ibid., ред 23—30.

се у Комитиси, на метоку манастира Ивирона, радило о утврди већих размера, јер се на њу односи и констатација да је „постојала потреба за перперама, да би се у Комитиси подигла утврда” (*ἦν χρῆσις ὑπερτέριον διὰ τὸ ἓνα κτιοῦθι διὰ τούτων κάστρον εἰς τὴν Κομιτίσαν*).⁴⁵ То образложење је прот Исак дао приликом продаје опалог манастира Скорпија. Она је извршена негде око 1326. године, тако да се временски подудара са подизањем поменуће утврде. Међутим, очигледно је да се и овом приликом радило о нагодби између прота Исака и монаха манастира Хиландара, који су за поменути манастир платили протату шест стотина перпера. У противном, било би довољно да је протат извршио уобичајено уступање опалог манастира Скорпија Хиландару, тј. без давања новчане накнаде. Монасима Хиландара ишло је у прилог да добију манастир Скорпија, који је био суседан њиховим другим метосима. У исто време и за њих је било корисно да се подигне утврда у Комитиси, где је Хиландар, уз још неке друге светогорске манастире као што су Ивирон, Кутлумуш, Зограф, уживао одређена права. Уз то, Хиландар је показивао још већу заинтересованост за одбрану тога подручја, јер су његова имања била баш у суседству и најближа Комитиси. С друге стране, није сасвим случајно што се протат бринуо да подигне одбрамбени објекат управо у Комитиси, где се налазио и један од улаза у Свету Гору; поврх тога је Комитиса, која је имала свога великог економа зависила директно од протата.⁴⁶

Као што је протат водио бригу о подизању пиргова у склопу светогорских манастира или на њиховим метосима, тако су и сами цареви и солунски деспоти водили рачуна о њиховом подизању и одржавању, нарочито у време када је изградња пиргова, због учесталих и јаких напада, како на Свету Гору, тако и на цело подручје Халкидика, узела великог маха. Природно је што су не само монаси него и поједини угледни велможи подизали на својим имањима заштитне утврде, тражећи при томе, када је било потребно, цареву сагласност.⁴⁷ Царева интервенција била је потребна и прили-

⁴⁵ Chil., I, 110, 7—8.

⁴⁶ О Комитиси в. Г. *Острогорски*, Комитиса и светогорски манастири, ЗРВИ 13 (1971) 221—256; такође и *Lemerle*, *Kutl.*, 153 нап; *Вотраире*, Хег., 180. нап.

⁴⁷ Тако, на пример, Сабија Радослав, који је поседовао два сједињена, опустела села у Каламарији, тражио је од цара Андроника IV дозволу да на њима подигне пирг „сопственим трудом и трошковима.” Цар је изишао у сусрет његовој молби новембра 1378 (*Dölger*, *Schatz.*, 11,3). Аналогно томе, монаси манастира Св. Борба у Завлантији обратили су се цару Симеону Урошу са молбом да им изда хрисовуљом дозволу за зидање пирга на земљишту њиховог манастира. Цар им је дозволио, маја 1366 да „држе поменути пирг који ће подићи сопственим трудом и трошковима” (*Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 34, 31, сл.) И поменути Арсеније Цамблак (стр. 104 нап. 6) подигао је Станесијев кастел „сопственим трудом и трошковима;” он је, такође сам, подигао пирг на своме баптинском имању Гаанка у теми Вардара (*Teocharidis*, *Τσαμπλάκωνες*, 135—136). Аналогно Цамблаку и велики стратопедарх кир Георгије Астрас је подигао пирг на своме

ком подизања поменуте утврде на метоху манастира Ивирана у Комитиси. Наиме, монаси у почетку никако нису хтели да уступе поменуто место за подизање утврде, јер су се плашили да ће из свега тога, тј. овог издавања земљишта, изградње утврбења и досељавања људи који ће подлећи одређеним дажбинама, претрпети штету њихов метох. И тек кад се видело из цареве наредбе да је подизање утврде неопходно потребно, они ступају у преговоре са протом.⁴⁸ Из излагања које следи о пирговима светогорских манастира на манастирским имањима изван Свете Горе видеће се колико су велику пажњу њима поклањали византијски владари, нарочито почетком XV века.

★

Много више него о пирговима на самој Светој Гори има података о пирговима и утврдама у оближњим областима — катепаникијама Акра, оди. Јерисоа, Каламарије, Касандрије и Апра.⁴⁹ Ту су светогорски манастири имали бројне метохе, те су били веома заинтересовани за њихову одбрану од непријатељских напада. О томе сведоче и дефиниције појединих места, или чак и ширих подручја, као: „Пиргос преко пута Амулијана“, „Пиргудија нешто мало источно од Ксерксовог канала“, или „Пиргадикија у капетанији Акра, према Ермилији и Лонгу“.⁵⁰ Сва та одбрамбена упоришта грађена су, као и она на Светој Гори, током векова и у складу са потребама заштите тих области.

Тако су у Јерисоу постојали бројни пиргови на манастирским имањима. За пирг манастира Зографа, у близини његовог метоха у Јерисоу, сигурно је да је постојао већ крајем XIII века: *Τὸ εἰς τὸν Ἱερισσὸν χωράφιον τὸ τοῦ Πύργου αὐτῆς . . .*⁵¹ Исто тако су постојали пир-

имању у месту Мудро на Лемносу. Овај пирг, заједно са земљом од две хиљаде модија, поклатио је као метох манастиру Ватопедау. Тај поклон је потврдио цар Јован V Палеолог својом хрисовуљом од јула 1362 (ΣΣΒΣ 4, 1927), 242—243.

⁴⁸ *Dölger, Schatzk.*, 93, 7—14.

⁴⁹ О пирговима у катепаникију Ермилији има најмање података. То је можда и због природне заштићености ове области, која се пружала између Каламарије и Акра, обухватајући тако средњи део Хаалкидика (Уп. *Teocharidis, Κατεπανίκια*, 14—15). Тако се спомиње да је манастир Ксирпотам имао тамо метох са једним пиргом, црквом и кућом (*Χέρ. γ 20*).

⁵⁰ Уп. *Хег.*, стр. 138. нап. и карте код *Lake, Early Days*, и *Techaridis, Κατεπανίκια*.

⁵¹ Тако почиње попис имања манастира Зографа који су извршили апографеси Цимбанос и Алексије Амнос (*Zogr.*, 52, 7). Вероватно су исти апографеси (навод се само име Алексија Амна, док је име онога који је био са њим остало непочитано) извршили још један попис имања манастира Зограф, у коме се такође наводи пирг: *... πλησίον καὶ γύρωθεν τοῦ Πύργου...* (*Zogr.*, 53, 21). Издавачи зографских аката су оба ова пописа оставили недатираним. Соловјев примећује да је „немогуће рећи ко је био овај Цимбанос“, чије је „варварско име непознато“ (*Soloviev, Un inventaire*, 40). Делгер ставља први попис имања манастира Зограф (*Zogr.*, 52) у 1294. или 1309. годину, напомињући да је 1310. *terminus ante quem* за тај доку-

гови на метосима манастира: Ксиропотама, Ивирона, Есфигмена, Хиландара, Ватопеда и других.⁵²

Пиргови су постајали толико важни да се у XIV веку специјално спомињу као објекти владаочевих даривања. Тако је цар Душан, марта 1349. године даровао манастиру Дохијару утврбени град Равеникију са тамошњим пиргом, људима и целим његовим поседом и држањем (τὸ καστέλλον τὴν Ῥαβενίκαϊαν) [Ῥαβενίκαϊαν] μετὰ τοῦ ἐκεῖσε πύργου καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ).⁵³ Сигурно је да је у овом случају реч о утврбеном граду Равеникији, а не о катепаникију Ῥαβενίκαϊα (Ῥαβενίκαϊα); то је у ствари био веома редак назив за катепаникиј Акра или Јерисоа, који је обухватао источни део Халкидика, до граничне линије са Светом Гором.⁵⁴ И у хрисовуљи цара Душана, од маја 1346. године, којом, поред осталог, потврђује и права својине манастира Ватопеда на његовим имањима, уз метохе су споменути и пиргови (πάντα τὰ προσόντα αὐτῆς κτήματα καὶ μετόχια καὶ πύργους)⁵⁵; а у сличној хрисовуљи истога цара манастиру Ватопеду, пошто га је цар Душан лично посетио (априла 1348), пиргови су чак споменути уз имања испред метоха на Каламарији и

менат, пошто се Цимбеас (који је вероватно идентичан са Цимбаносом) те године спомиње као покојни (Dölger, Schatzk., 37, 67; стр. 109, нап. 67. и 68). Други попис (Zogr. 53) је из 1294. године (За то в. Г. Острогорски, Византијски практики, Сабрана дела Г. Острогорског, I, 11). Исти пирг се спомиње и у практику „о предаји манастиру Зографу његовог метоха у с. Јерисоу“ (од децембра 1317): Εἰς τὸ χωρίον τὸν Ἱερισσὸν πλησίον τοῦ πύργου τῆς αὐτῆς μονῆς... (Мошин, Акти из светогорских архива, стр. 179). Вероватно да је о њему реч и у општем попису имања манастира Зогафа, који су извршили апографеси Пергамин и Фарисеј, маја 1320. године ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν Ἱερυσσὸν ἐν διαφόροις τμημασι κειμένης γῆς πλησίον καὶ γύρωθεν τοῦ πύργου τῆς αὐτῆς μονῆς εἰς τὸν Προούλαχα... (Zogr., 17, 73—75).

⁵² Практик манастира Ксиропотама (око 1315/1316) спомиње у Јерисоу село које припада овом манастиру и зове се Πύργος (Хег., 18 D I, 7). Други пирг овог манастира спомиње се на метохи св. Димитрија мироточивог (Хег., γ 13—14). То је, истина, податак фалсификоване хрисовуље Андроника II Палеолога (августа 1302), али је сигурно да је тај метох Ксиропотамског манастира доиста постојао: в. његов помен у Душевној хрисовуљи истом манастиру, маја 1346. године (Соловјев-Мошин, Грчке повеље, 12, 9—10). Такође су позната и два пирга Ивироског манастира: τὸ ἐγγρίδιον ἢ Πραύλαχα μετὰ τοῦ πύργου αὐτοῦ и у Јерисоу метох са виноградама, њивама, пиргом, бањом итд. (Dölger, Schatzk., 37, 65—67). Практик Константина Пергамина, из почетка XIV века, за манастир Есфигмен спомиње у Превлаци пирг овог манастира: γύρωθεν τοῦ πύργου τῆς αὐτῆς μονῆς... (Espn., стр. XVI). На Превлаци и у Јерисоу споменути су и пиргови манастира Хиландара у повељи којом се потврђују сва његова имања, 1348. године (Новаковић, Зак. спом., 423 = Chil., II, 38, 144—146). У хрисовуљи Јована V Палеолога за манастир Ватопед, од августа 1344, спомиње се, поред осталог, да су монаси овог манастира имали у Јерисоу споменути звани Просфорсион и да су на њему подигли пирг: ... καὶ τοῦ ἀνεγερθέντος ἐκεῖσε παρ' αὐτῶν πύργου (ΕΕΒΣ. 4 [1927] 228—230). О истом пиргу је реч и у хоризми деспота Андроника од маја 1419? Уп. F. Dölger, Byzantinische Diplomatie, Ettl, 1956, 100).

⁵³ Соловјев-Мошин, Грчке повеље, 22, 10—12, и 20—22.

⁵⁴ Teocharidis Катепανίκα, 15

⁵⁵ Соловјев-Мошин, Грчке повеље, 11, 25—26.

αρχαῖς (ἤγουν κτήματα, πύργους, μετόχια ἐν τῇ Καλαμαρίᾳ διακείμενα καὶ ἀλλαχοῦ).⁵⁶

Као што су на источном делу Халкидика (у Акру одн. Јерисоу) постојали бројни пиргови, исто је било и у његовом западном крају, на Каламарији.⁵⁷ И ту су монаси појединих, углавном светогорских манастира подизали утврде на својим имањима. Тако се у хрисовуљи Андроника III (маја 1329) о имањима манастира Ватопеда спомиње да су монаси овог манастира недавно подигли пирг (ἀνηγέρθη παρ' αὐτῶν ἀρτίως καὶ πύργος) на своме метохи, посвећеном имену св. Борба, у селу Маманту.⁵⁸ Из хрисовуље цара Јована V Палеолога (маја 1343) сазнаје се да су и монаси манастира Дохијара поново сазидали пирг (ἐδείμαντο ἀρτίως ἐκ νέου καὶ Πύργον) на своме имању Диаволакамбу, такође у Каламарији.⁵⁹ Исто тако када је велики доместик Димитрије Палеолог продао своје село Амаријане монасима манастира Дохијара, они су га, за релативно кратко време од две године, побољшали, подигли на њему пирг и друго (ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐτὸ κατεσκεύασαν, πύργον τὲ ἐν αὐτῷ ἀνακτίσαντες καὶ ἄλλα).⁶⁰

Аналогно томе постојали су пиргови и на Апру.⁶¹ Тако се један од њих спомиње у опису границе имања манастира Ксенофонта у овом катепаникију: κατέρχεται μέχρι τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπὸ τοῦ Πύργου εἰς τὴν Ψαλίδα ἀπαγούσης.⁶² Поред њега наводи се и неки стари и можда пропали пирг до кога је, изгледа, граница ишла директно од поменуће Псалиде: ... καὶ τὰ προειρημένα δίπλα τῆς Ψαλίδος καὶ ἀπέρχεται κατ' εὐθείαν εἰς τὸν παλαιὸν πύργον.⁶³

⁵⁶ Ibid., 18, 20—21.

⁵⁷ Каламарија се јавља у светогорским исправама од 1300. године па надаље. Припадала је Солунској теми и пружала се недалеко од града Солуна дуж обале Халкидика према југу и истоку (Уп. *Teocharidis*, *ibid.*, 7—8).

⁵⁸ *Vatop.*, стр. 16.

⁵⁹ *ΕΕΒΣ* 4 (1927), 288.

⁶⁰ *Dölger, Schatzk.*, 20, 6—7. Велики доместик Димитрије Палеолог је најпре понудио на продају поменуто село, јер су суседи имали право првенства у куповини (πρωτίμηναις) Међутим, пошто га је проценио на преко две хиљаде перпера, нико га није хтео купити. Тада га је дао манастиру Дохијару за само шест стотина перпера, рачунајући да оно што је преко тога даје за спас своје душе. Када је манастир Дохијар већ учинио поменуто „добољшања“, за време двогодишњег поседовања села Амаријана, јавно се манастир Акапнију из Солуна, истичући свој захтев за Амаријане на основу права суседства. Због тога је била издата и одлука патријарха Филотеја са свим појединостима о поменутом селу. Најзад је и цар Јован V Палеолог, фебруара 1375. године, потврдио манастиру Дохијару право на Амаријане (*Dölger, Schatzk.*, 20). Село Маријане или Амаријане налази се у источном делу Каламарије: в. карту код *Teocharidis*, *op. cit.*, и уп. *Острогорски*, *Серска област*, 39, нап. 93.

⁶¹ Катепаникиј "Апру" (Ἄπρου или Λογγοῦ) заузимао је средње од три полуострва Халкидика, а припадао је такође Солунској теми (в. *Teocharidis*, *op. cit.*, 19—20).

⁶² Овај пирг се наводи у сва три пописа имања манастира Ксенофонта: недатираном (Хѐп., 4, 13—14), јануара 1318 (Хѐп., 6, 63—64) и новембра 1320 (Хѐп., 7, 135—136). Да је земља Псалис припадала катепаникију Апра уп. *Teocharidis*, *Κατεπανίκια*, 17.

⁶³ Хѐп., 4, 20—21; 6, 70—71; 7, 141—142.

Такође се на имању истог манастира званом τοῦ Νεακίτου у близини Лонга, налазио пирг са земљом Псалидофурнита и њеним парцима (τὸν ἐντὸς τοῦ τοιοῦτου Νεακίτου Πύργον σὺν τῇ γῆ τῶν Ψαλιδοφουρνιτῶν καὶ τῶν αὐτῆς παροίκων).⁶⁴

Почетком XV века од свих споменутих области изгледа да је најутврбенија била Касандрија, захваљујући првенствено обнови одбрамбених објеката које је извршио Јован VII Палеолог (ὠκοδόμησα τεῖχη καὶ πύργους ἐπάνω τῶν παλαιῶν θεμελίων).⁶⁵ Међутим, он не само да је сам подизао утврде него је покушавао да на то обавезе и манастире. Тако је на молбу монаха манастира Дионисија даровао овом манастиру (августа 1408) запуштено село Марискин са два зевгарија, одакле ће манастир добијати одређени приход.⁶⁶ Даривање је било условљено обавезом монаха манастира Дионисија да подигну пирг на добијеном добру за заштиту тамошњег становништва (μετὰ ὑποσχέσεως ἵνα ποιήσωσιν οἱ μοναχοὶ ἐκεῖσε πύργον πρὸς φυλακὴν καὶ ἀσφάλειαν τῶν οἰκησόντων ἐν αὐτῷ).⁶⁷

Међутим, монаси су се ускоро (децембра 1414) појавили пред царем Манојлом II, извињавајући се да нису подигли обећану утврду због тешког стања и борбе која је тамо вођена; при томе су изјавили да ће то учинити у што краћем року, када буду могли.⁶⁸ Монаси су у исто време тражили да становници који ће се настанити у тој тврђави буду ослобођени од државних дажбина и да село Марискин испуњава једино обавезе према манастиру. Цар је изишао у сусрет овој њиховој молби. Из тога је јасно да монаси нису могли одмах да искористе концесије и привилегије које је манастиру Дионисију учинио Јован VII Палеолог, ни да подигну кулу. Разлог за то су биле борбе које су у то време вођене у солунској области између султана Мехмеда I и претендента Мустафе.⁶⁹

Најзад је деспот Андроник Палеолог, син Манојла II, уместо манастира Дионисија који није био у могућности да то учини, сам подигао утврду у Марискину из сопствених средстава.⁷⁰ Он је то учинио,

⁶⁴ *Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 25, 22—24.

⁶⁵ Хег., 28, 13. Касандрија је најзападније полуострво Халкидика. Свакако су пиргови постојали ту и раније. Тако се на пример један метох манастира Есфигмена називао Пирг, очигледно по утврди која се на њему налазила: ἐν τῇ Κασσανδρείᾳ μετόχιον τὸ ὀνομαζόμενον ὁ Πύργος. Хрисовула цара Душана од априла или маја 1346: *Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 13, 28 = *Esph.*, 14, 25, где је датирана са 1347. годином.

⁶⁶ *Dionys.*, 10, 7—9.

⁶⁷ *Dionys.*, 13, 3—5. Овај уступак манастиру Дионисију, уз одговарајућу обавезу његових монаха, потврдио је ускоро после смрти Јована VII Палеолога (септембра 1408) цар Манојло II (1408/9) за време своје посете Солуну: ἐδεργέτησε δὲ τοῦτο μεταῦτα καὶ ἡ βασιλεῖα μου μετὰ τῆς αὐτῆς ὑποσχέσεως τῶν μοναχῶν. О тим догађајима в. *Oikonomides, Dionys.*, стр. 15.

⁶⁸ *Dionys.*, 13, 6—9.

⁶⁹ О томе *Oikonomides, Dionys.*, 104; такође уп. и *M. Laskaris, Ναοὶ καὶ μοναὶ Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου, Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Θεσσαλονίκη (1952), 342—344.*

⁷⁰ *Dionys.*, 17, 7—8; 18, 3.

како каже, за спасење своје душе и због тога, што је манастир Дионисија био манастир његове породице и што је он лично у њему боравио. Даље је одредио да ће за време свога живота скупувати доходак и половину пореза од тамошњег становништва, за чију ће се сигурност и остаде потребе такође бринути. Све то је после његове смрти имало да пређе у својину манастира Дионисија: досељеници, десетак и сваки други доходак и дажбина.⁷¹ Ове одредбе су биле неко време на снази, јер је већ септембра 1420. године деспот Андроник Палеолог, на тражење игумана манастира Дионисија Данила, уступио овом манастиру 10 зевгара обрадиве земље, која се налазила око Марискина; сељаци који ће обрађивати ту земљу били су обавезни да манастиру дају десетак; уз то је деспот придодао манастиру и нове земље и један рибњак.⁷²

Уступање дохотка од датог земљишта неком манастиру, у наведеном случају Дионисију, не само да је значило велику повластицу и добит за манастир него је у исто време обавезивало његове монахе да се брину о утврдама на уступљеним теренима. То се још јасније види из обавезе коју је Јован VII наметнуо манастиру Св. Павла, дарујући му јануара 1407. године опало село Св. Павла (παλαιὸν χωριὸν τὸν Ἅγιον Παῦλον), такође на Касандрији, са петнаест породица које тамо живе, десет зевгара земље и правом на риболов. Цар је ослободио становнике дарованог села од свих потраживања и давања. Једина обавеза коју им је наметнуо била је да сваке године дају манастиру св. Павла једну тридесетину од својих прихода за чување утврде и осталих пиргова (ἐνεκεν τῆς φυλάξεως τοῦ καστelliου καὶ τῶν λοιπῶν πύργων).⁷³

*

До сада је углавном било речи о пирговима који су се налазили у склопу манастирских зидина, или су подизани за заштиту појединих манастирских имања. О посебним значајним одбрамбеним утврдама грабеним изван манастира нема података пре друге половине XIII века. Тада је, изгледа, први такав самосталан објект — пирг (стальп) подигао краљ Урош I (1243—1276). То је пирг Св. Преображења Спасова. У вези са њим Доментијан каже да краљ „више великааго манастира (Хиландара) у гори сазда кулу (стальп)“, у време када су његови синови дорасли за војску.⁷⁴ Као и сви други пиргови, и овај је служио, пре свега, за заштиту Хиландара. Међутим, у њему се развила и књижевна и преписивачка активност. Тако се зна да је 1262/3 „у пиргу у месту Преображења Спасова“ граматик Теодор,

⁷¹ Dionys., 17.

⁷² Dionys., 18.

⁷³ Dölger, Schatzk., 45/6 II. Делгер је упозорио да је једна тридесетина прихода врло високи проценат за одржавање месних утврбења и да вероватно одговара ранијој καστροκτίσις (Ibid., стр. 127, nap).

⁷⁴ Доментијан, 117, у прев. Мирковића, 317; уп. Грујић, Гусари на Светој Гори, 4.

према упутствима Доментијана преписивао потребне књиге.⁷⁵ А сам Доментијан је у њему, 1264. године, завршио Житије св. Симеона.⁷⁶

Други пирг „се налазио на пола часа хода далеко од манастира у правцу скита Св. Тројице на Спасовој Води и био је сазиан на таквој узвишци да се са њега изванредно могао видети морски прилаз Хиландару све од рта Арапинове Главе, па до хиландарског пристаништа, а једновремено је бранио и прилаз Хиландару сувим путем”.⁷⁷ Овај пирг је на легенди једног бакрореза из 1757. године означен као Арбанашки пирг.⁷⁸ Као што смо споменули (стр. 106) арбанашки господар Иван Кастриот са синовима купио је право становања у овом пиргу после 1428, те би ова година била *тегпilis ante quem* за његово постојање. Не само представа на бакрорезу него и рушевине пирга које су и до данас сачуване у висини од четири до пет метара, као и остаци високога зида којим је био ограбен, поуздана су сведочанства о његовом постојању.⁷⁹ То што се гроб Репоша налази у самом Хиландару не стоји у противуречности са чињеницом да је Репош, као и његова браћа и отац, уживао пирг изван манастира.

За заштиту манастира Хиландара служила су још два веома значајна пирга. Један од њих је смештен на пола пута од Хиландара до његовог пристаништа.⁸⁰ На бакрорезу из 1757. године он је означен као „пирг на Савином пољу”,⁸¹ што би указивало да је назив „Милутинов пирг” настао можда тек у XIX веку. Данас је познат као „морски пирг краља Милутина”, који је „један колос од грабевине и по замисли и по размерама и по намени”.⁸²

Други пирг је подигао краљ Милутин почетком XIV века у месту званом Хрусија.⁸³ На основу обавештења и изворних података из XIV века о овом пиргу се зна више него о осталим споменутим пирговима манастира Хиландара. Краљ Милутин га је подигао на интервенцију хиландарског игумана Киријака, који је дошао к њему са неколико монаха. Пошто је изнео колике невоље трпе Хиландарци због напада гусара са мора, обратио се краљу са молбом: „Створи

⁷⁵ Стојановић, Записи и натписи, I, бр. 20; ур. Đurić, Fresques, 63, и Грујић, *ibid.*

⁷⁶ Доментијан, 117, у прев. Мирковића, 318.

⁷⁷ Ненадовић (Хиландар на графичким приказима, 105) први је пронашао и идентификовао овај пирг као Арбанашки.

⁷⁸ То је бакрорез „на коме је Хиландар представљен и приказан са свим објектима око њега који су му некада припадали од мора, односно његовог пристаништа, па све до дубоко у Атос” (Ненадовић, *ibid.*, 97). О истом бакрорезу в. и Давидов, Манастир Хиландар на бакрорезима, 155. сл.

⁷⁹ Ненадовић, Хиландар на графичким приказима, 106.

⁸⁰ Ур. Ненадовић, Конзервација пирга, 175. и Бошкових, Светогорски пабирци, 85.

⁸¹ Вид. Ненадовић, Хиландар на графичким приказима, 110. и Давидов, *op. cit.*, 158.

⁸² Татић, Трагом велике прошлости, 32.

⁸³ Chil., II, 11, 45—46; 14, 8—9.

нам препокојиште” на мору, пошто је сав монашки живот упућен на море.⁴⁴ Тада је Милутин сазидао пирг и на њему цркву Вазнесења. Око њега „сазда град” који је служио за прву одбрану пирга.⁴⁵

О месту на коме је подигнут пирг најдетаљније обавештење пружа Данило: „И ту на обали мора код места званог Хрусија, подиже велики пирг, и врх њега постави цркву на име Вазнесења Христа... А овај пирг је близу места, где је био град у раније дане звани Самарија”.⁴⁶ Пошто се већ тридесетих година XIV века поред пирга на Хрусији у документима јавља и Василијев пирг, као главни проблем поставило се питање идентификације тих двају пиргова, односно одређивање њиховог међусобног односа.

Р. Грујић, који се први позабавио овим питањем, дошао је до уверења да су пирг на Хрусији и Василијев пирг једно исто. Он је овакав закључак засновао на претпоставци да је пирг на Хрусији био на неки начин замењен Василијевим пиргом; а овај последњи се развио из келије старца Антонија, коме је хиландарски братски сабор дозволио да је подигне 1347—1348. године.⁴⁷ Ова замена је, према Грујићу, извршена негде између 26. априла 1348. и марта 1358. године.⁴⁸

Међутим, Василијев пирг је постојао још пре јула 1332. године, када му се као потпуно равноправној странци (πρός τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ κυρίου θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Πύργου, τῆς ἐπονομαζομένης τοῦ Βασιλείου . . .) која купује, обраћа продавац неки Максим Валамба са својом породицом.⁴⁹ Дакле, документи спомињу Василијев пирг у време када се још увек јавља и пирг на Хрусији. Овај последњи чак је споменут још новембра 1366.⁵⁰ Управо то што се у тако релативно широком временском периоду од преко тридесет година ни у једном документу не спомињу истовремено

⁴⁴ *Новаковић*, Зак. спом., 476 = *Chil.*, II, 10, 25—26.

⁴⁵ Данило, 133—134, у прев. *Мирковића*, 101. Постоји предање о томе да је овај зид био повезан са Хиландаром једним подземним ходником, те да је тако између пирга и Хиландара увек постојала веза (Уп. *Грујић*, Гусари на Светој Гори, 10. и *Татић*, Трагом велике прошлости, 32).

⁴⁶ Данило, *ibid.*

⁴⁷ *Грујић*, Гусари на Светој Гори, 8—9; *Chil.*, II, 41.

⁴⁸ Грујић је сматрао да се Василијев пирг спомиње први пут тек марта 1358 (*Зогр.*, 41), а пирг на Хрусији да се последњи пут јавља 1. јануара 1345. године (*Новаковић*, Зак. спом., 488). Међутим, пошто из Душанове повеље од 26. априла 1348. године, којом се одређују границе манастира Хиландара, „знамо да данашњи пирг и црква Св. Василија на морској обали код хиландарског пристаништа у то доба још нису постојали”, Грујић узима овај датум као *terminus post quem* за замену поменутих пиргова (*Грујић*, Гусари на Светој Гори, 8).

⁴⁹ *Chil.*, I, 121, 13—14; на исти начин се спомиње и у купопродајном акту из око 1332. године (*Chil.*, I, 122, 11—12). На ове документе, односно појаву помена Василијевог пирга тридесетих година XIV века указала је *Хвостова*, Хиландарский монастырь, 35—36.

⁵⁰ *Chil.*, I, 152, 8.

заступници оба пирга, указивало би да је у питању једна грађевинска целина. Међутим, још много поузданији доказ о томе да су пирг на Хрусији и Василијев били једна грађевинска и манастирска целина пружају подаци пресуде серског црквеног суда (од маја 1388) о томе да монаси Василијевог пирга морају да остану у покорности и послушности према манстиру Хиландару. У томе документу се прича да је Василијев пирг био подигнут по наредби краља Милутина, када је хиландарски игуман био Кирјак и да је на његовом врху била сagraбена црква Вазнесења. Видели смо из Милутинових повеља његовом пиргу да је истоимена црква била подигнута и на Хрусијском пиргу. Томе се додаје како је Василијев пирг добио село Куцово и друге њиве и винограде за које се из докумената о њиховом даровању поуздано зна да су биле дате Хрусијском пиргу.⁹¹ И Хвостова, разматрајући проблем односа ова два пирга није искључила ни могућност „да је пирг на Хрусији продужио да постоји у своме ранијем облику, а Василијев пирг је био само нови назив тога истог пирга“.⁹²

Потврду за овакво мишљење пружају још неки документи из друге половине XIV века. Из њих произилази да су оба пирга чинила једну манастирску целину и представљала једно правно лице, чији је положај у односу на манастир Хиландар био сличан положају Светосавске келије. Изнећемо неколико података који показују да су и административно и правно пирг на Хрусији и Василијев пирг били једна установа. Јануара 1345. године краљ Душан је даровао млин на Мармариону, уз нека друга имања, Хрусијском пиргу: „и још им придаде краљевство ми воденицу на Мармаре уз хиландарску воденицу“.⁹³ Међутим, у једном документу од марта 1358. године, говори се о спору манастира Зографа са монасима Василијевог пирга око млина који се налазио у суседству села Мармариона.⁹⁴ Док, опет, протатски акт од новембра 1366. године спомиње пирг на Хрусији као странку са којом манастир Зограф води спор по истом предмету.⁹⁵

Помени старешине пирга међу осталим хиландарским братственицима показују да се назив Хрусија задржао још прилично дуго, током друге половине XIV века, као званично име тога пирга. Тако акт хиландарског братског сабора из 1317—1318. наводи старца „от пирга који је на мори“; 1332. спомиње се „старац пиржанин“, а у списку братственика из 1359—1360. међу присутном братијом је и „старац пирга Хрусиискога“. У акту хиландарског братског сабора из 1382. године, као и у оним из каснијег времена (после 1426. и 1436—1437) спомиње се само старац Василијевог пирга.⁹⁶ То показује

⁹¹ Chil., I, 158, 98. сл. О идентификовању Хрусијског пирга на месту где је познат до данас Василијев пирг в. *Ђурић Fresques*, 83. сл. и *Бошковић*, Светогорски пабирци, 97.

⁹² *Хвостова*, *op. cit.*, 36.

⁹³ Chil., II, 34, 47—48 = *Новаковић*, *Зак. спом.*, 488, III.

⁹⁴ *Zogr.*, 41. и 42.

⁹⁵ Chil., I, 152, 8. сл.

⁹⁶ *Мошин*, *Акти братског сабора*, стр. 183, 114—115; 189, 144; 194, 43; 196, 43; 197, 24—25; 199, 22.

да је последњих деценија XIV века коначно превладало ово име уместо ранијег.

Поред изнесеног, Хрусијски пирг је интересантан и због свог посебног положаја према манастиру Хиландару, који је одредио још оснивач Хрусијског пирга краљ Милутин. Ова изузетност се састојала у извесном јединству тих двеју установа: „Да је манастир неразделив од пирга и пирг од манастира, што нема пирг да му даје манастир, ... и што нема манастир да му подаје пирг, да су неразделиви ничим”, како то стоји у Милутиновој повељи из 1308. године.⁹⁷ У повељи из 1309—1316. каже се: „Овај пирг не одвоји ми краљевство од манастира, него да чини јединство са манастиром ...”⁹⁸. Како се то реализовало у пракси, показује пример манастира Св. Никите, који се налазио изнад села Бањана у Скопској области. Њега је краљ Милутин обновио и даровао Хрусијском пиргу око 1308. године.⁹⁹ Милутин је при томе одредио да ће се цео приход даровног манастира делити на два неједнака дела, тако да ће две трећине добијати Хрусијски пирг, а једна трећина ће остајати самом манастиру Св. Никите.¹⁰⁰ Међутим, иако Милутин изричито каже да „Св. Никиту дах мојему пиргу”, ипак није пирг бирао и постављао економа Св. Никите, него је то, према Милутиновој одредби, спадало у надлежност хиландарског игумана, баште и целокупног братства.¹⁰¹ То значи да је властелинство Св. Никите (манастир са његовим имањима) припаљало Хрусијском пиргу, који се и користио приходима са даровног му манастира; али управљање и брига око манастира Св. Никите била је поверена Хиландару.

Међутим, овакав однос није дуго трајао. Милутин, потврђујући јединство пирга и манастира (1309—1316), говори о обавези Хиландара да даје сваке године потпун мертик, тј. опскрбу у храни, оделу и обући онима који живе у пиргу и цркви Вазнесења. А „тога ради” краљ је дао Хиландару манастир Св. Никите „са селима, људима и власима” и село Тморане, које се такође налазило у Скопској области.¹⁰²

Изгледа, међутим, да ни оваква промена својинских односа према манастиру Св. Никите није много утицала на монахе Хиландара да савесно испуњавају своју обавезу издржавања становника

⁹⁷ *Новаковић*, Зак. спом., 477, VIII.

⁹⁸ *Новаковић*, Зак. спом., 479, II = *Chil.*, II, 11, 62—65. Ова одредба је садржана и у скраћеном препису ове Милутинове повеље за коју је утврђено (в. Дипломатар, књига I, рукопис стр. 377) да је фалсификат: Зак. спом. 483, IV = *Chil.* II, 12, 39—42.

⁹⁹ *Новаковић*, Зак. спом., II—VI. Уп. *Горовић*, Даривање св. Никите 53. сл.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 477, VII.

¹⁰¹ *Ibid.*, 477, VI.

¹⁰² *Новаковић*, Зак. спом., 479, III—IV = *Chil.*, II, 11, 70. сл. О овом дару не говори се у фалсификованој повељи краља Милутина из 1309—1316: *Chil.*, II, 12 = *Новаковић*, Зак. спом., 482—483.

пирга. Краљ Милутин у уговору о куповини трију комата за издржавање оних који живе у келији Вазнесења и Св. Тројице (1318—1321) каже: „тога ради куписмо да не буде тешко манастиру“ издржавање монаха у пиргу.¹⁰³ О издржавању које је Хиландар био обавезан да даје становницима пирга говори се и у одлуци хиландарског братског сабора за башту Антонија (1348). Братство се обавезује да ће Антонију „давати по закону“, као и старешинама пирга који су били пре њега, „за годину дана како су први узаконили“: двадесет и четири литре масла, шест пари папуча, два пара калига и вино, а за хлеб да узима како му буде згодно, или хлеб или да му се даје жито.¹⁰⁴

Поред обавезе издржавања, веза између пирга и манастира била је и у томе што се старац пирга могао бирати једино међу монасима Хиландара. Као обавезу издржавања, и правила за избор старешине пирга одредио је краљ Милутин. Према његовој одредби, садржаној у повељи из 1309—1316. године, старац пирга имао је да се бира „заједничким договором краљевства ми и целог сабора“ и морао је да буде „први по игуману и башти“.¹⁰⁵ Старешина пирга, који је према заједничком мишљењу хиландарских братственика био способан за тај положај и на тај положај изабран, није могао бити смењен, изузев у случају да се установи његова кривица, а тада би се бирао и постављао други.¹⁰⁶

Доиста, подаци које имамо о старешинама Хрусијског, односно Василијевог пирга, показују да су њиме управљали најугледнији Хиландарци. Први нама познат је старац Симон (Симеон), кога Милутин спомине у повељи о адрфатима за пирг (1318—1321) као „старца мојега Симеона“.¹⁰⁷ Вероватно да је његов директни наследник у пиргу био „духовник краљевства ми, башта пирга морског кир Теодосије“. Тако је он наведен у повељи од 5. септембра 1327. године.¹⁰⁸ Када је он дошао на тај положај, не може се са сигурношћу казати, јер јеромонах Симон се спомине још 22. јануара 1327. године у једном купопродајном уговору, први после игумана Гервасија, а испред јеромонаха

¹⁰³ *Новаковић*, Зак. спом., 485, II—III.

¹⁰⁴ *Chil.*, II, 41, 48—54.

¹⁰⁵ Спискови братских сабора у којима се међу братственицима налази и старешина Хрусијског пирга показују да је ова одлука била на снази. Једино је старац Карејске келије био после игумана, баште и бившег баште, а испред старца пиржанина. Само једанпут старац пирга Јосиф нашао се после великог економа и еклезијарха, и то у акту игумана Гервасија о адрфатима за Карејску келију од јуна 1332. године (*Уп. Мошин*, *Акти братског сабора*, 189, 43—44).

¹⁰⁶ *Chil.*, II, 11, 113—124. = *Новаковић*, Зак. спом., 481, IX. У поменутој фалсификованој повељи краља Милутина Хиландарци су унели измену у ову одредбу и изоставили краљевство, тј. старац пирга се имао бирати само заједничким већањем хиландарског братства (*Chil.*, II, 12, 42—46 = *Новаковић*, Зак. спом., 483, V.)

¹⁰⁷ *Мошин*, *Акти брат. сабора*, 185, 27.

¹⁰⁸ *Chil.*, II, 23, 34—35.

Матије, Теодосија, Арсенија, великог економа итд. Међутим, пошто је наведен само као кир Симон, неизвесно је да ли је у то време још увек био и старешина Хрусијског пирга.¹⁰⁹ Можда је после Симона једно време старешина пирга био поп Матија. Наиме, у одлуци хиландарског братског сабора (из 1348) на челу са игуманом Савом каже се да се башти Антонију даје издржавање „како башти Теодосију и попу Матији и првим старцем прежда њих бившим”.¹¹⁰ Затим је познат вршилац дужности и настојник пирга јеромонах Јосиф (ἔχοντες τὰ δίκαια Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ τότε καιροῦ εἰς τὸν Πύργον), тако споменут у документу од августа 1329.¹¹¹ Он се још увек спомиње као „старац пиржанин” јуна 1332. године.¹¹²

По свој прилици је јеромонах Арсеније, ранији хиландарски башта и будући игуман, био наследник Јосифов на положају старешине Хрусијског пирга.¹¹³ Њему се, јула 1332. године, обраћа продавац Максим Валамба као „пречасном међу јеромонасима игуману у манастиру Исуса Христа спаса нашег у Пиргу (πρὸς τὴν σεβασμίαν μονὴν . . . τοῦ Πύργου, τῆς ἐπονομαζομένης τοῦ Βασιλείου, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ ἡγούμενευόντα τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις Ἀρσένιον . . .).¹¹⁴ Вероватно да је Арсеније био игуман Василијевог пирга све до смрти Гервасија, када га је заменио на највишем манастирском положају игумана Хиландара. Управник пирга је тада постао башта Антоније. То се десило негде средином четврте деценије XIV века. На то упућује једна недатирана хрисовуља краља Душана, коју је он издао на интервенцију „баште манастира пресвете Богородице Хиландарске,

¹⁰⁹ Chil., I, 112, 25. Могуће је да је Симон као старац пирга споменут први после игумана.

¹¹⁰ Chil., II, 41, 49—50 = *Мошин*, Акти брат. сабора, 190, 45—46. Старац поп Матија је заузимао веома висок положај међу хиландарским братственицима и спадао је међу најугледније Хиландарце прве половине XIV века. У актима хиландарског братског сабора за додељивање адрфата Карејској келији и хиландарском пиргу (1317—1318. и 1318—1321) поп Матија се налазио одмах после баште, бившег баште и старца Карејске келије, односно пирга (*Мошин*, Акти брат. сабора, 183, 115. и 186, 41). У списку братственика из 1332. године поп Матија је први после економа и еклезијарха (*Мошин*, *ibid.*, 189, 44). Међутим, касније (1347—1348. и 1359—1360), он више не заузима тако почасно место (*Мошин*, *ibid.*, 190, 32. и 194, 48). На основу изнесеног изгледа нам да је поменуто датирање службе попа Матије вероватније, него да је био директни Антонијев претходник. Осим тога, може се претпоставити да Матија није био старешина пирга, него један од двојице монаха који су живели у пиргу уз њега.

¹¹¹ Chil., I, 119, 5—6.

¹¹² *Мошин*, Акти брат. сабора, 189, 44.

¹¹³ Као башту Арсенија спомињу спискови братских сабора за куповину адрфата за Карејску келију и пирг на Хрусији из 1317—1318. и 1318—1321 (*Мошин*, Акти брат. сабора, 182—183, 112—113. и 186, 39). Међутим, према купопродајном документу од јануара 1327. године Арсеније више није имао дужност баште, а наведен је после игумана Гервасија и јеромонаха Симона, Матије и Теодосија (Chil., I, 112, 25—26). О Арсенију као хиландарском игуману в. *Мошин-Пурковић*, *Хил. игумани*, 58—65.

¹¹⁴ Chil. I, 121, 13—15; 122, 11—12.

јероманаха Антонија, предржешћаго пирг.¹¹⁵ Вл. Мошин указује на то да су 1336—1337. године поводом рођења престолонаследника Уроша биле свечаности на краљевском двору и да су дељени дарови манастирима и црквама, те да је тада могла настати и поменута хрисовуља краља Душана пиргу.¹¹⁶ На то би упућивало и оно што сам Антоније каже у одлуци братског сабора о томе да му се доделе адрфати (1348. године): „по наредби цара кир Стефана и благочастивог игумана хиландарског кир Арсенија и целог светог сабора предаше ми пирг на мору”.¹¹⁷ Из даљег Антонијевог причања се види да је он „по њиховој заповести много времена провео” у пиргу и дочекао старост и немоћ. То би могло да наведе на закључак да је Антоније чак до 1348. године био на дужности старешине пирга. Тада, пошто му је постало тешко да се пење на пирг, обратио се хиландарском игуману Сави и целом братском сабору са молбом да му дозволе да себи подигне келију пред пирга.¹¹⁸

Међутим, исто је тако могуће да Антоније већ 1345. године није био настојник пирга. У Душановој повељи којом дарује (1. јануара 1345. године) село Гандарохор Хрусијском пиргу прича се да су му се обратили хиландарски игуман Арсеније и „часни старац и духовник краљевства ми башта Амфилохије”.¹¹⁹ Било је сасвим природно да уз игумана Хиландара код краља интервенише и сам старац пирга, те би према томе у то време башта Амфилохије био старешина пирга. То поткрепљује и податак да је Антоније вршио функцију баште у Хиландару новембра 1345. године.¹²⁰

Мање података о старцима пирга имамо из друге половине XIV века. Од њих су познати: Василије (1359—1360), Макарије (1369), Атанасије (1382) и Теодосије (1393).¹²¹ Из XV века споменућемо Пајсија (после 1426) и Теодорита (1436—1437).¹²²

Из наведених података о лицима која су заузимала положај управника хиландарског пирга види се да су они припадали најугледнијим и најспособнијим Хиландарцима — дипломатима XIV века. Већина њих: Теодосије, Арсеније, Антоније и Макарије заузимали су пре тога највиши положај после игумана — функцију манастирског баште. Сам Арсеније, као и Теодосије с краја XIV века, био је после

¹¹⁵ Chil., II, 24, 49—50.

¹¹⁶ Мошин—Пурковић, Хил. игумани, 61—62.

¹¹⁷ Chil., II, 41, 11—15.

¹¹⁸ Ibid., ред 15—25.

¹¹⁹ Chil., II, 34, 23—26.

¹²⁰ Chil., I, 134, 107. *Хвостова* (Хил. манастир), 36. сматра да је Амфилохије био старац пирга.

¹²¹ Мошин, Акти брат. сабора, 194, 43; *Соловјев-Мошин*, Грчке повеље, 36, 22 = *Zogr.*, 43, 17—18; Мошин, ор. cit., 196, 43; Теодосија са 1393. годином датирају Мошин—Пурковић, Хил. игумани, 86; *Новаковић* (Зак. спом., 489) узима 1394—1402, а издавачи хиландарских аката (Chil., II, 71) 1389—1405.

¹²² Мошин, Акти брат. сабора, 197, 24—25; 199, 21—22.

вршења дужности настојника пирга игуман Хиландара.¹²³ Делатност свију њих била је широка и многострана, тако да о њима пружају податке документи различитог карактера, како званичне повеље владара, тако исто и приватноправни уговори, акти судског карактера и сл. Тако, на пример, присуство „пречасног монаха баште Пирга кир Макарија“ (τοῦ τιμιωτάτου ἐν μοναχοῖς πλάστᾳ τοῦ Πύργου κηροῦ Μακαρίου) у суду деспота Угљеше фебруара 1369. године приликом решавања парнице између епископа Јерисоа и манастира Зографа показује да је старешина хиландарског пирга спадао у то доба међу највише духовне архонте на Светој Гори.¹²⁴

Не треба губити из вида да су поред старешине пирга у њему боравили још неколико монаха — један, двојица или чак тројица. То се види и из поменуте одредбе краља Милутина о давању двају адрфата за монахе пирга, а трећег за оног који борави у келији св. Тројице. Оваква расподела адрфата у то време (1318—1321) показује да нису сва тројица монаха живела тада у пиргу. Један од њих је боравио у св. Тројици, келији, односно црквици која се налазила на врху пирга Преображења Спасова.¹²⁵ Тако је старешина пирга имао заменика у случајевима када је био одсутан, било да је присуствовао саборима хиландарских братственика, чији је припадник био, било да је одлазио на дворе владара због склапања купопродајних уговора, у дипломатске мисије и слично.¹²⁶

Управо у заједничком заступању интереса и пирга и манастира Хиландара испољава се главни вид њиховог јединства. Тако се приликом куповине трију кућа и комада земље од породице Печикопула за манастир Хиландар 22. јануара 1327. године спомињу као купци, уз игумана Гервасија, и јеромонаси: Симон, Матија Теодосије и Арсеније, па велики економ Ефрем, још један јеромонах Гервасије и сва браћа,¹²⁷ а августа 1329. године приликом куповине земљишта од хартофилакса Јерисоа и његове породице од стране манастира Хиландара уз Гервасија се једино налазио „у то време старешина Пирга“ Јосиф.¹²⁸ Дакле, очигледно је да је настојник пирга заступао Хиландар и водио рачуна о његовим економским интересима. Аналогно томе, налазимо игумана Хиландара Арсенија и башту Амфилохија

¹²³ Да је овај Теодосије био „потоњи“ хиландарски игуман сматрају *Мошин-Пурковић*, Хил. игумани, 86.

¹²⁴ Башта хиландарског пирга Макарије присуствовао је решавању овога спора заједно са протом Свете Горе, игуманима великих манастира Ватопеда, Хиландара, Ксенофонта, Каракале, еклезијархом Карејске Лавре и угледним световним архонатима (Уп. *Соловјев—Мошин*, Грчке повеље, 36 = *Zogr.*, 43. О томе в. *Острогорски*, Серска област, 116).

¹²⁵ Уп. *Ђурић*, *Fresques*, 62—63; Грујић, Гусари на Светој Гори, 22.

¹²⁶ Уп. *Мошин-Пурковић*, Хил. игумани, 45. сл. Пред серски црквени суд од Василијевог пирга дошла су тројица монаха: Нифон, Никодим и други Нифон, што показује да су тада најмање три монаха боравила у томе пиргу (Уп. *Chil.*, I, 158, 13—14).

¹²⁷ *Chil.*, I, 112, 21—30.

¹²⁸ *Chil.*, I, 119, 4—6.

да се обраћају краљу Душану са молбом да се пиргу дарује село Гандарохор.¹²⁹ Исто тако последње деценије XIV века старац Василијевог пирга Теодосије дошао је заједно са хиландарским игуманом Григоријем и старцима Германом, Макаријем и попом Теодосијем, код кнегиње Милице, тада монахиње Евгеније, и њених синова Стефана и Вука и молили су да се пиргу учини поклон.¹³⁰

Заједничке интервенције Хиландараца и старца пирга нису искључивале могућност да последњи иступа самостално као законити заступник установе која је имала својство правног лица. Споменули смо акцију Арсенија када је као игуман Василијевог пирга сам за њега куповао земљу.¹³¹ Такође смо видели да је на интервенцију баште Антонија „предржешчаго пирг тада” краљ Душан поклатио пиргу Богородичину цркву у Липљану са суседним селима.¹³²

Велика самосталност хиландарског пирга заснивала се на његовој потпуној економској независности од самог манастира. За то се побринуо још његов ктитор краљ Милутин. Он га је, одмах после оснивања, снабдео у цркви: књигама, завесама, иконама, крстовима, златним и сребрним посудама и свим другим потребним стварима; ван цркве: виноградама, маслињацима, стоком и уопште свим оним што ће служити за потребе старца и оних који хоће са њим да живе.¹³³ Даље, када је одредио да ће његов пирг примати две трећине прихода манастира Св. Никите, који му је даровао, Милутин је изузео пирг из надлежности манастирског економа и одредио да се само игуман и башта брину „метохијама и добитки пиржанима”.¹³⁴ Видели смо да су ова двојица обично и бивала, пре или после обављања ових највиших манастирских функција, старешине хиландарског пирга.

Међутим, врло брзо се променио однос хиландарског пирга према извору његових прихода, манастиру Св. Никите. Њега је, како смо видели (стр. 120) краљ Милутин предао Хиландару заједно са селом Тморанима, с тим да ће последњи давати издржавање становницима пирга. И управо то што се обавеза издржавања монаха пирга заснивала на купљеним од стране Милутина адрфатима, као што су и његови дарови били учињени „мојему пиргу”, јасно показује да није постојало јединство материјалних добара ових двеју установа. Штавише, краљ Милутин, кошта је потражио (1309—1316) од византијског цара Андроника II село Куцово „са виноградима, дохоцима и свим његовим правинама” изричито је казао да га није молио

¹²⁹ Chil., II, 34, 23—26.

¹³⁰ Новаковић, Зак. спом., 489, I = Chil., II., 71, 10—14.

¹³¹ Chil. I, 121. и 122.

¹³² Chil., II, 24, 47—51.

¹³³ Chil., II, 10, 27—30. и 11, 98—105. = Новаковић, Зак. спом., 480, VIII; о томе говори и Данило: „и постави многе палате, и ту утврди цео црквени устав, и даде свако довољство онима који ће живети у томе месту ...” (Данило, 134, у прев. 101).

¹³⁴ Новаковић, Зак. спом., 477, IX.

за манастир „нити га (село) дах манастиру, него да њиме влада старац који живи у пиргу храма Св. Вазнесења”.¹³⁵

На крају је краљ веома категорички одредио да над читавом имовином пирга, тј. оним што му је он дао, или што је старац пирга добио од неког другог, нема власт нико, ни хиландарски игуман, ни башта, ни економ или еклезијарх; једино је старац пирга имао да свим тим влада. Краљ уз то додаје да је „власт старца (над свом том имовином) изван власти манастирске”.¹³⁶ И најзад, Милутијин је, под претњом проклетства, забранио да било ко, тј. „ни сам краљ српске земље нити неко од постојећих игумана и братства”, отуђи нешто од онога што је он даровао пиргу.¹³⁷ Тако је правно и фактички Хрусијски пирг постао потпуно самосталан.¹³⁸

Хиландарци су, као што су то учинили са одлуком о избору старца за пирг (нап. 106), настојали да оповргну и ову Милутинову одредбу о економској самосталности пирга. Због тога су у поменутом фалсификату Милутинове повеље (из 1309—1316) казали само да „нема власт ни сам краљ” да узме нешто од онога што је Милутијин даровао пиргу и при томе су изоставили цео одељак у коме се у ту одредбу укључује и манастир Хиландар.¹³⁹

После краља Милутина право пирга као јединог уживаоца села Куцова, зевгалатија Горијаниса, села Гандарохора итд. на захтев Стевана Дечанског потврдио је Андроник II Палеолог, децембра 1324, а касније и краљ Душан, јануара 1345. године.¹⁴⁰ Очигледно да овим владарима није сметало да у повељама којима су потврђивали права Хиландара на његова имања, међу хиландарске метохе наброје и поменуте поседе пирга.¹⁴¹ На основу одредаба поменутих хрисовуља изгледало би да су права Хиландара на његовим сопственим имањима и на имањима Хрусијског пирга била иста. Међутим, с обзиром да је циљ њиховог издавања био једино тај да се потврде права и привилегије манастира Хиландара на његовим поседима, а било је познато да су манастир и пирг чинили неку врсту целине, биће да издавачи повеља нису сматрали за потребно да изузимају имања пирга.¹⁴²

¹³⁵ Chil., II, 11, 91—98 = *Новаковић*, Зак. спом., 480, VII; такође и у фалсификованој повељи: Chil., II, 12, 33—39 = *Новаковић*, Зак. спом., 482, II и 483, III.

¹³⁶ Chil., II, 11, 106—112. и 124—130 = *Новаковић*, Зак. спом., 481, VIII и X.

¹³⁷ Chil., II, 12, 146 сл.

¹³⁸ Списак властелинства пирга Хрусије, одн. Василијевог, детаљно даје *Грујић*, Гусари на Светој Гори, 23—31.

¹³⁹ Chil., II, 12, 50 сл.

¹⁴⁰ Chil. I, 101; Chil., II, 34, 28—29.

¹⁴¹ Chil., I, 60, 22—23; 70, 23; Chil., II, 38, 134. Исто су учинили Андроник II јула 1317, јуна и септембра 1321 (Chil., I, 138, 40).

¹⁴² Да односи између манастира Хиландара и његовог пирга нису довољно познати из других извора, на основу ових потврђених хрисовуља, могло би се доћи до погрешних закључака. *Хвостова* (Хил. манастир, 43) због тога закључује да се „понекад не сме изворима безусловно веровати”.

Из свега што је изнесено јасно се види да је Хрусијски, одн. Василијев пирг, био у потпуности самостална установа. Једина стварна веза са манастиром Хиландаром испољавала се у избору старца пирга, који је, будући изабран међу хиландарским братственицима, увек остајао припадник братства. Поред економске независности изгледа да је и у погледу права суђења становницима пирга овај био изузет из надлежности манастира.¹⁴³

Пошто је, дакле, хиландарски пирг, за који је, као што смо видели, последњих деценија XIV века превладао назив Василијев, готово у свему био самосталан и потпуно способан да опстане као независна установа, његови монаси су покушали да то и реализују. Тада је дошло до спора који их је, заједно са Хиландарцима, довео пред суд серског митрополита, маја 1388. године.¹⁴⁴ Овај судски акт је занимљив са више аспеката, али овде је посебно важно истаћи да су у њему потврђени главни основи међусобних односа пирга и Хиландара. Из њега се види да је током целог XIV века остала на снази онаква веза и јединство тих двеју установа, како је то одредио још краљ Милутин приликом оснивања Хрусијског пирга. Тако су монаси пирга у својој оптужби против монаха Хиландара најпре изнели да је њихов *μοναστήριον* од почетка био самосталан, а једино су башту, тј. старешину пирга, бирали Хиландарци (*ἔνωθεν τε καὶ ἀρχῆς ἰδιόρρυθμον, μόνον ἀπὸ τοῦ Χιλανταρίου παστᾶν ἐκλεγόμενοι*).¹⁴⁵ Пошто су обе странке биле саслушане пресуда је донета на основу старих судских одлука и хиландарских хрисовуља. Према је одређено да монаси пирга треба да покажу „послушност и покорност према њима (Хиландарцима), и да приме башту изабраног од манастира, да буду благонаклони и послушни према Хиландарцима као својим ктиторима, оснивачима и храниоцима“, ипак је јасно да је суд ишао за тим да успостави односе који су пре тога сукоба постојали између пирга и Хиландара. Аналогно овим одредбама, које су

¹⁴³ То се може закључити на основу одредаба неких докумената. У једном се каже да ће за неправде и невоље људи пиргових метоха бити надлежни „црквени владалци“; у њима можемо видети старца пирга и његове помоћнике (Chil., II, 8, 143—144). У једној повељи краља Стефана Душана (око 1331) све имунитетске повластице дају се људима „келије Спасове пирга“ у Липљанима, Сухограу и другде; уз то се одређује да им се суди једино „пред краљем и пред икономом настојаштим“. И овај податак показује да је пирг имао судску власт над људима својих метоха (Новаковић, Зак. спом., 486—487, VIII).

¹⁴⁴ Chil., I, 158.

¹⁴⁵ Ibid., ред 50—54. Занимљива је даља садржина оптужбе монаха Василијевог пирга. Они наводе да су све послушнике и екоме монаси пирга сами постављали да раде на њиховим имањима; а ови су управљали и руководиоци имањима како су боље могли (*πάντας δὲ διακομητὰς καὶ οἰκονόμους ἰδίους ἑαυτῶν τιθέντες τε καὶ ποιούμενοι εἰς τὰ ἡμετέρα κτήματα*). На то се надовезује суштина њихове оптужбе о томе како су их Хиландарци почели угњетавати: „љачкашким и грабежљивим начином су присвајали оно што је њима (монасима пирга) припадало“ (Ibid., ред 54. сл.).

се односиле на монахе пирга, Хиландарцима је било забрањено да „их утњетавају (и користе) њихова имања”.¹⁴⁶

Овакав положај Василијевог пирга као самосталне светогорске установе потврђује и типик патријарха Антонија од маја 1394. године. Према њему је старешина пирга (ὁ Βασιλείου μονῆς) заузимао одређено место у протату заједно са игуманима осталих самосталних манастира.¹⁴⁷ Исто тако Василијев пирг је био обавезан и на одређене дажбине протату, те се према томе ни по чему није разликовао од других независних манастирских установа на Светој Гори. Као Светосавска келија у Кареји тако и Василијев пирг показују да је, поред зависних келија — метоха појединих манастира, било на Светој Гори и прелазних облика манастирских установа које су имале извесна својства и једних и других.

¹⁴⁶ Chil., I, 158, 162. сл.

¹⁴⁷ Meyer, Haupturkunden, 197, 25. и 202, 16—17.

ЗАКЉУЧАК

Институција келија одржала се током читаве историје постојања монаштва на Светој Гори. Она је пролазила кроз одређене етапе свог развитка које су биле условљене еволуцијом свих осталих облика монашког живота. До стварања великих манастира, келије су биле једини облик живота светогорског монаштва. Од X века међу њих убрајамо и мале манастире, који су по величини и броју чланова били њима једнаки. У епоси настанка и развитка манастира обично су келије прерастале у манастире.

После настанка Велике Лавре и других великих манастира, поред самосталних келија, јављају се и келије зависне од манастира. Оне су се налазиле на извесној удаљености од манастира и задржавале су уску везу са њима. У надлежност манастирског игумана спадао је избор келијота за зависну келију. Он је имао да сачува потпуну повезаност са манастиром. Оваква чврста веза, поред осталог, била је узрокована и потпуном економском зависношћу келијота од манастира. Осим ових, келије зависне од манастира настајале су и приликом пропадања појединих манастира, кад су они постепеним губитком људства и имовине доспевали на ранг келија.

Самосталне келије су имале све услове за свој независни опстанак. Једна таква келија обично се састојала од обиталишта које је поред просторија за живот имало и посебну собу, малу капелицу (εὐκτήριον) за молитву. У састав те келије улазила је и одређена обрадива земљишна површина која је била неопходна за издржавање њених становника. Њена вредност је била велика, тако да се у документима X и XI века често пута манастирион или манастир назива и поље (ἀγρόν). Тиме се баца тежиште на земљишни посед који је припадао дотичном манастиру. У келији је живео њен предводник, обично старији човек (γέρον) са једним или двојицом, а понекад и више послужника, његових ученика. У другој половини X века самостални келијоти су имали одређено место у светогорској хијерархији. Међутим, они су били далеко од тога да буду изједначени са игуманима. Штавише, морали су да признају власт надлежног игумана, или да се удаље са његове територије. Наиме, стварањем великих манастира самостални келијоти су изнајмљивали од игумана

на одређени или неограничени временски рок земљишни посед са већ постојећим обитавалиштем (или су га сами подизали). У случају њиховог одласка, надлежни игуман им је надокнађивао само уложене трошкове, тј. вредност коју су утрошили за подизање и побољшање келије. Стварни власник келијотове непокретне имовине остајао је манастир. Посматрање судбине самосталних келија, било да су постојале раније или су настале после стварања великих манастира (издвајањем келијота из манастирског братства), показује да су такве келије биле у процесу ишчезавања. Оне су биле присаједињаване неком већем — обично своме матичном манастиру. За то је поред споразума предводника келије и игумања манастира коме се он хтео присајединити била потребна и сагласност и потврда протата као врховне власти над целим светогорским поседом.

Дакле, превладавањем великих манастира постепено је престала пракса стварања малих монашких јединица. Од тада се налази само на келије које су настале опадањем појединих манастира. Њих је протат као опале и запуштене уступао у метохе другим већим манастирима. Временски се не може поставити граница када је протат отпочео са овом праксом. Очигледно је да је она настала онда када су се почели јављати такви пропали и запуштени манастири, који су аутоматски прелазили у надлежност протата. Природно је да у X и XI веку, у време када су манастири тек настајали и развијали се, није могло бити много таквих који су већ прешли свој животни пут и потпуно пропали. Њих је било много више касније, почев од XII, а нарочито у XIV веку.

Узроци њиховог пропадања били су бројни и разноврсни. Међу њима на првом месту треба истаћи гусарске навале са мора, а у XIV веку нападе Турака, који су допринели да многи манастири постану метоси других, најчешће својих суседа. Поред ових, постојали су и други узроци који су допринели да су неки, често пута велики, угледни и богати манастири пропали, као: неповољни природни услови (нестацица воде), немар и небрига манастирских предводника и сл.

Келија, као и уопште свака манастирска установа, када је постајала методом неког од светогорских манастира, губила је својство правног лица. То је значило губитак свих имовинских права келије и као последица тога губљење права на самостално располагање дохотком са тих имања, пошто су она прелазила у својину манастира коме се келија уступала. Сва права и повластице које је келија имала док је била самостално првено лице уступана су манастиру. Тиме је она постајала потпуно власништво једног манастира који је добијао веома широка права и повластице да њоме располаже. Само изузетно и веома ретко спомињу се манастири који су и, поред прикључивања другим остајали правни субјекти.

Поред оваквих манастирских установа, које су се налазиле на разним деловима Свете Горе и које су под разним околностима долазиле као келије у директну надлежност протата, овај је имао

и већи комад земље у околини саме Кареје. Делове тога земљишта протат је веома рано почео да уступа појединим манастирима. Тиме је подстицао подизање келија на томе земљишту и његово обрађивање. Келије које су се током времена све више почеле да подижу око централне зграде протата познате су као „протатске келије“ (τὰ κελιά πρωτατῖνά). Оне су биле од великог значаја како за светогорске манастире, тако и за сам протат. Њих је протат давао уз одређену накнаду на уживање и располагање појединим манастирима за боравак њихових представника приликом одржавања протатских седница. Сви светогорски манастири, чији су представници учествовали у раду протата, увек су настојали да им обезбеде смештај у Кареји. Поред уступања карејских келија појединим манастирима које се вршило на неограничено време од стране протата, посебно је интересантно њихово давање на доживотно уживање и коришћење појединим лицима, а преко њих и манастирима. Међутим, крајем XIV века се из практичних разлога поново наша могућност да поједини манастир остане власник једне келије у Кареји неограничено време.

Поред ових протатских келија, посебну пажњу привлачи хиландарска келија Св. Саве у Кареји, јер је од свога почетка па до краја XIV века заузимала посебно место у хијерархији светогорских установа. Она је увек задржала одређену везу са манастиром Хиландаром, како је то одредио још њен оснивач св. Сава. Њен значај и улога временом су порасли толико да је у XIV веку била изједначена са самосталним манастирима, премада је у исто време сматрана и за келију.

Манастирски пиргови су представљали главна одбрамбена упришта за заштиту манастира, а такође и њихових имања. У склоп манастирских зидина подизани су још приликом њихове изградње, а према потребама су често пута и накнадно дозифивани. Тако су светогорски манастири и протат показали изузетну активност у зидању пиргова на Светој Гори током XIV века. Док о пирговима који су се налазили у склопу манастирских зидина или су подизани на појединим манастирским имањима (у Јерисоу, Каламарији, Касандрији, Апру) има доста података, о посебним манастирским утврдама које су грађене изван манастира нема података пре друге половине XIII века. Изгледа да је први такав пирг био Св. Преображења Спасова, који је подигао краљ Урош I. Међутим, много познатији од њега је пирг на мору звани Хрусијски, који је подигао краљ Милутин. На основу докумената из XIV века види се да је овај пирг био идентичан са пиргом који је познат као Василијев. Овај назив је у потпуности превладао крајем XIV века. Као Карејска келија Св. Саве, и Хрусијски пирг је постао скоро сасвим самостална установа. Једина стварна веза са манастиром Хиландаром испољавала се у избору старца пирга, који је, будући изабран међу хиландарским братственицима, увек остајао припадник братства. Поред економске независности, изгледа да је он и у погледу права суђења становницима пирга био изузет из надлежности манастира.

Summary

KELLIA AND PYRGOI ON THE MOUNT ATHOS IN THE MIDDLE AGES

The Mount Athos kellia, as small integer monastic units, which had originated soon after the arrival of the first monks to the Mount Athos in the first half of the IXth century, were maintained in the course of the whole history of the monkhood on it. However, while the histories of great Mount Athos monasteries were the main object of studies made by travellers and scientists, the kellia have been, up to the present day, far less exposed to the light of history. The historians of the Mount Athos deal with them only incidentally, only if they are directly connected with the principal object of their expositions.

From the documents preserved in the archives of the Mount Athos monasteries can be seen that the kellia were entirely formed social individualities, legal subjects with determined rights and obligations resulting therefrom. The fates of some of them may be followed throughout a longer period of time, sometimes even through several centuries.

Our principal source on them are the decisions of the Mount Athos Protat, which is entirely comprehensible if one considers that the kellia were within its direct jurisdiction. In addition to the charters, an important place is held also by the Mount Athos rules, completed by the Lives of the Mount Athos fathers. Basing ourselves on the data from all these sources, we tried to show the historical course of the origin and development of the kellia. It passed through determined stages, which were conditioned by the evolution of all other forms of monastic life.

Thus, the rude and primitive anchoretic life of the first hermits, when they lived separated or associated with one another, was very soon replaced by the first monastic associations known under the name of laura. The monks of a laura gathered on the occasion of the prayers in common, but otherwise they did not live together, but in their an-

choretc kellia, more or less dispersed on a spot. Although we can speak about the life in common of the members of a laura, the laura system was at the same time only an improvement of the anchoretic life, a provisional short period during which the monks prepared themselves for the resumption of their solitary existence.

Until the creation of large monasteries, the monks — kelliots, either living entirely as hesychasts or as a part of a laura, were completely free and independent of any closer connection with a community. The kellia were, thus, the only form of monastic life of the Mount Athos monks. Since the Xth century we include in their group also small monasteries, equal to them by their size and the number of members. In the period of the forming and development of monasteries, the kellia usually grew to become monasteries.

After the Great Laura and other large monasteries had been founded, there appeared, in addition to the independent kellia also such as were dependent on some monastery. They were usually situated at a small distance from the monastery and maintained close relation to the former. The choice of the kelliot which would live in such dependent kellion fell within the competence of the hegumen of the monastery. The kelliot had to keep up the links which connected him entirely to the monastery. Such a solid link was, among other things, caused also by the complete economic dependence of the kelliots on the monastery. For the monks in the Mount Athos it was of an essential importance that their own situation had greatly changed by the foundation of the Great Laura and the introduction of the coenobitic way of life. When the hesychast, namely, had become a part of the monastic community (Great Laura or some other monastery), he was no more allowed to withdraw freely, at his own will, from the monastery and to devote himself to the solitary life. On the other hand, if he lived far from the monastery with the hegumen's permission, the latter had always the right to call him back to resume the community life and to charge him with a monastic duty.

In addition to these, the kellia dependent on a monastery owed sometimes their origin to the decline of some monastery which, losing gradually its members and its property descended to the rank of kellia.

The independent kellia possessed all conditions necessary to their autonomous existence. One of such kellion usually consisted of a dwelling, which, in addition to the living rooms, comprised also a little chapel for prayers. It had also a small plot of arable land, indispensable for the maintenance of its residents. This land had a great value, so that in the documents of the Xth and XIth centuries, to the *monidrion*, i. e. the monastery was given also the name *agros*, it means field. In this way the stress was laid on the landed property which belonged to the monastery in question. There lived in each of the kellia a superior, usually an elderly man, with one or two, sometimes even more, obeyers — his disciples who were his natural and legal followers.

In the second half of the Xth century the independent kelliots occupied a determined place in the Mount Athos hierarchy. They were, however, far from being on an equal footing with the hegumens. They had, moreover, either to acknowledge the authority of the competent hegumen or to withdraw from his territory. When great monasteries had been established, they leased out for a determined or an undetermined term a part of their landed property to the kelliots, with an already existing residence or, in some cases, the latter had to build it for themselves. When the kelliots left, the hegumen usually reimbursed them only the money invested into the construction or the repair of the building. The monastery remained real owner of the landed property, cultivated by the kelliot. For the great monasteries always endeavoured, by some means or others, to enlarge their landed property and took strictly care not to diminish it.

If one observes the destiny of independent kellia, either such as existed before or those which arose after the creation of great monasteries (by the segregation of the kelliots from the monastic community), one sees that such kellia were in the process of vanishing in the course of the XIth century already. They were usually joined to a greater monastery, in most cases to the one from which they had segregated. For this union there was generally required, in addition to an agreement between the superior of a kellion and the hegumen of the monastery to which the former wished to join, also the consent and approval of the Protat as the supreme authority over the entire Mount Athos property.

The prevalence of great monasteries gradually abolished the practice of creating small monastic units. Since that time the only kellia to be met with were those which arose from the decline of individual monasteries. The latter, being decayed and neglected, were ceded by the Protat to other greater monasteries as their succursal chapels. It is impossible to determine the time limit when the Protat had introduced this practice. It obviously was inaugurated at the time when such decayed and neglected monasteries began to appear, which automatically fell within the competence of the Protat. It is quite natural, that in the Xth and XIth century, at the time when the monasteries were only founded and developing, there could not be very many of them which were already at the term of their lives and entirely ruined. They were considerably more numerous at a later period, from the XIIth century on and particularly in the XIVth century.

The causes of their ruin were numerous and varied. In the first place, there should be pointed out among them the attacks, plunders and robberies by the various foreign invaders, first Arabs and Bulgarians and afterwards particularly secular raids of pirates which endangered the security of many coastal monasteries. And finally, since the second half of the XIVth century, the appearance of Turks and their assaults caused fear, horror and anxiety among the Mount Athos monks.

In addition to these, there were also some other causes which contributed to the ruin of certain monasteries, frequently very large,

renowned and rich: unfavourable natural conditions (lack of water), indolence and indifference of superiors of monasteries etc. If one has in view all these factors, it is quite comprehensible why many monasteries on the Mount Athos were at the term of their life as independent institutions long before some others appeared or went through initial stages of their origin and development.

By ceding the kellia resp. monasteries which had been reduced to their rank, the Protat achieved a double purpose: first the raising and restoration of the institution ceded in this way, for it was usually the condition of the cession and the engagement entered into by the donee and, in the second place, the continuous inflow of incomes to the Protat, which was, for the latter, of no less importance. The endowed monastery, namely, engaged itself also to an annual allowance in kind to the Prote for the right of usufruct and utilization of the kellion ceded to it. The acts of the Protat, dealing with such cessions, induce to conclude that this allowance, which appears as something known and prescribed, was in fact a continuance of the fulfilment of the obligations of the kellion in question, i. e. its debts to the Protat while it existed still as an independent institution. Consequently, if the Protat did not cede such a kellion, and it, consequently, ceased, in the course of time, to exist as a live institution, there would cease also the income of the Protat from it. Very interesting numerical data concerning the importance of allowances in kind, expressed in a determined number of measures of wine resp. litres of oil, show, on one hand, the condition in which the kellion was ceded for, as it can be seen from the documents of cession, if the kellion in question was one which had been in a very wretched state, it was ceded without any claims for indemnity. On the other hand, these numerical data, given in bulk for individual monasteries in the Rules from 1394 show the number and importance of succursals donated in this way to individual monasteries.

Although there is, in the science, nowadays an opinion that the Protat, in addition to the claims in kind, exacted, until the end of the XIVth century, also money from monasteries, it results from the sources in which the allowance in money (perpera) is mentioned but rarely and exceptionally that this allowance had in the first place a symbolic significance. This is to be seen particularly clearly from a provision of the above mentioned Rules which obliges some of the Mount Athos monasteries to give the Protat, for the kellia in their possession, 1 nomism with the towel.

It may be concluded therefrom that through such a symbolical allowance in money (perpera) there was only manifested the supreme authority of the Protat which it retained on the ceded property even after its cession to individual monasteries.

These kellia, in the same way as the monasteries having come down to their rank, before they became the object of cession, they had the property of corporate bodies and enjoyed the use of determined possessions, rights and privileges. However, when they, ceded by the Protat,

had passed into the ownership of individual monasteries, these kellia became their succursals and lost thereby the properties of corporate bodies. This meant the loss of all rights of property of the kellion in question and, as a consequence, the loss of right to dispose independently of the income from these possessions, since they passed into the ownership of the monastery to which the kellion was ceded; further, the cession of all rights and privileges the kellion enjoyed, when it still existed as an independent corporate body, to the monastery which it was ceded to. Thereby the kellion became the full property of the endowed monastery which obtained very extensive rights and privileges to dispose of it — a fact testified by very numerous immunity terms. It happened thus that the monasteries exchanged mutually the succursals obtained in this way, although the latter remained more frequently the property of the monastery to which it was originally ceded by the Protat. Only exceptionally and very rarely are mentioned the monasteries which, in spite of their being attached to others, remained legal subjects.

From the Protat's acts concerning the cession of kellia it can be seen that the Protat ceded them to monasteries until the end of the XIVth century mainly for an undetermined term, i. e. for ever. It could happen, however, that, after the improvement of the condition and the increase of the number of monks, the Protat elevates the ceded kellion again to the rank of an independent monastery and cedes to its former owner some other ruined and neglected kellion.

In addition to such monastic institutions which were situated in different parts of the Mount Athos and which, under different circumstances, were as kellia under the immediate jurisdiction of the Protat, the latter possessed also a rather large plot of land in the surroundings of Karea itself. The Protat has begun, at a rather early time, to cede pieces of that land to individual monasteries. It aimed thereby at a double object: first, the kellia were built on such plots and second, the latter was cultivated. These kellia, which, in the course of time, were built in an ever growing number round the central edifice of the Protat, were known under the name of „Protat's kellia". They were very important both for the Mount Athos monasteries and for the Protat itself. The Protat used to cede them, in return for a determined compensation, to individual monasteries which used these kellia for the accomodation of their representatives at the time when the sessions of the Protat were held. All Mount Athos monasteries whose representatives were taking part in the proceedings of the Protat always endeavoured to secure a lodging for them in Karea.

In addition to the cession of the kellia of Karea, as well as of kellia in general, at an indetermined term, particularly interesting was their cession by the Protat for a lifelong use to individual persons, i. e. during the life of the principal holder of the kellion and of his disciples. The cession of kellia for a lifelong use appears, under exceptional conditions and in exceptional cases, as early as in the XIIIth century,

but it prevailed entirely only at the end of the XIVth century. In connection with it is, undoubtedly, also the renting of kellia. For the maintenance of the lifelong cession of kellia was influenced precisely by the payment of a determined rent. At the end of the XIVth and particularly in the XVth century this payment of a rent assumed the character of a sale. It should be particularly noted that the Protat was not the only seller of the kellia in Kareia, but it has become the custom that the kellia were mutually bought and sold by the monks. Such sales were, of course, effected with the consent of the Protat. The possibility of realizing the gain was an incentive to the sales of kellia. For, the rent in the case of successive changes of direct owners of the kellion was increased in proportion to the improvements made on it by previous tenants. This means that the holder, to whom the kellion had been ceded by the Protat, had not to hold it for life, but he had the right to cede it, during his lifetime, to some other person or persons. The history of the Kareian kellion of St. Stephen and its comparatively quick change of owners is the best example thereof. The documents from the archives of the Dionysius monastery show that the number of persons who acquired kellia in this way was varying. It usually moved from 3 to 5. In the moment of receiving the kellion, however, a presence of only one of them, or of two or three of them, was sufficient. Although these kelliots invested a determined amount of money in order to obtain the usufruct and the right to dispose of the kellion, they had, in addition, the obligation to make allowances in kind to the Protat and to perform statute-labour to the Prote. Whereas in earlier times the obligation to make allowance in kind was assumed by the monasteries as institutions, now it was distributed among persons even in the case when a monastery, through the monks who lived in the kellion, was the latter's owner. We have seen that the obligation to perform the statute-labour does not appear in the acts of the Protat until the end of the XIVth century, i. e. the Protat did not exact it from the monasteries to which it ceded the kellia. On the contrary, the possessors of the kellia in Kareia were bound to work out five statute-labours a year to the Prote, to wit: at the vintage time, at the time of felling and of the hay-harvest, at the time of gathering and preparing of olives for the extraction of oil, in addition to some other works, as for instance the clearing of the access to the ship on the sea shore. In the documents are mentioned as statute-labours, though less frequently, also the angaries.

In the XVth century the monasteries obtained dwelling-places for their representatives in Kareia from the Protat which leased individual kellia for life to a determined number of monks. This meant that, when they died, the monastery lost the kellion in question. However, for practical reasons, at the end of the XVth century, a possibility was found again for the particular monastery to remain owner of a kellion in Kareia at an undetermined term. The way in which it was achieved consisted in the renewal of the contract after the death of the original tenants of the kellion by paying a determined sum of

money to the Protat. This payment was the condition for the renewed lease of the kellion to a determined number of monks who will fulfil the engagements of the kellion towards the Protat and have the kellion at their disposal for their use. Such a contract could be renewed an illimited number of times. The obligation to make allowances in kind was transferred to the kellion as a whole and no more distributed among its particular inhabitants. The protat was put thereby into a more favourable position as regards the income in kind.

Among the Mount Athos kellia, the St. Sava kellion in Karea, belonging to the monastery of Hilandar, attracts a particular attention. Already its founder, St. Sava provided for its exceptional situation and a determined independence both of the monastery of Hilandar and of the Protat. In this way all later acquired privileges and franchises were simply annexed to this initial position.

The immunities of this kellion comprised, in addition to administrative and judicial autonomy also a rather great independence in the field of proprietary rights. St. Sava, however, put the monastery of Hilandar under the obligation to support the kellion materially. But the monastery endeavoured to free itself from this engagement towards the St. Sava's anchorage and the later Serbian rulers (Milutin and Dušan), by purchasing the adelphata from Hilandar for the kellion in Karea only realized this obligation of the monastery towards St. Sava's kellion. The principal link between the St. Sava's kellion and the monastery of Hilandar, which made these two, otherwise independent institutions, represent an organic whole, was the fact that the elder of the kellion had to be a monk from Hilandar who always remained a member of the monastic community. This connection was particularly manifested by the representation in common of interests both of the St. Sava's kellion and of the monastery of Hilandar. It should be emphasized that the appearance of the hegumen of Hilandar beside the elder of the kellion did not impair at all the independence of the kellion. It did not exclude, either, the independent applying to competent authorities of the elder of the St. Sava's anchorage which possessed all the properties of an independent corporate body. It was quite natural that the hegumens of Hilandar, very frequently former or future inhabitants of the kellion, should intercede in its behalf, using for this purpose their political relations and influences they had with the Protat and even more on the court of Serbian rulers. At the same time, their interventions contributed most to the acknowledgment of the ecclesiasti-juridical independence of the kellion in Karea by the Serbian rulers who, by their donations, made a considerable contribution to its economic progress. The importance of the kellion was particularly increased in the XIVth century when it assumed the aspect of a pyrgos becoming thereby an important piece of defensive works even for the Protat itself. Nevertheless, the acts of the Protat show that the Protat considered the St. Sava's anchorage as a monastery and named it accordingly. This is to be seen, first of all, from the fact

that the Protat ceded to it, too, the kellia, as it did in the case of entirely independent monasteries, equalizing it thereby with the latter. The exceptional position of the St. Sava's kellion consisted precisely in the transitional character of its form. For the Protat, while equalizing it with the monastery, considered it also as a kellion, analogous to the others.

We paid a special attention to the Mount Athos pyrgoi which were the main defensive props for the protection of monasteries as well as of their landed properties. In everyday life they had an ecclesiastical significance and therefore a little chapel was always built atop of them for the monks living in the pyrgos to pray in. They were usually built within the structure of the monastery walls at the time of their construction, and in case of need they were many times added subsequently to them. Thus, the Mount Athos monasteries and the Protat displayed an exceptional activity in constructing the pyrgoi in the course of the XIVth century. The sources supply sufficient data concerning the pyrgoi which were situated within the structure of monastery walls or which were built on the lands of monasteries (Hierissos, Kalamaria, Kassandra or Apros), while on special monastery fortresses which were built outside the monasteries there are no data until the second half of the XIIIth century. It seems that the first such pyrgos was the one built by the king Uroš I, called the Transfiguration of Our Saviour. Far better known, however, is the pyrgos, named of Chrusia, on the sea-shore, built by the king Milutin at the request of the monks of Hilandar. This pyrgos, in the same way as the above mentioned St. Sava's kellion, was in a determined connection with the monastery of Hilandar. The elder of the pyrgos was elected by the decision of the whole assembly of monks and he had to be the first after the hegumen and the „bašta”. The documents dating from the XIVth century show that this pyrgos was identical with the one named Basil's pyrgos. This name entirely prevailed at the end of this century.

ТАБЕЛА УСТУПАЊА СВЕТОГОРСКИХ КЕЛИЈА

Назив келије	постaje метох манастира	осамостаљује се доцније (одн. поново) метох манастира			каснија спомињања
Агдоулига (Ацхиоана)	после 1017.	Филотеја	1045/1046.	В. Лавре	метох В. Лавре 1087.
Агдопатига	у XII в.	Ихтиофага	почетком XIII в.	Алипијског	
Анапавса	1257.	Алипијског	1263/1264?	Кутлумуша	
Арменијски	1023. или 1038.	В. Лавре			
Богородице	1153.	В. Лавре			
Ванице	1316.	Есфагмена			
Вулевтирија	1030.	В. Лавре			
Герасима Паха	1400.	Дионисија			
Гомата	око 1350.	Алипијског			
Гомата Орфана	989.	В. Лавре			
папа Дионисија	половином XIV в.	Дионисија	1481.	Дионисија	
Експолита	1324.	Қаракале	„Пајсијева“		
Зиг	1199.	Хиландара			метох Хиландара 1326.
Ихтиофага	1325.	Алипијског			

Назив келије	постаје метох манастира	осамостаљује се доцније (одн. поново) метох манастира			каснија спомињања
Илариона Макрогена	XI	Ксенофонта			
пророка Илије	1263/1264	Куллумуша	1287.	1387.	
Св. Илије	1016. сједињен са Ацијану (Агиоилита)				
Исидорова					метох Куллумуша око 1380.
Кацари	1348.	Пантелејмона		1363.	метох В. Лавре 1326. посед Адријског 1422.
Калефата	1101/1102.	В. Лавре			
Калиагра (Галиагра)	1313/1314.	Алипијског			
Калиграфа	1345.	Дохијара			
Калика	1141.	Филотеја		1154.	В. Лавре
Камилава	1369.	Зографа			
Марка Кофа	1364.	Хиландара			
Корнелијева	1366.	Пантелејмона			
Ксилурга	1169.	Пантелејмона			
Лаврентија Паксиаде	1076.	Кастамонита			
Мацуки	око 1322.	Ксенофонта			

Назив келије	постаје метох манастира	осамостаљује се доцније (одн. повово) метох манастира	каснија спомињања
Моноксилита	996.	1083.	у саставу ман. Калика 1141. постаје метох Фидотеја. Метох В. Лавре 1154. и око 1322.
Николе Чудотворца	1369.	Ксенофонта	метох Хиландара 1375. коњак В. Лавре 1108.
Плака	1347.	1493/1494.	
Профурни	друга пол. X в.	Дионисија	
Схинопока и Свети	1369.	пре 1313/1314.	
Скорпија	пре 1326.		
Солуца	1169.		
Ставрониките	1287.		
Св. Стефана	1430.		
Св. Тројице	1353	пре 1398.	Пантократора
Триполита	пре 1394.		
Трохала	пре 1394.		
Факина	пре 1398.		
Фалакра	пре 1070.	између 1070. и 1083.	
Филаделфа	1334.		

Назив келије	постаје метох манастира	осамостаљује се доцније (одн. поново) метох манастира	каснија спомињања
Халда или Исихаста	после 1087.	1154.	Филотеја
Халкеа	пре 1394.		
Христостома Јона	1375.		
Христа Исуса	1051.		
Христа Спаса	1398.		
Келије дароване одн. продате			
папа Дионисија	1451. или 1456. или 1462		монах Пајсије
Герасима Паха	1394.		монах Јосаф са пратиоцима
Марка Кофа	1399.		епископ Софроније
Ливадогена	пре 1399.		епископ Софроније
Равлуха	1356. или 1357.		велики примикерије Алексije и протосеаст Јован
Св. Павла	између 1360. и 1365.		великаши Герасим Радоња и Арсеније Пагаса
Св. Стефана	средином XIV в. 1393/1394. око 1396. пре 1472. ?		монах Теодосије са ученицима монах Харитон монах Јосиф Трапезунтски са ученицима монах Манасис монаси Симеон и Лазар монаси Вењамин и Атанасије
	1488.		

РЕГИСТАР

- Авксентија св. метох 61
 Агатон, игуман ман. Дионисија 81
 Агиоиалита манастир 23, 34, 35, в.
 и Ацијоанов
 Агиопатита поље 36, 65, 73
 аделфат, адрфат 78^и, 93^и, 121,
 122^и, 124, 125^и
 Акапнион, манастир у Солуну
 114^и
 Акрос, катепаникиј 112, 114
 Алексије III Анџео, цар (1195—
 1203) 40, 46
 Алпијски манастир 36, 37, 43, 44,
 48, 49, 51, 54^и, 58, 59, 60, 61, 65,
 73, 75
 Амаријане, село 114, в. и Маријане
 Амнос Алексије, апографевс 112^и
 Амфилохије, башта Хиладара
 123, 124
 Анапавс, (Анапација), манастир 33,
 38, 39^и, 45, 48, 49, 51, 52, 53^и, 58,
 59, 61, 62, 63, 73
 анапавсис 71^и, в. и конак
 анахорета 2, 5, 6, 12; а. живот 5, 6,
 16; а. келија 12, 13^и
 ангарије 87, 89, в. и работе
 Андреј, игуман ман. Рахи 21
 Андреј, претходник светогорских
 прота 9, 10
 Андроник II Палеолог, цар (1282—
 1328) 48, 64^и, 125, 126
 Андроник III Палеолог, цар (1328—
 1341) 114
 Антоније, башта Василијевог пирга
 118, 121, 122, 123, 125
 Антоније, светог. прот 108
 Антоније, цариградски патријарх
 (1389—1390; 1391—1397) 63, 73, 75,
 84, 100; в. и типик патр. Антонија
 Апостола св. манастир 17, 27
 Апостола св. келија 64
 Апрос, катепаникиј 112, 114, 131
 Аравеникија в. Равеникија
 Арабљани 8, 32, 109
 Арапинова Глава, рт на Светој
 Гори 117
 Арбанашки пирг 106, 107, 117
 Аркадије, монах 10^и
 Арменијски манастир 17, 21, 27
 Арон, један од оснивача Зографа
 106
 Арсеније, башта и игуман Хилад-
 дара 96^и 122, 123, 124, 125
 Арсеније, игуман Филотеја 35
 Арсеније, цариградски патријарх
 (1255—1259) 73
 Астрас Георгије, велики стратопе-
 драх 111^и
 Атанасије, држалац келије Св. Сте-
 фана 77, 79, 81, 85
 Атанасије, игуман ман. Вулевтири-
 ја 19^и, 26, 41
 Атанасије, оснивач Велике Лавре
 7, 12, 13, 14, 15, 30, 34, 39, 47, 48,
 50, 55, 70
 Атанасије, прот 15
 Атанасије, старац Василијевог пир-
 га 123
 Ацијоанов манастир 11, 22, 23, 35,
 в. и Агиоиалита
 ἀγρίδιον 17
 ἀγρός 17, 27, 35
 ἀποταγή 94
 Бањани, село у Скопској области
 120
Binon Stephan 41^и
Bompaire Jacques 41^и
 Бугари 32, 39
 Вознесења црква на пиргу 118, 119,
 121, 126
 Валамба Максим, продавац њиве
 118

- Ваница, манастир и метох 51, 52, 64
 Варда, монах 10²³
 Варнава, старац Карејске келије 97
 Вартоломеј, игуман ман. Рахи 20, 21
 Вартоломеј, игуман ман. Фалакра 38⁷
 Василија св. црква 118^м
 Василије, игуман ман. Рудава 26
 Василије, монах Арменијског манастира 22
 Василије I, цар (867—886) 7^м, 10
 Василијев манастир 62; пирг 2, 96, 118, 119, 121, 124¹²³, 125, 126¹²³, 127, 128, 131
 Ватопед, манастир 27, 41, 52, 60, 78¹, 92, 113, 114
 Велика Лавра 2, 3, 12, 13^м, 15, 17^м, 19^м, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 39, 40², 41, 52, 55, 63, 129
 Вењамин, држалац келије Св. Стефана 77, 79, 81, 85, 88
 Вук Бранковић 63
 Вук Лазаревић 125
 Вулетирија, манастир 19^м, 26, 40, 41
- Гаврило, држалац келије Јона Христостома 74, 75
 Гаврило, један од наследника Николе, игумана ман. Исихаста 69
 Галеагра, манастир 22
 Галик, имање у теми Вардара 111⁴⁷
 Гандарохор, село 123, 125, 126
 Генадије, светог. прот 76, 78, 79
 Генесије Јосиф, историчар 5
 Георгија св. метох 64
 Георгије, звани тоу χαρζαυά ученик Кирила, игумана ман. Питара 17, 20, 24, 27
 Георгије, ученик Саве, игумана Арменијског манастира 17, 21
 Герасим, игуман Филадельфа 45¹¹
 Герасим Ксенофонски, светог. прот 38
 Герасим, нећак Николе, игумана ман. Рудава 26
 Герасим, пратилац монаха Јоасафа 78¹¹
 Герасим, светог. прот (XI век) 10^м
 Герасим, светог. прот (XIV век) 44, 52, 53, 71, 72, 74, 75
 Герасима Паха келије и виноград у Кареји 78, 79, 80, 81, 84, 90, 109
 Гервасије, игуман ман. Хиландара 48, 96²², 97, 98, 121, 122, 124
 Герман, игуман ман. Κατὰ Δαμβων 28
- Гомат, манастир, затим келија 42, 43, 46, 51, 54¹²⁶, 58, 60, 61¹²⁶
 Гомат, метох Велике Лавре на Лемносу 104⁷
 Гомат тоу Ὁρφαυού, манастир 39, 47, 50
 Горјанис, имање 126
 Гранић Филарет 1, 29¹²⁶
 Григорија манастир 64, 82
 Григорије, игуман ман. Гомата 43¹²
 Григорије, игуман ман. Гомата тоу Ὁρφαυού 39⁴⁶
 Григорије, игуман ман. Ивирона 12¹¹
 Григорије, игуман ман. Хиландара 125
 Григорије, митрополит Христупоља 53¹²⁷
 Григорије, представник ман. Кали Агре 37²⁰
 Грујић Радослав 2, 118, 126¹²⁶
 гусари 35, 65, 103, 117
- давање новца 64
 давање перпере 64
 Давид, представник ман. Калика 35²¹
 дажбине протата 101
 Дамијан, игуман ман. Калафата 22, 23, 24, 26, 34, 56
 Дамијан, игуман Руског манастира 99
 Дамијан, јеромонах Руског манастира 43
 Дамијан, монах ман. Анапавса 38⁴²
 Дамијан, самостални келијот 24, 27
 Данила пророка метох 64
 Данило, игуман ман. Дионисија 116
 Данило, игуман ман. Хиландара 95, 98, 105, 108
 Данило, светог. прот 73
 Данило, старац Карејске келије 97
 десетак 116
 Димитрија св. званог Кинопода келија 61¹⁶⁷
 Димитрија Ковача келије 27
 Димитрија св. мироточивог метох 113²
 Димитрије великомученик 64
 Димитрије Ламарис, игуман ман. Питара 20
 Дионисија папа келија 70, 76, 79, 80, 85, 88
 Дионисија манастир 2, 55¹²⁶, 61, 64, 70, 71, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 90, 115, 116
 Дионисије, игуман ман. Калигре 37²³
 Дионисије, игуман ман. Филадельфа 45¹¹

Дионисије, самостални келијот 21, 69
 Днепоље, засеок 99
 Дољани, засеок 99
 Доментијан, писац 39, 91, 95, 102, 106, 116, 117
 Дометије, игуман ман. Исихаста 11^{2а}
 Дометије Јеросолимит, светог. прот 36
 Доротеј, игуман ман. Исихаста 11^{2а}
 Доротеј, игуман ман. Хиландара 99
 Доротеј Кириелеисас, опуномоћеник монаха Јоасафа 79
 Доротеј, светог. прот (1356—1366) 66, 67, 71, 72, 74, 102, 108
 Доротеј, светог. прот (1384—1387) 53
 Дохијар, манастир 50^{11а}, 54^{11а}, 62, 64, 65, 113, 114
Дујчев Иван 39⁷

Борба св. манастир у Завлантији 111⁷
 Борба св. хиландарски пирг 104⁹, 106
 Борбе, један од синова Ивана Кастриота 106

Евгенија, монахиња 125, в. и Милица
 Евгеније, ученик Јосифа Трапезунтског 76, 84
 Евстратије, игуман ман. Галеагре 22, 24
 Евстратије, игуман ман. Гомата 43¹¹
 Евстратије, игуман Велике Лавре 19^{2а}, 26, 41
 Евстратије, игуман ман. Хиландара 46^{2а}
 Евтимије Дохијарски 12¹¹
 Евтимије Ивирски 12¹¹
 Евтимије, игуман Алипијског манастира 37
 Евтимије, игуман ман. Трифона 25, 28
 Евтимије, монах Студијског манастира 16
 Евтимије, презвитер ман. Ивилона 19, 20, 24, 25, 27
 Евтимије Солунски 7, 8, 11
 Ексиполнта келија 32, 33, 51
 Елевтерије, монах ман. Трохала 60^{11а}
 Енофрије (Енуфрије), управник Карејске келије 43, 96, 97, 99
 Ермилија, катепаникиј 112
 Ефрем, велики економ ман. Хиландара 124

ἐννόμιον 64
 ἐπίτροπος 27, 79
 εὐκτήριον 17, 31, 130

Житија египатских монаха 6¹, ⁹ светогорских отаца 1, 3, 5; св. Саве 106; Житије Антонија Печерског 3, 6²; архиеп. Данила II 104⁹ 107, 108, 118; Атанасија, оснивача Велике Лавре 3, 7, 16^{4а}; Евтимија и Неофита Дохијарског 3; Евтимија Солунског 3, 5, 11^{2а}; Јована, Евтимија и Григорија Ивирског 3; Петра Светогорца 3, 5, 6, 9¹¹; Саве Палестинског 11^{2а}, 13^{2а}

Зиг, манастир, затим метох 39, 40, 46
 Зиг, област 12, 39⁹
 Зихна, град 104⁹
 Зограф, манастир 2, 44, 49, 50^{11а}, 60, 61, 64, 65, 113¹¹, 119, 124
 Зосимова келија 76^{2а}, 77, 79, 80, 87, 90

Иван Кастриот, арбанашки властелин 106, 107, 117
 Ивирон, манастир 9¹¹, 11, 18, 19, 20, 37, 41, 61, 110, 111, 113
 Игнатије, игуман ман. Исихаста 11^{2а}, 69
 Игнатије, монах ман. Кутлумуша 75
 Игнатије, ученик Саве, игумана Арменијског манастира 17, 21
 Илариона Макрогена манастир 34
 Илија, игуман ман. Пимена 42
 Илије пророка манастир, затим метох 49, 50^{11а}, 53, 54, 59, 60, 75
 Илије св. манастир 22, 23
 Исаија, монах 43, 99
 Исаија, цариградски патријарх (1323—1332), 110
 Исак, епископ Јерисоа и Свете Горе 33¹²⁷
 Исак, игуман исихастичке келије Св. Онуфрија 61¹⁶⁹
 Исак, светог. прот 33, 40, 45, 48, 49, 51, 55, 58, 74, 110, 111
 Исидорова келија 33, 52, 53
 исихаст 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17; исихастирија 14^{2а}, 45¹¹, 51; исихастичка келија 61¹⁶⁹
 Исихаста манастир в. Халда
 Ихтиофага манастир, затим метох 36, 46, 48, 50, 59, 65

Јаков, игуман Велике Лавре 22

- Јаков, игуман ман. Дионисија 77, 86, 88
 Јаков, игуман ман. Трохала 60^м
 Јаков, поседник келије Св. Стефана 76, 88
 Јаков Трикан, епископ Јерисоа и Свете Горе 52
 Јелена (Јеласвета, монахиња), жена цара Душана, 94, 95, 98, 99, 109
 Јеремија, игуман ман. Кутлумуша 75
 Јеремија, светог. прот 38, 63, 78
 Јерисос, град 9, 10, 39; катепаикиј 112, 113, 114, 131
 Јоаким, игуман ман. Факина 37^м
 Јоаким Србин, самостални келијот 80
 Јоакима Ковача келија 89^м
 Јоаникије, игуман Алипијског манастира 37, 73^н, 107
 Јоаникије, игуман ман. Гомата 43^н
 Јоаникије, светог. прот 74
 Јоасаф, башта ман. Хиландара 96^м
 Јоасаф, монах 78, 79, 80, 84, 88
 Јован, игуман Атоса 10
 Јован, игуман ман. Факина 37^м
 Јован Ивирски 20
 Јован Каливит, светог. прот 76^м, в. и Јован Србин
 Јован, монах ман. Зига 40^н
 Јован I Цимискије, цар (969—976) 16
 Јован V Палеолог, цар (1341—1391) 66, 72 112^н, 113^н, 114
 Јован VII Палеолог, цар (1390) 115, 116
 Јован, протосеваст в. Палеолог Јован
 Јован Селима в. Селима Јован
 Јован Србин, прот 76, в. и Јован Каливит
 Јован Угљеша в. Угљеша Јован
 Јован Урош в. Урош Палеолог
 Јована Богослова св. манастир на Патмосу 14^н
 Јована Колова манастир 9, 40
 Јована Претече манастир на Меникејској Гори 104^м
 Јована Продрома мали манастир у Кареји 74, 75
 Јованов пирг 106^м
 Јованова келија 19, 20
 Јона Хрисостома келија в. Хрисостома Јона
 Јосиф, игуман Алипијског манастира 37
 Јосиф, држалац Зосимове келије 77
 Јосиф, настојник хиланд. пирга 122, 124
 Јосиф Трапезунтски 76, 79, 81, 84, 85, 88
 Каламарија, катепаикиј 111^н, 112, 113, 114, 131
 Калафат, манастир, затим метох 22, 26, 55, 56
 Кали Агра, манастир, затим метох 36, 37, 39^м, 46, 73^н, 107, 108
 Калиграу, манастир 37^н; Калиграу, поље 17
 Калиграфа келија 50^м, 54^м, 64, 65
 Калик, поље 17; манастир 35, 55
 Калиник, игуман ман. Фалакра 38^м
 Калиник, манастир 11
 Калист, игуман ман. Св. Онуфрија 61^м
 Калиук 35^н, в. и Калик
 Камилавха келија 42, 44, 50^м, 60, 64
 Каракала, манастир 32, 33, 35^н, 49, 51
 Кареја 2, 3, 9^н, 20, 21, 35, 51, 56^м, 63^н, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 81, 82, 83, 84 85^н, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 128, 131; Карејска Лавра 9^н, 66, 109
 Карејска испосница в. Светостаvsка испосница
 Карејски пирг 99, 100, в. и пирг св. Саве
 Касандрија, катепаикиј 112, 115, 116, 131
 Каспак, манастир 11
 Каспак Тома, протоспатарије и епопт Солуна 10
 Кастамонит, манастир 32, 49, 62
 Каталанци 107; каталанска компанија 98, 108
 катедрa стараца 109
 Кацари, манастир 28, 34^н, 36, 61, 64, 72^н, 105, 108
 келидрион, келијица код келије Св. Саве 97
 киновија 5^н, 13, 23; киновијски живот 11, 12, 13^н, 16
 Кинопода келија в. Димитрија св. званог Кинопода
 Кипријан, келијот у келији Јона Хрисостома 74, 75
 Киријак, игуман ман. Хиландара 117, 119
 Кирил, игуман ман. Питара 17, 20
 Климента манастир 9^н
 Козма, еклезијарх Велике Лавре 56^м
 Козма, игуман ман. Халда 11^н
 Козма, игуман ман. Фалакра 38^м
 Козма, ученик Саве, игумана у манастиру на острву Гимнопелагициј 25

- Козма, светог. прот 37, 39^а, 49, 53
 Козма, пустињак 11
 Колецион, манастир са пиргом 110^а
 комат 121, в. и мертик
 Комитиса 111, 112
 конак 71, 79, 83, 84, в. и анапавсис
 Константин, игуман ман. Анапав-
 са 38^а
 Константин, игуман ман. Гомата
 43^а
 Константин Кастриот, син Ивана
 Кастриота 106
 Контолеон Торникије, протоспата-
 рије и стратег Грчке 20, 21, 24, 27
 Корнилијева папа келија 50^а, 60,
 62, 63, 72^а
 Косорићи, село 99
 Кофа Марка келија 49, 71, 72^а, 83,
 87, 89, 90
 Ксенофон игуман ман. Калика 35^а
 Ксенофонт, манастир 34, 38, 53^а, 55,
 60, 62, 64, 114
 Ксилург, манастир 27, 45, 46
 Ксиропотам, манастир 11, 35^а, 61,
 67, 106, 113
 ктитор 66, 94, 99, 125, в. и Матија,
 ктитор ман. Анапавса
 кула 104
 Кутлумуш, манастир 2, 39, 44, 45,
 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 72^а, 74, 111
 Кучово, село 119, 125, 126
κατορθοτητα 116^а
- Лав VI Мудри, цар (886—912) 7^а, 9^а,
 10, 28^а
 лавра 1, 5^а, 7, 9^а, 10, 11, 12, 15, 19^а
 Лаврентија Пакисмаде манастир
 32, 49
 Лаврентије, игуман Руског мана-
 стира 45
 Лазар, поседник келије Св. Стефа-
 на 79, 81, 85
 Лазар, ученик Теодосија, држаоца
 келије Св. Стефана 75
Λεϊκ Κιρσον, 1^а, 7^а, 8, 9^а
 Лемнос 104^а
 Леонтије, игуман ман. Агиоилита
 35^а
 Леонтије, игуман ман. Солунца 45^а
 Леонтије, игуман ман. Филадельфа
 45^а
 Леонтије, јеромонах ман. Диониси-
 ја (1481) 81
 Леонтије, јеромонах ман. Диониси-
 ја (1493/4) 77, 86, 88
 Леонтије, презвитер ман. Фалакра
 38^а
 Ливади, место 47; Ливадион, место
 и манастир 72^а
- Ливадоген, место 71; Ливадогенион,
 манастир 44
 Липљан, село 125, 127^а
 Лонгос, катепаникиј в. Апрос
 Лука, ученик Саве, игумана у ма-
 настиру на острву Гимнопелаги-
 сиј 25
 Магула, поље на Св. Гори 20
 Макар, игуман ман. Калика 35, 36
 Макарије, башта хиланда. пирга 124
 Макарије, држалац келије Св. Сте-
 фана 76, 85
 Макарије, игуман ман. Гомата 43^а
 Макарије, купац келије Јоакима
 Ковача 77, 89^а
 Макарије, монах ман. Дионисија
 76, 88
 Макарије, старац Василијевог пир-
 га 123, 124
 Макарије, старац ман. Хиландара
 125
 Макарије, ученик Теодосија, др-
 жаоца келије Св. Стефана 75
 Макри, манастир 61
 Максим Валамба в. Валамба Мак-
 сим
 Максим Грк, његов спис 83
 Маманта село у Каламарији 114
 Манасис, монах 32^а, 79, 81, 85, 88
 Манојло II Палеолог, цар (1391—
 1425) 14^а, 115
 Манојло II, цариградски патријарх
 (1244 — пре 3 нов. 1254) 73
 Маријане, село у Каламарији 114^а,
 в. и Амаријане
 Марискин, село у Касандрији 115,
 116
 Марка Кофа келија в. Кофа Марка
 Марко, игуман ман. Анапавса 38^а
 Матија, игуман ман. Фалакра 38^а
 Матија, игуман ман. Филадельфа 45^а
 Матија, поп у ман. Хиландара 122,
 124
 Матија, ктитор ман. Анапавса 51,
 52, 58
 Мацүки, манастир 55, 60
 мертик 39, в. и комат
 Метеори, манастири у Тесалији
 78^а
 Методије, представник ман. Кали
 Агре 37^а
 Милица, жена кнеза Лазара 125
 Милопотам, река на Св. Гори 11
 Милутин, краљ в. Стефан Урош II
 Милутинов пирг 117
 Мина келија 90
Μιρκοβιη Λαζαρ 94^а
 Михаило Ехмалот, самостални ке-
 лијот 24, 27
 Михаило, игуман Велике Лавре 21

- Миханло, старац пирга Св. Саве 94,
97
 Мојсије, један од оснивача Зографа 106
 Моноксилит, манастир, затим метох 30, 34, 47, 55
Мошин Владимир 94¹⁴, 74¹¹, 123
 Мудро, место на Лемносу 112⁷

 натурално давање 56, 57, 60, 63, 83,
84, 86, 87
 Неакитов пирг 115
 Немања в. Стефан Немања
Ненадовић Слободан 117¹⁷⁻⁸¹
 Неофит, игуман ман. Кастамонита 32
 Неофит, игуман ман. Фалакра (XI в.) 38³⁸
 Неофит, игуман ман. Фалакра (XII в.) 38⁴⁰
 Неофит, светог. прот 85
 Нестор, игуман ман. Филадельфа 45¹¹
 Никите св. манастир 120, 125
 Никодим, економ метоха Калафата 56
 Никодим, игуман ман. Св. Онуфрија 61¹⁶⁹
 Никодим, игуман ман. Факина 37³⁴
 Никодим, игуман ман. Хиландара и архиеп. српски 48, 95, 96, 97, 98, 101
 Никодим, купац келије Јоакима Ковача 89³⁰
 Никодим, патријарх српски (1445—1453) 102
 Никола, игуман ман. Св. Илије 22, 23, 24
 Никола, игуман ман. Исихаста (почетком XI в.) 69
 Никола, игуман ман. Исихаста (1065) 11²⁴
 Никола, игуман ман. Николе τῶν Ῥουδαίων 26
 Никола II Хрисоберж, цариградски патријарх (979—991) 39, 47, 50
 Николе св. келија 44, 48, 50¹⁴, 60, 72¹³
 Николе Чудотворца манастир 47
 Никон, игуман ман. Зига 39³⁹
 Нил, цариградски патријарх (1379—1388) 53
 Нићифор Фока, цар (963—969) 12, 15
 Нићифор, игуман Велике Лавре 36
 Нићифор, игуман ман. Фалакра 38³⁷
 Нићифор, представник ман. Зига 40
 Нићифор, протоспатарије 10
 Нићифор, светог. прот 41

 Нифон, игуман ман. Зига 40³¹
 Нифон, ученик Јосифа Трапезунтског 76, 84
 Нуфрије в. Енофрије

 Омологита св. манастир 64¹⁷⁹, в и Ваница; Омологита поље 64
 Онисифор, монах 17, 27
 Онуфрија св. келија 61
 Онуфрија св. манастир 61¹⁰⁹

 Павла св. манастир 12, 40, 64, 67, 116
 Павла св. село 116
 Павле Дохијарски, светог. прот 38, 55
 Павле, игуман ман. Трохала 60¹⁴⁴
 Павле Ксиропотамски, светог. прот 11²⁸
 Павле, монах 10²⁵
 Павле, оснивач ман. Ксиропотама 11, 12, 15, 17³⁴
 Пагаси Антоније-Арсеније, ктитор ман. Св. Павла 67
 пангиније 89, в. и работе
 Пајсије, држалац келије папа Дионисија 76, 79, 80, 85, 88
 Пајсије, игуман ман. Халкеа 60¹⁴⁴
 Пајсије, старац Василијевог пирга 123
 Пајсијева келија 80, 81, 86, 88
 Палеолог Алексије, велики примикерије, затим велики стратопедрах 66, 67, 72¹³
 Палеолог Андроник, деспот 113²², 115, 116
 Палеолог Димитрије, велики доместик 114
 Палеолог Јован, протесеваст, затим велики примикерије 66, 67, 72¹³
 Пантелејмон, манастир 45, 46, 72¹⁴, 97, в. и Руски манастир
 Пантократор, манастир 2, 38, 44, 61, 63, 66
 парамонастирион 46
 Патомос 14
 Пергамин Константин, апографевс 113²²
 Петар, брат Германа, игумана ман. Κατὰ Δαμύρων 28
 Петар, игуман ман. Калика 35²¹
 Петар, игуман ман. Трохала 60¹⁴⁴
 Петар, самостани келијот 25
 Петар Светогорац 6, 7, 11
 Печикопули, продавци земље 124
 Пимен, игуман ман. Вулевтирија 26, 40³⁸
 Пимена манастир 40, 42

- пирг в. Арбанашки, Василијев, Јованов, Карејски, Милутинов, Неакитов, Преображења Спасова, Св. Саве и Хрусијски пирг на Савином пољу 117
- Пиргадикија, место 112
- Пиргос, место 112
- Пиргудија, место 112
- Питара манастир 17, 20, 21, 24, 27
- Плака келија 44⁷, 47, 54⁴⁶, 59
- Платис, метох 30, 41, 47, 55
- Пополија, катепаникиј 104⁴
- Превлака 113³¹, 52
- право прече куповине (πρωτ(μ)ησις) 28, 114⁴⁰
- Преображења Спасова пирг 116, 124, 131
- Продром, манастир 22, 23, в. и Ацијоанов манастир
- Прокопије в. Павле Ксиропотамски Просфори, место 106
- Просфорион, метох у Јерисоу 113³²
- протат 1, 2, 3, 9¹¹, 10, 17, 20, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 34, 35, 41, 42, 43, 44, 49, 53, 56, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 71, 72, 73, 77, 90, 92, 99, 100, 101, 109, 110, 111, 130, 131
- Профурни, келија 52¹²⁸, 70
- Псалида, земља у Апру 114
- Псалидофурнита, земља 115
- работе 87, 88, 89, 99⁴
- Равдух, келија 61¹⁰⁷, 66, 72¹³
- Равдух, манастир 61
- Равеникија, град 104, 113
- Раву, држалац Зосимове келије 77, 79, 80
- Рахи, манастир 20, 21
- Репош Кастриот, син Ивана Кастриота 106, 107, 117
- Роман I Лакапин, цар (920—944) 7⁸, 10², 28⁴
- Роман, игуман ман. Хиландара 102
- Рудавон, манастир св. Николе 26
- Руски манастир 36, 37, 43, 45, 46, 49, 50¹¹⁴, 60, 61, 62, 63, 64, 99, 105, 107, 108, в. и Пантелејмон
- Сабија Радослав 111⁷
- Сава I, архиепископ (1219—1233) 35², 40, 46, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 100, 101, 106, 131
- Сава III, архиепископ (1309—1316) 97
- Сава, игуман Арменијског манастира 17, 21, 22, 23, 24, 29, 34
- Сава, игуман ман. на острву Гимнопелагисиј 25
- Сава, игуман ман. Филотеја 55
- Сава, игуман ман. Хиландара 122, 123
- Сава Освећени 91, 93, 109
- Сава Палестински 7⁹, 14
- Сава Ксирокастриг, светог. прот 11²⁸
- Сава, светог. прот 72¹¹
- Сава Халд, вођа исихаста ман. Халда 11
- Саве св. келија 54¹³⁸, 70, 74, 75, 91—102, 109, 131; манастир 47, 48, 50, 51, 54¹³⁶, 61, 100; пирг 50, 60, 100, 102, 109; Светогорска испосница 94, 96, 102; келија 2, 70, 71, 92, 93, 94, 97, 99, 109, 128
- Саватије, држалац Зосимове келије 77
- Самарија, место 118
- Самуило, македонски цар (976—1014) 39¹⁷
- Саравара манастир 62
- Селима Јован, један од оснивача ман. Зографа 106
- Серапијон, пратилац монаха Јоасафа 78⁴¹
- Силван, светог. прот 74
- Силојан, старац келије Св. Саве 97
- Симеон, игуман Ацијоановог манастира 22, 23, 24
- Симеон, игуман ман. Галеагре 22
- Симеон, игуман ман. Калиагре 37³⁰
- Симеон, игуман ман. Халкеа 60¹¹⁴
- Симеон, држалац Зосимове келије 77
- Симеон, држалац Пајсијево келије 76, 79
- Симеон, држалац келије Св. Стефана 79, 81, 85
- Симеон, монах 106, в. и Стефан Немања
- Симеон, (Симон), старац Хрусијског пирга 121, 122
- Симеона Богопримца св. манастир 106
- Симонопетра, манастир 64, 67
- Скамандрин, манастир 106¹³
- Скати, келија 31, 44, 48, 50¹¹⁴, 59, 72¹³
- Скорпион, манастир, затим метох 31, 48, 56, 111
- Солун 71¹¹, 73, 114³⁷, 115⁶⁷; Солунска тема 39, 114³⁷
- Солунца манастир 45, 46, 50, 51, в. и Пантелејмон
- Софроније, еписког Јерисоа и Свете Горе 44, 87, 90
- Спасова Вода 117
- Ставроникита, манастир 44, 46, 49, 57, 58, 59, 63

- Стефан Драгутин, краљ (1276—1282) 95, 97^m
 Стефан Душан, краљ и цар (1331—1355) 47, 94, 95, 96, 98, 99, 104^a, 113, 119, 122, 123, 125, 126, 127^{aa}
 Стефан Немања 46, 47^m, 91, 92, 106
 Стефан Урош I, краљ (1243—1276), 116, 131
 Стефан Урош II, Милутин, краљ (1282—1321) 93ⁿ, 95, 97, 98, 102, 106, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 131
 Стефан Урош III, Дечански, краљ (1321—1331), 126
 Стефан, држалац келије Св. Стефана 76, 88
 Стефан, самостални келијот 25
 Стефана св. келија 32, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 90
 Станесијев кастел 104^a, 111^{af}
 стражарење (διαμονή βύλας) 63
 спрема, мера за површину 63
 Стровилеа, манастир 69
 Сухогрло, село 127^{aa}
 Схинополока, келија 31, 44, 48, 50^{aa}, 59, 72^{aa}
 Тавлас, поље у Кареји 17, 35, 36
 Теодор, граматик 116
 Теодор, самостални келијот 2, 23, 24
 Теодор, монах 10^{aa}
 Теодор, светог. прот 73
 Теодор, стриц Саве, игумана Арменијског манастира 22
 Теодора Студита манастир 15
 Теодорит, еклезијарх Кареје 74ⁿ
 Теодорит, игуман Велике Лавре 41
 Теодорит, старац Василијевог пирга 123
 Теодосије Алипијски, светог. прот 74, 75
 Теодосије, Јашта пирга 121, 122
 Теодосије, држалац келије Св. Стефана 75, 78
 Теодосије, игуман ман. Солунца 45^{aa}
 Теодосије, игуман ман. Трохала 60^{aa}
 Теодосије, јеромонах ман. Хиландара 121, 122, 124
 Теодосије, писац 40, 91, 93, 106
 Теодосије, поп у ман. Хиландару 125
 Теодосије, представник ман. Кали Агре 37^{aa}
 Теодосије, представник ман. Ставрониките 54
 Теодосије Сидерокавс 17, 22
 Теодосије, старац Василијевог пирга 123, 125
 Теодот, поседник малог ман. Јована Продрома 74, 75
 Теодул, држалац келије Св. Саве и хилана, игуман 74, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 109
 Теодул, игуман Алипијског манастира 48, 74ⁿ
 Теодул, игуман ман. Гомата 43ⁿ
 Теодул, игуман ман. Ксилурга 27
 Теоктист, игуман ман. Есфигмена 28
 Теоктист, светог. прот 21
 Теостирикт, игумана ман. Гомата 43ⁿ
 Теостирикт, игуман ман. Кутлумуша 48, 74ⁿ
 Теофан, игуман Алипијског манастира 38, 39^a, 53^{aa}, 73, 107
 Теофилакт, игуман ман. Анапавса 38^a
 Тесалија 78^{aa}, 79
 типик патријарха Антонија 37, 57, 60, 61^{aa}, 62, 64, 65, 69^a, 73, 84, 86^a, 88, 89, 100, 101, 109, 128; св. Атанасија 3, 12, 13, 17ⁿ, 29; цара Јована Цимискија 3, 13, 14, 15, 17ⁿ, 18, 24, 26, 28, 29, 57, 89, 97; Карејски 91, 92, 93, 94, 102; цара Константина IX Мономаха 3, 29; цара Манујла II Палеолога 3, 14^a; Хиландарски 94
 Тморани, село 120, 125
 Тома, игуман ман. Св. Апостола 17, 27
 Тома Каспак в. Каспак Тома
 Тома, монах ман. Калиука 35^{aa}
 Тома Питара 20
 Торникије Конталеон в. Конталеон Торникије
 Трапезунтски Јосиф в. Јосиф Трапезунтски
 Триполита келија 60
 Трифона манастир 25, 28
 Тројице св. келија на врху пирга Преображења Спасова 104^a, 121, 124
 Тројице св. келијиша 43, 50^{aa}, 51, 99, 109
 Тројице св. скит 117
 Трохала, келија 60
 Турци 3, 32, 42, 44, 62, 66, 78^{aa}, 104, 105, 108, 109, 130
 Угљеша Јован, деспот 67, 124
 Урош I в. Стефан Урош
 Урош Палеолог 78^{aa}, в. и Јосаф, монах
 Успенски Порфирије 5' 48^a

- Факин, манастир, затим метох 37,
 38, 61⁶⁷, 89, 90, 110
 Фалакра манастир, затим метох 38,
 53⁶⁸, 55, 61
 Филадельф, манастир, затим метох
 31, 33, 45, 48, 49, 50, 51, 58
 Филотеј, манастир 11, 35, 55, 62, 104⁶
 Филотеј, цариградски патријарх
 (1353—1354; 1364—1376) 53, 72, 114⁶⁹
 Филотеј, пратилац монаха Јоасафа
 78⁴
 Халда или Исихаста манастир 11,
 17, 34, 35
 Халкеа келија 60
 Халкидик 111, 112⁶, 113, 114, 115⁶⁸
 Харитон, држалац келије Св. Сте-
 фана 76, 78, 79
 Харитон, игуман ман. Кутлумуша
 48
 Хвосно, жупа 99
 Хвостова К. В. 2, 94⁶, 118⁶, 119, 126⁴²
 Хиландар, манастир 2, 39, 40, 43, 46,
 48, 54¹³⁶, 61, 64, 65, 70, 71, 72, 83,
 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 106,
 107, 109, 113, 116, 117, 118^{85, 88}, 119,
 120, 121, 125, 126, 127, 131
 Хремицена, манастир 39
 Хрисостома Јона келија 44, 60, 61⁷⁰,
 74, 75
 Хрисостома, карејска келија 74
 Христа Спаса келија 61⁶⁷; мали ма-
 настир 17, 22
 Христа Спаса, манастир, затим ме-
 тох 50, 54¹³⁶, 60
 Христул, игуман ман. Кацари 28
 Хрусија 117, 118
 Хрусијски пирг 118, 119, 120, 121,
 122, 123, 126, 127, 131
 Памблак Арсеније 104⁶, 111⁴⁷
 Цимбанос (Цимбеас), апографевс
 112⁵¹

Σ

Α.

ϛ

γ

